

Grad
POST-
kapitalizma

Grad
POST-
kapitalizma

Centar za anarhističke
studije, Zagreb, 2010.

Grad POST- kapitalizma

Observatorio Metropolitano

MetroZones

Multiplicity.lab

STEALTH.ultd

UrbanXchange

Elena Marchigiani

Fram-menti

Peter Fattinger

S.L.U.M.net

RaumlaborBerlin

Exyzt

M.I.M.O. Lab

Salottobuono

Hackitectura.net

Pulska grupa

GRAD POSTKAPITALIZMA

Zbornik 'Grad Postkapitalizma' sastavljen je od transkripta izlaganja sa istoimenog kongresa održanog u Puli od 14. do 16. kolovoza 2009. u sklopu multimedijalnog festivala Media Mediterranea te od uvodnih tekstova Pulske grupe.

IZDAVAČ

Centar za anarhističke studije, Zagreb

UREDNIK

Pulska grupa – neformalna skupina ljudi koja od 2006. godine potiče samoorganizaciju građana kao alternativu privatizaciji grada. Tijekom kongresa 'Grad Postkapitalizma' grupu su činili: Ana Boljar, Igor Bukarica, Aleksandar Čelović, Ivana Debeljuh, Vjekoslav Gašparović, Juraj Glasinović, Ana Grbac, Ana Habijanec, Emil Jurcan, Dean Klemenc, Ida Križaj, Maja Lešnik, Iva Marčetić, Jerolim Mladinov, Dražena Pavlović Lucić, Marko Perčić, Kristina Perkov, Sara Perović, Sara Renar, Denis Rubinić, Ana Selak, Antun Sevšek, Jani Somrak, Helena Sterpin, Edna Strenja, Goran Šaponja, Nevena Trgovčić, Luka Tomić, Mirna Udovčić i Leonid Zuban.

TRANSKRIPTI PREDAVANJA

Pulska grupa

PREVOD SA ENGLSKOG JEZIKA

Pulska grupa (osim tekstova STEALTH.ultd i RaumlaborBerlin: Monika Beganović)

LEKTURA

Ljiljana Marčetić, Ida Kovač

DESIGN

Antonio Karača

PRIPREMA & OBRADA

Pulska grupa

TISAK

Kerschoffset

NAKLADA

1.000 primjeraka

FINANCIRANJE

Samodoprinos

ISBN

978-953-55802-4-9

Sadržaj

- UVOD
- 13 Let iz postsocijalizma u postkapitalizam
- POPRIŠTE SUKOBA
- 29 Crveni plan – slika grada u vremenu kasnog kapitalizma
- 39 Kad istraživanje postaje militantno
Observatorio Metropolitano
- 49 ‘Pravo na grad’ – više od popularnog koncepta?
MetroZones
- 57 Kako multituda živi?
Multiplicity.lab
- NOVE INSTITUCIJE
- 67 Rojc – mjesto gdje je tranzicija krenula u suprotnom pravcu
- 77 Pukotine u urbanizmu kakvog poznajemo
STEALTH.ultd

- 85 Pouke s periferije moći
UrbanXchange
- 93 Kwartovski laboratoriji u Trstu: aparati
za stvaranje ‘mjesta javnosti’
Elena Marchigiani
- 103 Održivo korištenje, upravljanje i financiranje u gradu
Fram-menti

PROIZVODNJA GRADA

- 113 Katarina – zabranjena proizvodnja na obali
- 127 Uradi SAM
Peter Fattinger
- 137 ‘Gospodo arhitekti, želite li (još uvijek) spasiti svijet?’
S.L.U.M.net
- 145 Stvarna utopija
RaumlaborBerlin
- 153 Izgradnja utopije povezuje ljude
Exyzt

ZEMLJA I SLOBODA

- 165 Muzil – autonomija se ne dobiva, ona se proizvodi
- 179 Tržište nekretnina krši ljudska prava
M.I.M.O.lab
- 189 Priručnik za dekolonizaciju
Salottobuono
- 199 Pobunjeni kiborzi šeću metropolama
Hackitectura.net

ZAKLJUČAK

- 217 Završna rasprava
- 223 Pulska deklaracija
- 227 Popis literature
- 233 Kazalo imena i pojmova

Popis ilustracija

- 14 Niti s državom...
foto: Dejan Štifanić
- 16 ....niti s tržištem!
foto: Dejan Štifanić
- 21 Lokacije Rojca, Katarine i Muzila
Pulska grupa, 2009.
- 30 Crveni plan
Pulska grupa, 2008.
- 35 Demonstracije pred ulazom u vojnu zonu 2007. godine
foto: Dejan Štifanić
- 40 'Madrid – la suma de todos?'
Observatorio Metropolitano
- 51 Akcija skvotiranja aerodroma Tempelhof u Berlinu, 2009.
- 59 Dio karte Milana
Multiplicity.lab, 2007.
- 68 Akcija za Rojca, 21. ožujka 2010. godine
foto: Dejan Štifanić

- 79 'Investitor bježi s našim kapitalom', hala NDSM na sjeveru
Amsterdama
- 86 Gradnja u Borghesiani, 1987.
foto: Mauro Baldi
- 94 Privremeni vrtovi u San Sergiu
foto: Elena Marchigiani
- 104 Građani raspravljaju nad planom
foto: Fram – menti
- 114 Katarina
Pulska grupa 2007.
- 120 Proizvodnja na obali
foto: Pulska grupa
- 124 Plan Mediterraneo
Pulska grupa 2008.
- 128 Porvršina – Privremena instalacija, Graz, 2003
foto: Peter Fattinger
- 138 Samograditelji u akciji
foto: Dustin Tusnovics
- 146 Ostvarena utopija
RaumlaborBerlin 2008.
- 154 RAB – ostatak u prostoru
Exyzt 2008.
- 166 Karta Muzila
Pulska grupa 2009.
- 172 Ograda Muzila
foto: Dejan Štifanić
- 176 Građani na Muzilu nakon 150 godina, 2009. godine
foto: Dejan Štifanić
- 180 Dijagram financiranja izraelskih kolonija
M.I.M.O.lab 2008.
- 191 Knjiga 'Manual of Decolonization'
Salottobuono 2010.

- 200 Karta Gibraltarskih vrata
Hackitectura.net, 2003.
- 208 Fadaiat – povezivanje dvaju kontinenata
foto: Hackitectura.net
- 218 Rasprava na Muzilu
foto: Dejan Štifanić

Uvod

Let iz postsocijalizma u postkapitalizam

U Hrvatskoj se u dvadeset godina nije uspjelo zamijeniti uvjete života kakvi postoje u postsocijalizmu sa onim kakve pruža neoliberalizam već je, suprotno tome, tranzicija postala svakodnevno stanje u kojem se zemlja nalazi. U međuvremenu je neoliberalna politika doživjela niz kritika, posebice nakon posljednje gospodarske krize. Možda je upravo ta pozicija pogodna da odustanemo od prelaska na sustav koji većina zemalja postepeno odbacuje i usmjerimo taj prelazak direktno na novi, eksperimentalni sustav koji bi nas odveo mimo kapitalizma. Tada bi tranzicija postala jedinstven let iz postsocijalizma u postkapitalizam!

NEKA CVJETA TISUĆU UTOPIJA

Pitanje koje se na ovom mjestu nameće jest da li smo sposobni uopće zamisliti svijet nakon kapitalizma. Odgovor je na pitanje možda negativan ako očekujemo apsolutnu utopiju novog političkog sustava koji bi mogao u potpunosti izmijeniti naše živote.

POXOR!

ale

sale

sale

metabo

YIPPA -

MAF

MARKET

pul

Međutim, ako možemo zamisliti razne paralelne utopije, koje ne bi bile apsolutne nego bi se temeljile na realnosti koja je sada marginalna, ali koja ima potencijal razviti se u seriju različitih sustava podjednako sposobnih da konkuriraju kapitalizmu, tada bi odgovor mogao postati pozitivan.

Sve više primjera diljem svijeta govori o tome da sadašnji oblici proizvodnje i života postepeno brišu granicu između struke i korisnika, urbanista i građana, arhitekata i aktivista. Osobe koje istražuju nove aspekte razvoja grada ujedno sudjeluju u istim transformacijama, a njihovo iskustvo postala je ključna metoda opisivanja nove urbane dinamike, što su dokazale i razne skupine koje su sudjelovale na kongresu 'Grad Postkapitalizma' u Puli od 14. do 16. kolovoza 2009. godine, pod okriljem multimedijalnog festivala 'Media Mediterranea'. Ovaj je zbornik rezultat rasprava i stavova iznesenih na kongresu. Oslanjanje na postojeću realnost i na iskustva različitih grupa, inicijativa i pokreta koji se neovisno jedni o drugima razvijaju širom svijeta osnovni je način prikupljanja znanja, metoda i alata koji su nam potrebni za nadilaženje postojeće hegemonije.

Međusobnom razmjenom iskustava sve većeg broja grupa postupno stvaramo spoznajne uvjete za zamišljanje drukčijeg svijeta, društva, grada i života. Možda će proći još mnogo vremena dok se te spoznaje ne provedu u svakidašnjici, ali sve veći broj inicijativa u svijetu koje se strastveno posvećuju ovom radu dovoljan je da stvori nadu za nastanak novih utopija mimo države ili tržišta.

PULSKI LABORATORIJ

Iskustvo je Pule pogodno za istraživanje mogućeg odvajanja i od države i od tržišta, budući da je riječ o gradu iz kojeg se vojska kontinuirano povlači već dvadeset godina, ali u vojnim se zonama nije razvila komercijalna prenamjena koju bi usmjeravalo tržište nekretnina. Većina se tih zona nije uključila

u tržište nekretnina, nego ih je vladajući sustav političke moći rezervirao kako bi ih jednog dana mogli aktivirati za potrebe turističke eksploatacije. Ovakva 'zamrznuta sadašnjost' dovela je do transformacije tih zona u polja istraživanja novih načina življenja, neformalne proizvodnje i autonomnih projekata stvaranja drukčijih vrijednosti.

Pulski proces prenamjene vojnog područja, koji je u početku smatran marginalnom pojavom i ekscesom, mogao bi prihvatiti centralnu ulogu u procesu razvoja i transformiranja zajednice. Međutim, taj proces nema podršku političke strukture, a ne posjeduje ni uvjete za integriranje u postojeći gospodarski sustav. Stoga je represivno ukidanje ovog krhkog i nesigurnog društvenog eksperimenta moguće očekivati svaki dan.

Kako da se spriječi takvo ukidanje je bila osnovna misao vodilja zbog koje smo odlučili organizirati međunarodni kongres 'Grad Postkapitalizma', te se nadamo da će ovaj zbornik doprinijeti razvoju potrebnog znanja u borbi protiv eksploatacije i kriminalizacije zasad marginalnih svjetova.

Ovaj zbornik donosi transkripte predavanja svih 14 grupa koje su gostovale na kongresu, ali i detaljnije opise pojedinih pulskih lokacija na kojima se već prakticira autonomna organizacija života (bivša kasarna Rojc i bivša podmornička baza Katarina) ili se takva organizacija tek namjerava uspostaviti (bivši regrutni centar Muzil). Upravo su te tri lokacije i bile mjesta održavanja međunarodnog kongresa.

NEĆEMO PLAĆATI VAŠU KRIZU

Prvi je blok ove knjige nazvan 'Poprište sukoba', a govori o nekim od trenutnih borbi u različitim gradovima, te kako se iz tih sukoba razvijaju novi oblici organizacija, pokreta i institucija. Uvodni tekst opisuje pulska iskustva pobuna i neformalnu proizvodnju grada, te postavlja tezu da je mapa krize i pobuna, 'Crveni plan', opća slika gradova u doba kasnog kapitalizma.

Madridski kolektiv Observatorio Metropolitano produbljuje tezu o sukobu kao pogonu za razvoj društva i opisuju 'militantno istraživanje' u kojem istraživač postaje dio pokreta otpora, te iz te angažirane pozicije usmjerava istraživanje prema osnovnim zahtjevima protesta u kojem sudjeluje.

Jedan od osnovnih zahtjeva gradskih pokreta diljem svijeta je 'Pravo na grad', čije osnovne karakteristike opisuje tekst grupe MetroZones koji tu parolu povezuju sa iskustvima berlinskog skvoterskog pokreta. Iako je taj pokret u svojoj osnovi kulturnopolitički, neki su od ranijih primjera skvotiranja i borbe za grad bili usmjereni prema osnovnom životnom pitanju, a to je stanovanje. O tom se važnom pitanju govori u tekstu grupe Multiplicity.lab pod nazivom 'Kako multituda živi?', koji opisuju različite načine preživljavanja i organiziranja ljudi u Milanu. Jedna je od teza teksta da se upravo kroz termin privremenog korištenja grada mogu stvoriti formalni okviri za legalizaciju i prepoznavanje raznih gradskih pokreta otpora.

GRADOM MOŽEMO UPRAVLJATI I SAMI

S obzirom da se u odvajanju gradskih pokreta od posrnule i korumpirane javne uprave razvijaju nove institucije, postaje sve očitije da gradom možemo upravljati i sami. Drugim riječima, nezavisnom organizacijom i proizvodnjom načina života postaju upitne javne institucije koje su bile zadužene za taj posao tijekom države blagostanja.

Drugi blok zbornika, pod nazivom 'Nove institucije', govori o dosadašnjim iskustvima pojedinih grupa, kolektiva i građana da preuzmu i razviju vlastiti način upravljanja gradskim prostorima ili gradom, a pulsni primjer razvoja društvene institucije nakon države blagostanja je bivša kasarna Rojc u kojoj je okupljeno preko sto neprofitnih društvenih organizacija. Upravo je Rojc primjer prostora koji je nastao kao skvot da bi se postepeno, putem neformalnog korištenja, razvijao u

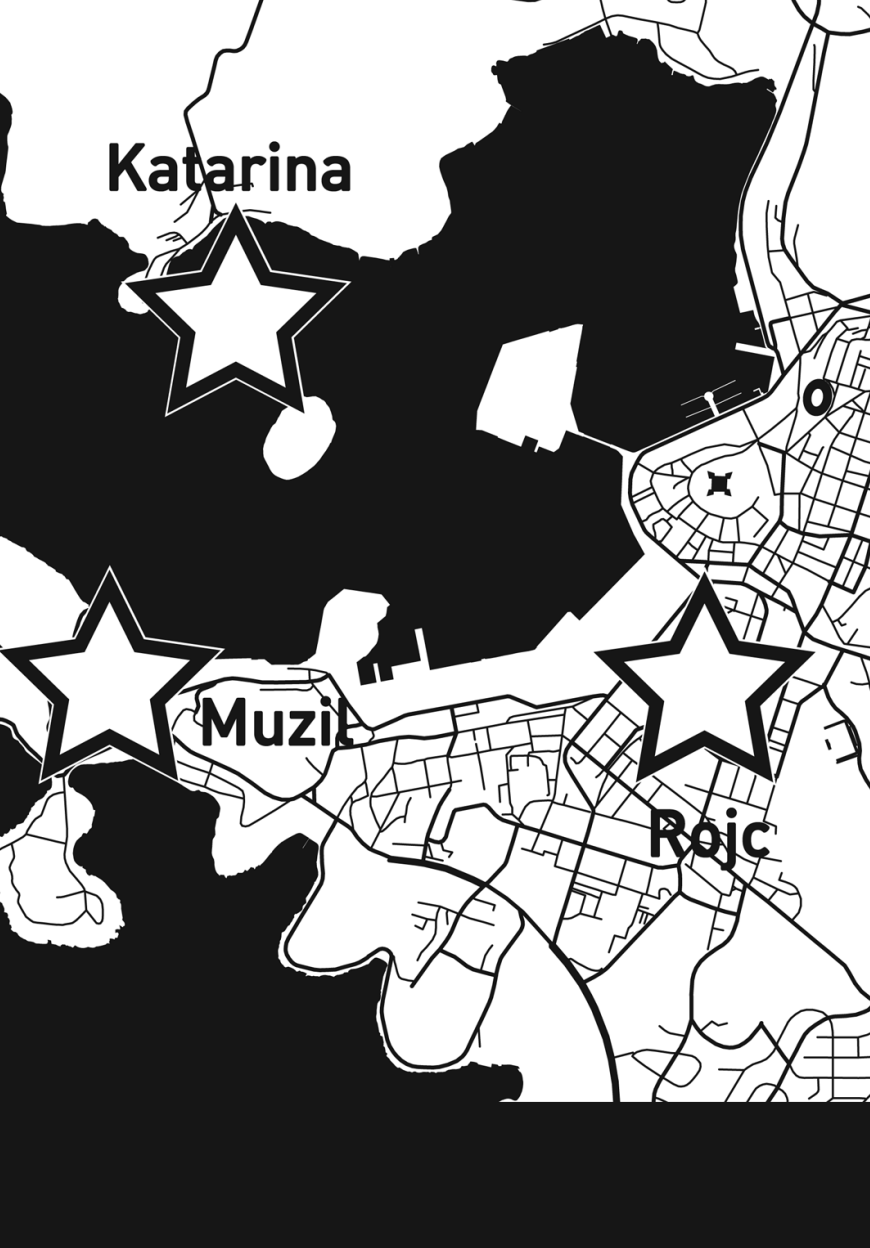
Katarina

Muzil

Rojc

novi oblik javne ustanove. Grupa Stealth.ultd, koja djeluje na relaciji Beograd – Rotterdam, govori o sličnom iskustvu u Amsterdamu gdje su se različiti skvoterski kolektivi udružili kako bi gradskoj upravi ponudili razvojni plan upravljanja napuštenim brodogradilištem. Ovaj nizozemski primjer govori kako se modeli upravljanja, koji su nastali u malim autonomnim prostorima, mogu nesmetano širiti i razvijati u modele upravljanja gradom. O takvim demokratskim oblicima upravljanja gradom putem sudjelovanja građana govore i talijanska iskustva iz Rima, Trsta i regije Veneto koje opisuju UrbanXchange, Elena Marchigiani i grupa Fram – menti.

AKO MOŽEMO PROIZVODITI U GRADU, MOŽEMO PROIZVODITI I SAM GRAD!

Nezavisna proizvodnja u gradu, koja se razvila nakon deindustrijalizacije, također utječe na grad, kao što je industrijski rad utjecao na izgled tvornice. Ako su suvremeni pokreti u gradu sposobni izazvati postojeći sustav, sukobiti se s njim, zauzimati prazne dijelove grada i pritom razvijati nove oblike institucija, onda je samo pitanje trenutka kada će ti pokreti u potpunosti savladati i načine proizvodnje grada.

Treći je blok knjige nazvan 'Proizvodnja grada', a govori o materijalnoj proizvodnji prostora koja se razvija direktno iz potreba novonastalih institucija i kolektiva. Bivša vojna zona Katarina u Puli služi kao tema uvodnom tekstu ovom poglavlju, a iskustvo tog prostora govori o promijenjenim uvjetima rada arhitekata i urbanista prilagođenim novim društvenim situacijama. Iako sve više arhitekata prihvaća takav način rada i smatra ga progresivnim, trenutno se nezavisna materijalna proizvodnja grada više prakticira na 'globalnoj periferiji moći', gdje je državna administracija manje prisutna. O takvim iskustvima 'samogradnje' u afričkim i azijskim krajevima govore bečki profesori Peter Fattinger i Dustin Tusnovics. Međutim,

direktna proizvodnja grada postepeno se ugrađuje i u neke europske metropole, a kao izvori ove proizvodnje služe upravo skvotovi koji u tim metropolama već postoje. Njemačka se grupa Raumlabor i francuska grupa Exyzt bave takvim oblicima proizvodnje, a svoj rad usmjeravaju direktno protiv gentrifikacije gradova i prema fizičkoj izgradnji drugačijeg svijeta i novih kolektivnih utopija. Taj je potencijal stvaranja nove realnosti najveća snaga koju pokreti trenutno posjeduju!

STOP REPRESIJI!

Unatoč tom potencijalu i unatoč našoj sposobnosti da razvijemo drugačije, demokratske institucije, prostore i proizvodnju, ne smijemo podcijeniti moć kapitalističke elite i sve njene represivne mogućnosti. Vladajuća je političko – finansijska oligarhija, razvijena u informatičkom i umreženom dobu, umanjila suverenitet nacionalnih država i legitimnost političkih stranaka, te se povezuje na drugačijim, interesnim osnovama, istovremeno isključujući i blokirajući pristup dobrima sve većem broju građana. Manuel Castells govori da je upravo ta pozicija iz koje se uključuje ili isključuje pojedinac iz suvremenog mrežnog društva, glavni izvor moći interesnih grupa, a ne država, vlast ili kapital kao nekoć.

Istovremeno je ta ‘nad – lokalna’ pozicija iz koje se uključuje ili isključuje, legalizira ili kriminalizira, financira ili oporezuje, promovira ili marginalizira, brani ili napada, diže palac ili se obara, jedina preostala funkcija vlasti u ovom periodu kapitalizma. S obzirom da je razvijanje institucija moguće neovisno od političara, a proizvodnja je moguća neovisno od šefova, očito je da je funkcija vladajuće elite strogo simbolička, a upravo ta njihova neproduktivnost i transcendentalnost blokira razvoj suvremenog društva, umjesto da ga stimulira. Stoga je i razumljivo da je takva vrsta tranzicije kapitalizma zapela u krizu. Najveći je izazov pred nama upravo nadilaženje i odvajanje od

ove neproduktivne elite kako bismo osigurali nesmetan razvoj, ali najveća prijetnja koja se može nadviti nad cijelim procesom je mahovitost te iste elite koja je očito spremna poduzeti sve kako bi zadržala svoj privilegirani položaj.

Posljednji, četvrti blok knjige, pod nazivom 'Zemlja i sloboda' ponovno započinje pulskim iskustvom, ovaj put s poluotokom Muzil gdje je Republika Hrvatska angažirala vojsku da štiti područje dok se ono ne privatizira i dok se na njemu ne izgradi golf igralište s ekskluzivnim vilama. Jedan je od primjera gdje vojska, država i tržište nekretnina djeluju ruku pod ruku područje Palestine, a talijanske grupe Mimo.lab i Salottobuono detaljno opisuju mehanizme ove nasilne kolonizacije. Iako je genocid u Palestini možda najradikalniji primjer ovakvog tima represije, grupa Hackitectura.net sa španjolskog juga govori o sličnim mehanizmima represije na granici Europske Unije.

Međutim te grupe se ne zaustavljaju na analizama i prikazivanju tih represija, već i vizualiziraju mehanizme te represije kako bi se ti isti mehanizmi mogli okrenuti protiv vladajuće hegemonije. Tako Salottobuono izrađuju 'priručnik za dekolonizaciju' kako bi sistematizirali metode subverzije režima, a Hackitectura.net se s istim ciljem orijentira na društvene i komunikacijske mreže na europskoj granici da bi, pomoću suvremene bežične tehnologije, povezali odvojene narode i teritorije.

PRIČA O KOMUNALU

Svo prikupljeno globalno iskustvo prikazano u ovoj knjizi govori da je projekt autonomije nadišao uske okvire skvoterske kulturne margine i političkih ekstrema. Autonomni prostori, u ovom zborniku nazivani i komunalni, bude sve veći interes zajednice koja u njima otkriva mogućnosti samoorganizacije mimo države ili tržišta. Jednu od važnijih studija na tu temu, nazvanu 'Niti s državom, niti s tržištem', napisala je

politologinja Elinor Ostrom, koja je za svoj rad nagrađena i Nobelovom nagradom za ekonomiju 2009. godine.

Knjiga 'Grad Postkapitalizma' završava raspravom sudionika kongresa, održanom na Muzilu, i Pulskom deklaracijom koju su sastavile grupe Observatorio Metropolitano, Hackitectura.net i Pulska grupa. Ovaj je dokument nastao iz želje da se lokalna iskustva različitih grupa umreže i usmjere prema zajedničkim težnjama. Sama deklaracija djelomično objedinjuje razmišljanja koja su potaknuta na kongresu, ali i usmjerava ta razmišljanja prema četiri točke djelovanja – pravo na mobilnost, fleksibilnost organiziranja, prisvajanje alata i razvijanje grada mnogih ekologija. Smatramo da je, zahtijevajući ova četiri načela i boreći se za njih, moguće razviti novo društvo i novi grad mimo kapitalizma – grad koji bi se temeljio na zajedničkim vrijednostima i odgovornostima novih institucija, nove proizvodnje i novih komunala, tih prostora gdje bi sami mogli ostvariti našu sretniju budućnost.

Poprište
sukoba

Crveni plan – slika grada u vremenu kasnog kapitalizma

Tranzicija, koja je dovela do današnje krize, je u posljednjih dvadeset godina razvila dva društvena procesa: privatizaciju, odnosno umanjivanje legitimnosti javne političke sfere te deindustrijalizaciju, odnosno širenje proizvodnje iz tvornice na područje cijelog grada.

Kroz ta se dva procesa razvijaju i dvije vrste nepravdi: privatizacija (praćena korupcijom) razvija nesigurnu preraspodjelu javnih sredstava prikupljenih od poreza i komunalnih doprinosa, dok deindustrijalizaciju prati nepravedna preraspodjela viška vrijednosti koja se proizvodi u gradu, a prikuplja se pomoću urbanizacije, prodaje javnog zemljišta ili najamnina.

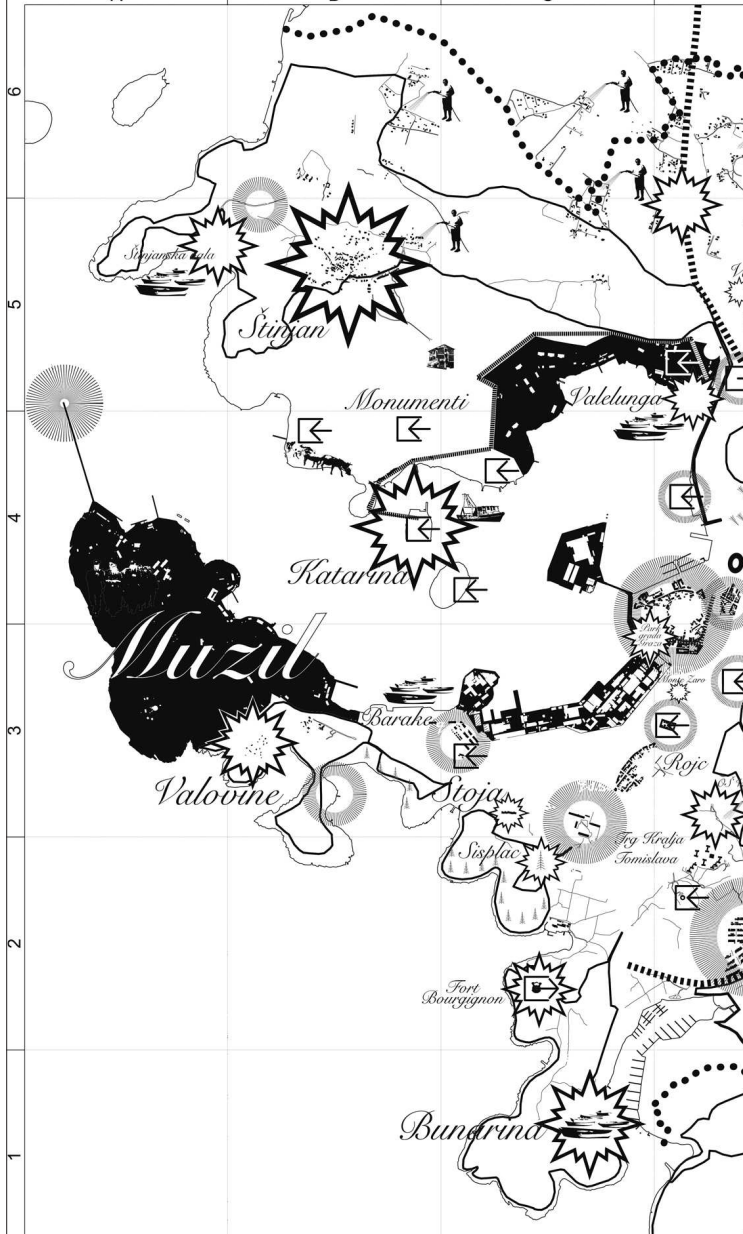
DVIJE POBUNE

Korupcija znači nelegalno iskorištavanje javnog sustava za ostvarivanje privatne dobiti umanjivanjem općih interesa, a javlja se uvijek pri prelasku iz jednog modela vladavine u drugi.

A

B

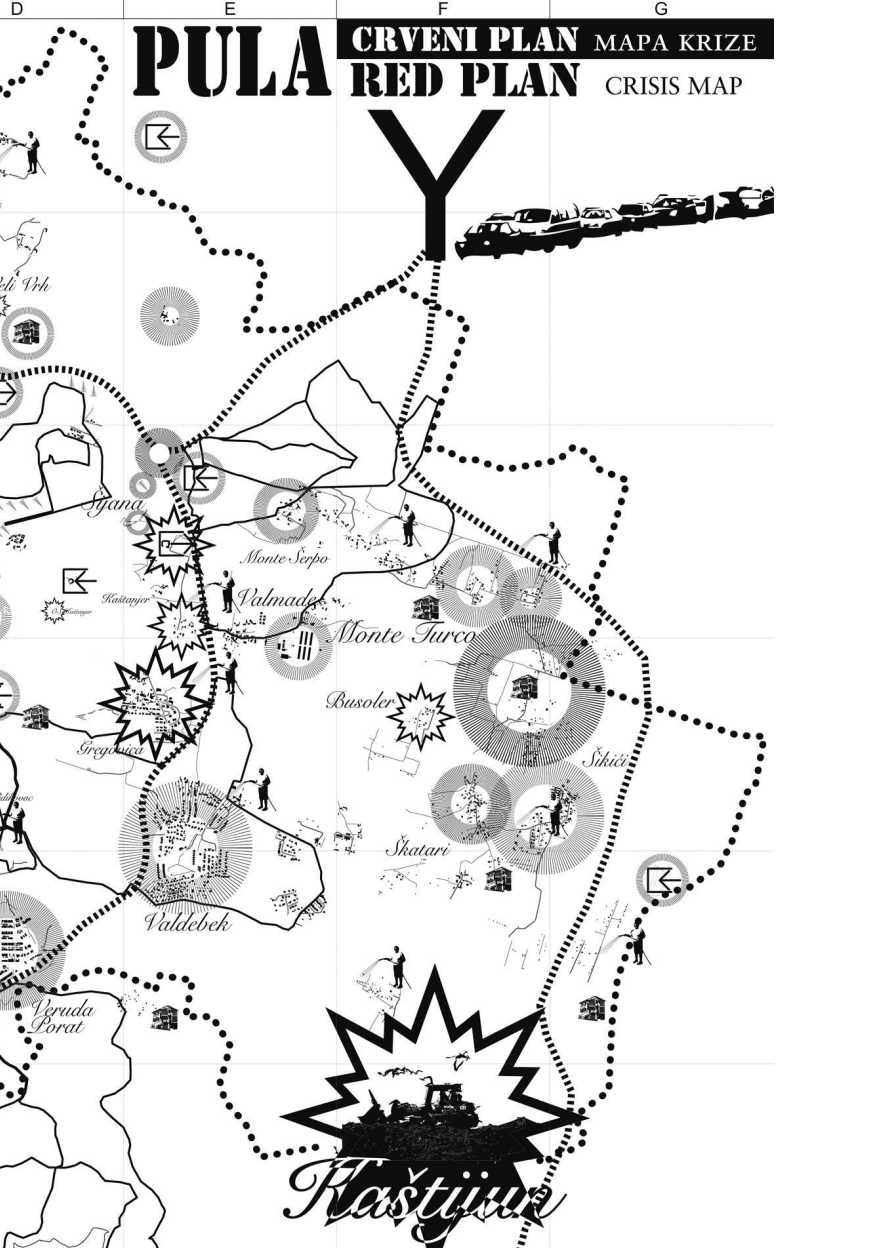
C

D E F G
PULA

CRVENI PLAN MAPA KRIZE
RED PLAN CRISIS MAP

Y

Raština

Naime, u tom prelasku se ustaljena pravila više ne poštuju, a nova još nemaju čvrste mehanizme djelovanja. Tada korupcija trijumfira, tvrde Michael Hardt i Antonio Negri. Ako je javni sustav kojemu je osnovna funkcija jamčiti opći interes građanima korumpiran, tada ne može ostvariti nikakav napredak komunalnih vrijednosti, a grad, kao središte takvih vrijednosti, prepušten je samostalnom načinu razvoja, kakav god on bio. U tom okviru treba promatrati sve oblike demonstracija, prosvjeda, peticija i drugih pobuna koje se sve češće pojavljuju u gradovima. One su kritika nepravedne preraspodjele vrijednosti kroz javne institucije, jer nije sigurno da će se te vrijednosti zadržati u polju općeg interesa, a još je manje sigurno da će se one prenamijeniti za unapređivanje tog istog interesa.

Drugi je izvor nepravde vezan za nove oblike proizvodnje koja u deindustrijalizaciji izlazi iz zidova tvornica i proširuje se po čitavom društvu i gradu. Kako je grad postao glavno mjesto proizvodnje, samim je time postao i poprište glavnih sukoba vezanih uz raspolaganje i upravljanje viškom vrijednosti koje se u njemu proizvode. Protesti koji prate taj proces su pobune protiv urbanizacije te najamnina kojima tržište nekretnina blokira razvoj proizvodnje i izvlači višak vrijednosti iz grada. Tržište nekretnina ostvaruje cijenu kvadratne površine u gradu ovisno o eksternim faktorima poput atraktivnosti gradskog naselja, privlačnosti okruženja ili prirodnih bogatstava.

S obzirom da atraktivnost i privlačnost grada sukreiraju njegovi građani, a prirodna bogatstva pripadaju svima očito je da tržište nekretnina izvlači vrijednost iz procesa i dobara koji su zajednički svim građanima što stvara nepravdu. Pravo na grad danas ne shvaćamo samo kao pravo građana na obranu javnog prostora od njegove komercijalizacije nego i kao pravo građana da raspoložu viškom vrijednosti koje se u gradu stvaraju.

Dvije vrste nepravdi razvijaju dvije vrste pobuna: otpor prema javnoj administraciji i nametima koje stvara, te borbu

za nove oblike proizvodnje u gradu neovisne od urbanističke namjene i tržišnih najamnina. S obzirom da prva vrsta pobune u svojoj suštini vrši pritisak na postojeću javnu sferu, najčešća metoda takvih pobuna je blokiranje vitalnih gradskih prometnica, prekidanja dotoka električne energije, odbijanje plaćanja komunalnih doprinosa, kao i općenito ometanje normalnog funkcioniranja grada kako bi se vladajuća elita prisilila na prihvaćanje zahtjeva građana.

Druga vrsta pobune je konstruktivnija u svojoj namjeri i usmjerena je stvaranju novih, neovisnih prostora u gradu koji bi bili izvan logike tržišta nekretnina. Takve pobune za autonoman način proizvodnje u gradu razvile su drugačiju, komplementarnu metodu borbe – okupiranje i zauzimanje prostora odnosno skvotiranje, kako bi u zauzetom napuštenom prostoru proizvođači mogli samostalno stvoriti uvjete za nesmetanu proizvodnju, makar i na mikro razini. Neke su se od važnijih svjetskih pobuna u posljednjem desetljeću, poput one u Buenos Airesu 2001., Parizu 2006. i Ateni 2008. godine koristile kombinacijom upravo ovih dviju metoda – blokadom i okupacijom – iako su povodi i zahtjevi pobuna bili potpuno različiti.

MAPA KRIZE

Čitanjem trenutnih situacija u gradovima putem raslojavanja i tumačenja pobuna koje se u njemu događaju moguće je iscrtati drugačiju kartu grada – kartu sukoba koji razvijaju nove odnose u samom okolišu i direktno utječu na organizaciju grada. Potaknuti učestalim protestima koji su se u proteklo vrijeme dogodili u Puli, Pulska grupa 2008. godine proizvodi 'Crveni plan' odnosno 'mapu krize' grada Pule koja prikazuje jednu sliku grada u vremenu kasnog kapitalizma.

Crveni plan je plan za grad koji se nalazi u alarmantnom (crvenom) stanju, a prvi korak u izradi takvog plana je uočavanje crvenih ili kriznih polja. Kao izvor podataka za izradu mape

krize korištene su novosti objavljene u gradskoj kronici lokalnih novina 'Glas Istre' kroz 2007. godinu kada je najviše sukoba i zabilježeno. U posljednjih se godinu dana, nakon objave 'Crvenog Plana' u gradu otvorilo još nekoliko bitnih sukoba poput borbe za besplatno obrazovanje koju vodi Nezavisna studentska inicijativa, štrajka komunalnih radnika i radnika TESU Uljanika te borbe za otvaranje vojne zone Muzil javnosti.

Kao i u većini gradskih sukoba i u Puli su prisutne dvije metode borbe: blokada i okupacija. Blokada je metoda pritiska na vlast kojom se onemogućava rutinsko odvijanje funkcija, a okupacija je zauzimanje prostora kako bi se u njemu mogla razviti autonomna uprava. Tipični primjeri blokade su neplaćanje komunalnih doprinosa, pritisak javnosti, peticije, blokiranje nastave tijekom studentskih pobuna ili štrajk komunalnih radnika koji su odbili čistiti grad. Primjeri okupacije su puno učestaliji što govori o tome da je glavni sukob u gradu usmjeren prema novim oblicima proizvodnje, a manje prema javnoj upravi koja se, do sada, prilično fleksibilno izvlačila iz sukoba s javnošću preusmjeravajući odgovornost na više razine uprave poput županijske ili državne. Bivše vojne zone Rojc i Katarina najočitiiji su primjeri okupacije, međutim istu metodu treba iščitati i u akcijama samoinicijativne sadnje stabala na javnim površinama, proširenja stanova u naselju Barake ili neformalnom uređivanju pješačkih staza. Studentski je protest uspio iskoristiti obje metode pa se, osim blokadom nastave, koristio okupacijom zgrade fakulteta kako bi se u njoj organizirala alternativna nastava i plenum, odnosno direktna demokracija.

OD POBUNA DO STRATEGIJE

Svi primjeri djelovanja prikazani na mapi služe pronalaženju jasnijih i funkcionalnijih oblika interveniranja i sukobljavanja u gradu. Oni za sada predstavljaju razdvojene i kratkotrajne taktike mijenjanja uvjeta života u gradu, međutim želja je da se

njihovim strukturiranjem razvije strategija koja bi mijenjala ne samo uvjete života već i odnose moći u gradu. Ovdje je iznesena prva skica mogućih strategija koje proizlaze iz analize pulske 'mape krize':

1. slučaj sadnje stabala stanovnika okolice Sisplaca, koji su svojim djelovanjem spriječili mogućnost izgradnje na zelenoj površini, treba razviti u strategiju uređivanja gradskih zelenih površina,
2. slučaj okupacije bivše vojarne Rojc od strane kulturnih aktera treba postati strategija prenamjene vojnih zgrada,
3. slučaj privremenog korištenja kompleksa Katarina – Monumenti za potrebe glazbenih festivala treba postati strategija razvoja kulturnih aktivnosti u gradu,
4. slučaj zajedničke akcije proširenja stanova u Barakama treba postati strategija poboljšanja niskog stambenog standarda,
5. praksa uređivanja pješačkih staza koju provodi udruga Krupp treba postati strategija stvaranja mreže pješačkih puteva,
6. sezonska prenamjena Kandlerove ulice u otvoreni trgovački centar treba postati strategija uvođenja komercijalnih djelatnosti u gradsko središte,
7. primjeri izvođenja MKA kroz političku relaciju gradska uprava – mjesni odbor moraju postati strategija uređivanja komunalnih vrijednosti koja bi bila samostalna ne samo u odlučivanju prioriteta već i u financiranju istih,
8. primjeri oslikavanja trafostanica i fasada u gradu koje provodi gradska radionica trebaju postati strategija označavanja identiteta grada
9. akcije grafitiranja gradskih ulica ili vješanja anti – NATO transparenta na zapadnom ulazu u grad trebaju postati strategija neovisnog izražavanja drugačije politike,
10. slučaj 10-ak obitelji Japodske ulice na Kaštanjeru, koji su potpisali zajedničko pismo u kojem objašnjavaju da odbijaju plaćati komunalni doprinos gradu dok god im se ne asfaltira

ulica, treba postati strategija pritiska na gradsku upravu svih građana koji osjećaju njenu nepravdu.

ORGANIZACIJE NASTAJU U POBUNI

Izrada ove mape služi upravo ukazivanju na, s jedne strane svih nepravdi koje proizlaze iz današnjeg sustava vladanja gradom, a s druge strane svu nemoć koju ovaj sustav doživljava pri pokušajima provođenja zakona. Ako je zaključak da živimo u sustavu koji je nemoćan štititi vlastita pravila djelovanja, dok istovremeno proizvodi nepravdu, onda je sasvim jasno da je takav sustav kratkoročan i suvišan. Ako se inzistira na njegovom održavanju, urbani će se sukobi samo još više umnožavati. A kada dostignu kritični stupanj, bolje je da postoji strukturirani plan ciljeva i katalog metoda kojim se može izazvati postojeći poredak.

Razvijanjem je novih strategija iz već postojećih taktika moguće stvoriti nove alate za razvoj grada. Međutim, osim posjedovanja strategije za razvoj 'crvenog plana', nužan je i oblik organizacije koji je sposoban provoditi sve potrebne akcije. Takve oblike djelovanja različiti teoretičari nazivaju kooperacijama, zadrugama, samoupravnim grupama ili gradskim društvenim pokretima. Sociolog Manuel Castells opisuje takve pokrete kao lokalno utemeljene i teritorijalno definirane pokrete koji teže mobilizaciji oko tri osnovna cilja: zajedničke potrošnje koja je financirana iz viška vrijednosti (komunalne vrijednosti, škole, bolnice, kultura), kulturnog identiteta i političkog samoupravljanja.

S obzirom da je uređenje grada od početka modernog doba bilo prepušteno javnim institucijama, koje danas prolaze kroz neizvjesnu tranziciju u kojoj korupcija raste, upravljanje životom u gradu gubi oslonac u službenim organima vlasti. Međutim, kroz proces pobuna, građani razvijaju vlastita iskustva i strategije upravljanja mimo javnih uprava. Pitanje je koliko će se

u samom procesu pojedinačna iskustva dijeliti i prikupljati kako bi se, na njihovoj osnovi, izgradile nove, demokratske institucije. Crveni je plan jedan od oblika prenošenja tih iskustava i njihovog spajanja u novu, pobunjenu, predodžbu grada.

Observatorio Metropolitano

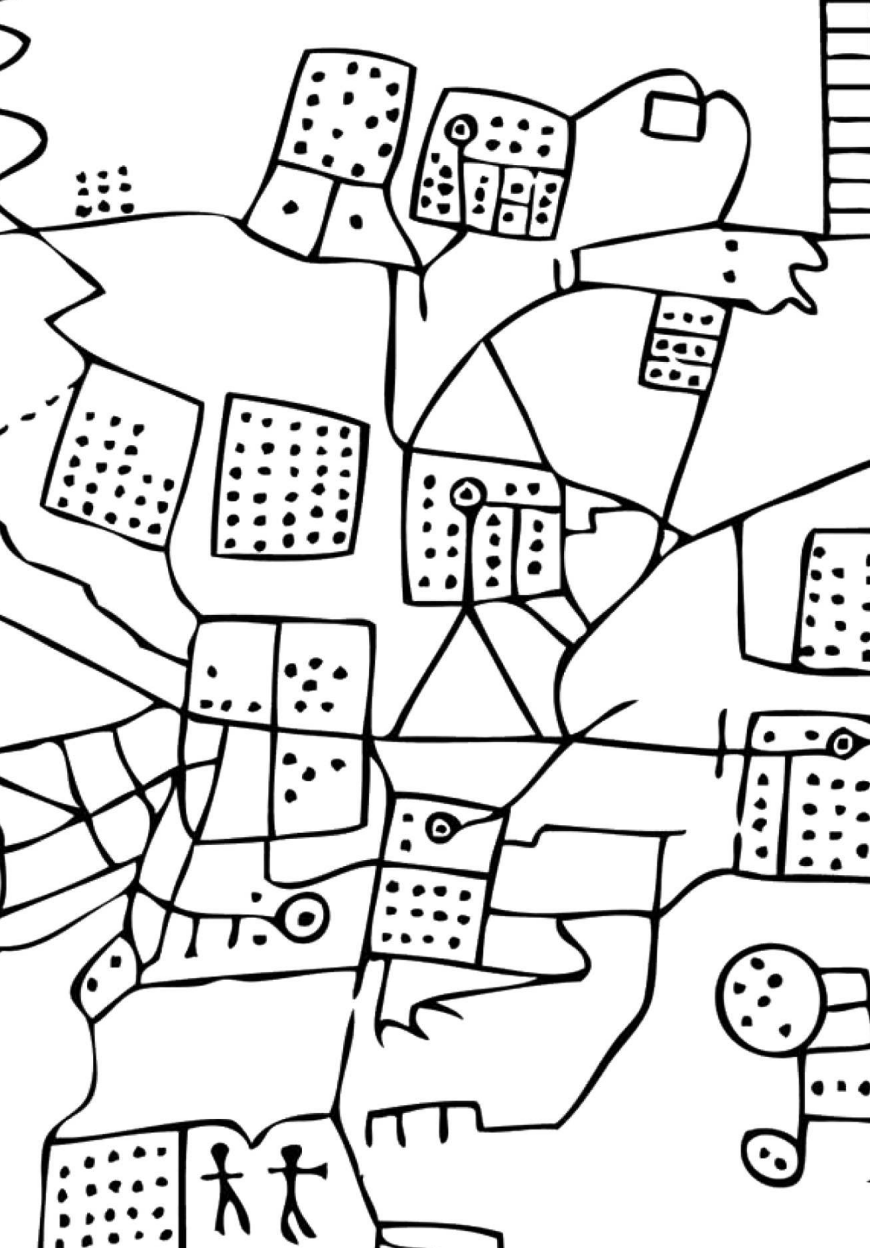
Kad istraživanje postaje militantno

Observatorio Metropolitano (OM) je mjesto susreta petnaestak osoba angažiranih u različitim društvenim pokretima i kolektivima angažiranim u borbi za socijalna prava društvenih skupina. Njihovo je zajedničko polje rada praćenje urbanih transformacija grada Madrida. Prikupljaju podatke i prikazuju ih javnosti kako bi ti podaci postali konkretni argumenti raznim društvenim pokretima koji kritiziraju sadašnji model razvoja ne samo Madrida već i grada općenito. Predavanje su održale Ana Méndez de Andrés i Beatriz García. > www.observatoriometropolitano.org

FORMIRANJE OPSERVATORIJA

Rad OM-a opisujemo kao oblik militantnog istraživanja. Pod time podrazumijevamo sudjelovanje u političkim, društvenim i kulturnim procesima s namjerom mijenjanja istih. Glavno pitanje koje si militantan istraživač postavlja jest: 'Zašto djelujemo?' U našem slučaju odgovor je jednostavan – želimo promijeniti uvjete života u Madridu.

Kako bismo započeli zajedničko militantno istraživanje, prvo je bilo potrebno stvoriti zajednički jezik, a prvi je korak ka stvaranju zajedničkog jezika bila razmjena različitih znanja i različitog načina rada. Jedan je od najtežih koraka unutar grupe bio shvatiti razlike između sredstava rada kojima se različite discipline koriste. Primjerice, na početku istraživanja formirala se skupina koja je smatrala da je prikupljanje što većeg broja podataka ključno za razumijevanje grada te su poticali rad na anketama, statistikama, tabelama itd.

Međutim, postojali su i oni koji su važnijim držali sudjelovanje u izgradnji mreža i odnosa te su inzistirali na radu na terenu, kroz razgovore, intervju, aktivno sudjelovanje u zajednici, druženje sa sudionicima procesa itd. Iako je bilo teško započeti istraživanje s tako jasno suprotstavljenim stavovima, ipak smo uspjeli pronaći zajednički jezik i uskladiti ova dva pristupa. Upravo su međusobnom razmjenom znanja te razlike postale konstruktivne i nadopunjavale jedna drugu, pa su tako makroistraživanja, zasnovana na sakupljanju podataka, provedena paralelno s istraživanjima mikroodnosa, zasnovanima na subjektivnim iskustvima.

Nakon usuglašavanja različitih iskustava i međusobnog obrazovanja uspjeli smo oformiti opservatorij, kako ga nazivamo, čija je funkcija istraživanje i rasprava o urbanim promjenama u Madridu, kao i definiranje alata za djelovanje u tom gradu. Takva nas je definicija djelovanja dovela do ideje da naš način rada definiramo kao militantno istraživanje.

OSNOVE MILITANTNOG ISTRAŽIVANJA

Kao što Marta Malo iznosi u knjizi 'Nociones comunes', temelji militantnog istraživanja leže upravo u primjeni znanja, odnosno u kritici neutralnog znanja, te u kolektivnom istraživanju.

Dok je tradicionalna pozicija istraživača bila neutralna i distancirana od teme istraživanja, nakon feminističkih

i postkolonijalnih analiza postalo je očito da je istraživač imanentan temi koju istražuje. On ima svoju poziciju u društvu i upleten je u društvene odnose te je jasno da ta pozicija utječe na teze koje primjenjuje, na podatke koje prikuplja i na način na koji obrađuje te podatke, kao i na način na koji razmjenjuje svoje istraživačko iskustvo s ostalima. Drugim riječima, njegovo znanje nije neutralno.

Znanje se stvara kroz osobnu poziciju istraživača, smješteno je u našem iskustvu i sukladno tome odražava naš stav. Pitanje koje se pritom nužno nameće jest s koje pozicije razmišljamo i na čijoj smo strani. Da bismo proveli istraživanje koje izmiče trenutačnim strukturama moći i spriječili da proizvedeno znanje postane alat represije nad onima koji su ga proizveli, nužno je odrediti poziciju iz koje istraživač djeluje, a ne negirati njegovu upletenost u odnose moći. Istraživač mora osvjestiti moguće primjene svoga istraživanja, a ne poricati ih.

Druga temeljna postavka militantnog istraživanja jest da je to istraživanje kolektivno. Pitanje kolektivnosti bitno je u okviru poticanja političke reinterpretacije naših života, kao i postavljanja temelja za promjene tih života. Praksa kolektivnog istraživanja vrednuje znanja s margine koja su proizašla iz osobnih iskustava, neposluha i otpora manjinskih skupina. Ta znanja, koja trenutačni sustavi moći marginaliziraju, prikupljena su i formirana u specifičnim uvjetima. Ona nisu tek podatak o nekom događaju nego sadrže i očekivanja upletenih, kao i smjernice za buduće djelovanje. Na taj je način marginalizirano znanje samo po sebi usmjereno prema promjeni sadašnje strukture moći.

ANALIZA MOĆI I ANALIZA OTPORA

Kada pristupamo istraživanju, na ovakav način razlikujemo dvije osnovne vrste analize: analizu moći i analizu otpora. Iako analiza moći i analiza otpora predstavljaju dva polja analize, ta se polja u praksi prepleću i nadovezuju jedno na drugo.

Analiza moći nam služi kako bismo locirali njezine centre upravljanja i akumulacije dobara, što znači proučavati ekonomske i urbane makrotransformacije, tj. u kojim se sektorima vrijednost proizvodi, tko i kako je proizvodi, te s kojim posljedicama za grad. Analizirajući moć proučavamo i društveni te tehnički sastav radne snage, kao i uvjete u kojima se ona nalazi, načine upravljanja stanovništvom te kojim se alatima strukture moći koriste za proizvodnju subjektiviteta. Uz proizvodnju subjektiviteta vezujemo istraživanja o temama kakve osobe sustav proizvodi, kako se te osobe vežu uz sustav i kako doživljavaju režime upravljanja.

Drugu vrstu analize – analizu otpora – provodimo kako bismo stvorili kolektivnu sliku raznih gradskih pokreta i grupa te pridali važnost njihovim gledištima i njihovom trenutačno marginaliziranom znanju. Preklapajući otpor gradskih pokreta s načinom na koji se ekonomske, političke i subjektivne sfere u određenim sektorima isprepleću, moguće je locirati mjesta sukoba i zamisliti nove oblike djelovanja, kao i udruživanja. Drugim riječima, ključno pitanje analize otpora jest: ‘Tko s kim može djelovati i s kojim ciljem?’

MADRID – SUMA SVIH NAS?

Kao što je već navedeno, istraživači uključeni u rad OM-a dio su raznih aktivističkih mreža. Ta nam pozicija omogućava pristup znanju primjerenom za unapređenje našeg političkog djelovanja i stvaranje šire percepcije stvarnosti koju ne čine samo makropromjene u gradu nego i sami problemi te želje naših sugrađana. Umreženi nam rad daje mogućnost da se koristimo ‘našim’ znanjem kako bismo osnažili društvene pokrete, kao i ‘znanjem s drugima’ koje stvara strategije kolektivne akcije.

Ono što je proizašlo iz naših istraživanja razvijalo se u dva dijela. Prvi dio istraživanja obuhvaćao je organizaciju radionica

s vanjskim suradnicima čiji je cilj bio razmjena tehničkih i stručnih znanja o gradu. Nakon serije specijaliziranih radionica izdali smo knjigu od 700 stranica, 'Madrid – la suma de todos?' (Madrid – suma svih nas?). Madrid – suma svih nas bio je geslo neoliberalne regionalne vlasti u Madridu. Mi smo u knjizi željeli ispitati da li je Madrid zaista sačinjen od sume svih nas građana te smo zbog toga knjigu nazvali jednako, ali s upitnikom na kraju. Tema je knjige situacija koju živimo u gradu, prikazana kroz različita mjerila, od velikog mjerila organizacije teritorija i ekonomije pa do subkultura, imigranata, unutarnjih granica, različitih susjedstva, uključujući i dio povijesti lokalnih pokreta otpora Madrida. Prikupljene smo informacije pokušali prikazati serijom mapa koje su dio širega kartografskog projekta koji je još u tijeku. Mape su snažan alat jer jasno prikazuju kako vidimo Madrid, no ipak na njima nije bilo moguće prikazati sve informacije sakupljene u knjizi.

MAPIRANJE KONFLIKTA

U nizu mapa su prikazani različiti slojevi informacija. Na mapi nazvanoj 'Madrid postaje globalan' (Madrid goes global), izvedenoj na temelju analize utjecaja globalnog financijskog tržišta na teritorij grada, prikazana su sjedišta multinacionalnih kompanija i tokovi koji Madrid čine globalnom metropolom. Na idućoj su mapi prikazani novi razvojni planovi Madrida, infrastruktura, golf igrališta, zatvorene rezidencijalne zone, ali i društveni centri, otpori i sustavi upravljanja gradom.

Jedna od mapa prikazuje dijagonalnu podjelu teritorija Madrida na dvije zone: jugoistočnu, s niskim stanarinama u kojoj se nalaze industrijske zone i gradski deponiji, te sjeverozapadnu s visokim stanarinama, privatnim sveučilištima, bolnicama i kvalitetnim životnim okolišem. Na ovoj su mapi vidljivi i prirodni resursi, primjerice odnos opskrbe vodom i golf igrališta. Sljedeća mapa prikazuje preklapljene

informacije o koncentraciji imigrantske populacije s podacima o visini stanarine, niskom standardu stanovanja i lokacijama organizacija koje rade s imigrantima. Zanimljivo je da imigranti ne naseljavaju područja u kojima su stanarine niske, već ona s lošom kvalitetom stanovanja. Prikazane su i unutarnje granice u gradu, primjerice kontrolne točke koje su imigranti uočili, mjesta gdje ih policija sistematski zaustavlja i pretresa.

Posljednja mapa u knjizi prikazuje sve pokrete otpora u gradu koje smo uspjeli zapaziti. Ono što smo naučili tijekom izrade ovih mapa jest činjenica da je lakše prikazati strukture moći od samog otpora, koji se svakodnevno mijenja, a i nevidljiv je strukturama moći. Također su informacije bitne za strukture moći uvijek vidljive, dok su informacije o otporu sustavno marginalizirane te je stoga riječ i o razlici u dostupnosti informacija.

USPOSTAVLJANJE KOMUNALA

Naš se posljednji rad nazvan 'Manifest za Madrid' (Manifesto por Madrid) bavi pitanjima stanovanja, javnog prostora, javnih uprava i okoliša. Sljedeći nam je korak okupiti sve ono čime smo se bavili oko teme uspostavljanja komunala, odnosno zajedničke zemlje, što je moguće povezati i s temom postkapitalističkog grada. Primjerice, u angloameričkoj pravnoj tradiciji, odakle i termin commons, tj. komunal dolazi, postoji jasna razlika između javnog i privatnog vlasništva gdje kontrolu nad teritorijem regulira vlasnik ili država, dopuštajući ili zabranjujući pristup resursima, dok u komunalu zajednica odnosno grupa regulira dostupnost resursa.

Budući da vlasti u Madridu trenutačno provode ubrzanu privatizaciju javnog prostora, stanovanja, javnih službi i prirodnih resursa poput opskrbe vodom, stvarajući time ozbiljne probleme u pogledu dostupnosti resursa, za nas je tema komunala od velike važnosti. Naš je cilj za sljedeću godinu proširiti područje borbe, budući da je zajednička točka svih pojedinih

otpora upravo ponovno uspostavljanje kategorije zajedničkog, odnosno prisvajanje komunala. Zaključili bi motom anabaptističkih farmera iz 16.stoljeća kojeg su izjavljivali u borbi protiv feudalnih zemljoposjednika i papinske moći: *Omnia sunt communia!*

MetroZones ‘Pravo na grad’ – više od popularnog koncepta?

Projekt za urbane analize i edicija knjiga zvana MetroZones započeo je sa svojim radom još 2002. godine, ali se 2007. preobrazio u nezavisnu udruhu nazvanu ‘Centar za urbana pitanja’. Cilj je te preobrazbe bio prikupljanje razolikih pristupa istraživanju grada, proizvodnji znanja, kulturnih praksi i političkih intervencija u gradu, a metoda je prikupljanja bila organiziranje javnih diskusija, izložbi i političkih akcija. MetroZones djeluje u Berlinu i Hamburgu, ali i diljem svijeta, surađujući s nekoliko međunarodnih interdisciplinarnih mreža te institucionalnih suradnji. Predavanja su održali Britta Grell i Jochen Becker. > www.metrozones.info

POSTKAPITALIZAM

Prije samog bismo se početka željeli nadovezati na naslov kongresa ‘Grad postkapitalizma’, jer smatramo velikim izazovom definirati i raspravljati o različitim značenjima i vidicima pojma postkapitalizam, te da li taj pojam sadrži u sebi neke utopije i ideje za budućnost ili ne.

Naime neki teoretičari tvrde da živimo u postdemokratskim društvima, a to je mišljenje zapravo najveći problem današnjih društvenih i lijevih pokreta. Jedna je od glavnih dilema današnjice da se ne možemo jednostavno udaljiti od privremenih oblika kapitalističke produkcije i reprodukcije, te od društvenih odnosa koje ti oblici stvaraju. Naš je način življenja i djelovanja na mnogo načina usporediv s neoliberalnim konceptima fleksibilnosti, individualnosti i prilagodljivosti. Vjerujemo da će kapitalizam opstati još dugo vremena i da neće biti lako pronaći načine da ga nadiđemo i ostvarimo stanje postkapitalizma. Međutim, moguće je postkapitalizam usporediti s postmodernizmom, u kojem modernizam nije nestao, nego je uključen u nove sustave misli.

Sljedeća točka koju bismo željeli dotaknuti na početku izlaganja je naš odnos prema istraživanju gradova, autonomije i države. Naša pozicija prema pojmu autonomije je vrlo podvojena, jer se kod nje moramo uvijek pitati tko si doista može priuštiti autonoman život i odakle pristižu sredstva za takav život. Stoga, umjesto da u našem radu jednostavno zahtijevamo od države da nas pusti na miru, radije govorimo o našem pravu na grad kao zajedničkom okviru koji se dotiče raznih ljudi.

PRAVO NA GRAD

Ideja prava na grad je postala vrlo popularna tijekom posljednjih nekoliko godina u različitim dijelovima svijeta poput SAD-a, Brazila, Francuske ili Njemačke. Ovu je parolu izvorno razvio francuski marksist Henri Lefebvre pod utjecajem studentskog pokreta kasnih 60-ih, ali i jugoslavenskim iskustvom samoupravljanja. Njegova je teza da je grad javan, što znači da je to mjesto društvene interakcije i razmjene. S obzirom na to, grad mora biti heterogen i raznolik, a ta raznolikost stvara konflikte jer se ljudi nadmeću oko oblika grada, oko uvjeta pristupa javnim sferama ili oko prava na život u gradu.

HAVE YOU EVER
SQUATTED AN
AIRPORT?
BERLIN / 20.06.09

Iako je koncept 'pravo na grad' vrlo neodređen, ipak ima dvije jasne značajke. Prva je da su svi ljudi koji žive u gradu građani s pravom na sudjelovanje u odlučivanju, bez obzira da li imaju državljanstvo ili ga nemaju. Međutim Lefebvre nije objasnio točno kakvo sudjelovanje ima na umu. Zna se da nije mislio na klasična, liberalna demokratska prava poput prava na predstavnika u parlamentu, ali je njegov opis lokalnog sudjelovanja ostao vrlo širok i nedorečen.

Druga značajka koncepta 'pravo na grad' je da se pod time podrazumijeva i pravo na prisvajanje i korištenje prostora grada. Skvotiranje napuštenih prostora je tako postala važna praksa u ostvarivanju ovog prava.

Pravo na grad je od svog nastanka postao važan koncept, slogan, teoretska i filozofska ideja koja govori da imamo više od banalnog prava da živimo i koristimo javni prostor – imamo pravo i da ga stvaramo, kako bi David Harvey rekao. Ni to nije kraj ovog prava, već se ono širi i na pravo na stvaranje vlastitog doma sukladno vlastitim željama, što čini ovaj koncept vrlo kreativnim.

Urbanisti bi glede ovog slogana morali razmišljati jasnije i intenzivnije o tome kako se odluke u planiranju donose i kako one utječu na proizvodnju gradskog prostora. Danas građani na razne načine sudjeluju u planiranju i mnoge gradske uprave razvijaju nove mehanizme kako bi uključili sugrađane u ovaj proces, ali se urbanizam najčešće i dalje razvija bez obzira na mišljenje građana o tome. Stoga je ključno pitanje prava na grad zapravo pitanje organizacije sudjelovanja građana u odlučivanju, te na koji način se takav oblik organizacije sukobljava s relacijama moći. Prije pitanja o sudjelovanju postavlja se pitanje: tko može polagati pravo na grad. S obzirom da se ono bazira na ideji da svi građani imaju to pravo, očito je da se u njegovom ostvarivanju oblikuju različite grupe, društvene i interesne sfere koje moraju međusobno pregovarati i konfrontirati se za svoje ciljeve, što dovodi pojam 'prava na grad' u stanje neprekidne borbe.

Budući da je 'pravo na grad' otvoren koncept, svjesni smo da postoje njegova različita tumačenja i primjene (od radikalnih do depolitiziranih verzija). Unatoč tome bi nam slogan mogao pomoći da izgradimo jače veze između raznih gradskih pokreta, praksi te diskusija i na lokalnoj i na globalnoj razini.

Naše iskustvo prakticiranja ovog slogana dolazi iz Berlina, pa ćemo ukratko opisati kako razne nevladine organizacije i gradski pokreti primjenjuju ove ideje u svakodnevnom životu.

MEĐUKORIŠTENJE U BERLINU

Berlin je grad koji ima dugu tradiciju privremenog korištenja, budući da su mnoga mjesta u gradu napuštena, poput propale industrije, državnih zgrada bivše Demokratske Republike Njemačke, područja koja su stradala u bombardiranju u II. svj. ratu ili zone uz Berlinski zid. Neformalan život tih zona se toliko razvio da je čak i gradski senat prepoznao taj proces kao legitiman način korištenja grada.

Neki su od poznatijih primjera privremenog korištenja u Berlinu Kreuzberg i Friedrichshain koji se nalaze u središtu grada uz obalu rijeke Spree. Službenim su planovima na tom području željeli izgraditi novo naselje 'Mediaspree', ali su ljudi koji koriste obalu počeli razvijati nove metode djelovanja kako bi spriječili taj plan. Zahtijevali su od političara da ih prepoznaju kao ravnopravne sudionike u razvijanju ovog gradskog prostora. Istovremeno su osnovali masovni pokret koji se, nažalost, kasnije razdvojio u tri važnije grupe: radikalnu, zatim onu koja ustraje na pregovorima s gradskom upravom i treću koja se bavi alternativnom ekonomijom u tim područjima, ugostiteljstvom i klubovima. Bez obzira na te razlike uspješno su pokrenute velike demonstracije kako bi potaknule ljude da glasaju protiv urbanističkog plana. Trenutno je zona vrlo šarolika u načinu korištenja što možemo protumačiti kao uspjeh protuplana, iako je njemačko društvo

arhitekata izuzetno protiv takvog 'neformalnog planiranja' Jednom su čak pokušali ukloniti skvotirane vagone sa lokacije jer im se nisu 'estetski uklapali' u sliku grada.

TEMPELHOF I ZAHTEJEV ZA MORATORIJEM

Sljedeći je primjer zahtijevanja prava na grad u Berlinu bivši aerodrom Tempelhof, kojeg su nacisti izgradili 30-ih godina, a smatra se najvećom građevinom u Europi. Ovo vojno područje u središtu grada je nedavno napušteno, ali je zona ostala zatvorena i nepristupačna. S obzirom na svoju poziciju i veličinu, Tempelhof je postao zanimljiv raznim špekulantima, ali su građani Berlina odlučni u zahtjevu da se aerodrom otvori za javnost, pa se trenutno u gradu vode različite polemike.

Budući da je sve više ljudi pokušavalo prisvojiti zonu, organizirano je i nekoliko piknika na lokaciji, ali je to rezultiralo samo još jačom zaštitom, pa oko aerodroma trenutno dežura policija. Tijekom prošlogodišnjih su demonstracija ljudi i otvoreno pokušali skvotirati Tempelhof, a broj policije koja ga je štitila bio je nevjerojatan! Situacija je eskalirala kada je policajac u civilu izvukao pištolj i uperio ga na prosvjednika kojeg je držao na tlu. Mnogi ljudi su se tada zapitali: 'Što to oni zapravo štite?!'

Službeni plan za područje aerodroma je klasičan birokratski plan koji niti ne pomišlja prilagoditi njegovu namjenu ljudima koji žive u okolici, već je usmjeren isključivo na potencijalne bogate kupce koji će se naseliti ovdje. Lokalna inicijativa, koja je organizirala demonstracije, zahtijeva petogodišnji moratorij i slobodan pristup u ovo ogromno područje kako bi se dobilo na vremenu da se razmisli o lokalnim potrebama, da se vidi što ljudi mogu ondje raditi i kako prikupiti resurse za razvoj ovog 'zelenog srca' Berlina.

ŽELJA PROIZVODI GRAD

Sljedeći primjer dolazi iz Hamburga, iz migrantske i (post) proleterske četvrti St.Pauli, tradicionalno poznate po prostituciji,

gostionama i zabavama. Premda u četvrti postoji jak skvoterski pokret 'Hafenstrasse' još od 80-ih godina, gradska uprava razvija planove obnove ovog dijela grada. Najaktivniji protivnici takvih planova su grupa 'Park Fiction' koja od 1995. godine organizira manifestaciju 'Kolektivna proizvodnja želja' u jednom parku u St. Pauliju kojeg gradska uprava želi prodati privatnom investitoru. Mudra je odluka aktivista bila da se ne usredotoče samo na protestiranje protiv službenog plana, već su pokrenuli paralelan proces planiranja u zajednici, stvarajući 'Platforme razmjene' među ljudima različitih struka i društvenih sfera, poput glazbenika, ravnatelja škola, svećenika, kuhara, barmena, psihologa, skvotera, umjetnika, itd. Ovaj je proces popraćen serijom predavanja, razgovora, diskusija, izložbi, filmovima te ostalim 'aktivnostima u očekivanju željenog parka'.

PRAVO NA GRAD KAO GLOBALNO PRAVO

Pred kraj bismo se na trenutak odmakli od zemalja 'globalnog sjevera' i spomenuli pokrete prava na grad u zemljama Južne Amerike. U Brazilu postoji veliki pokret zasnovan na klasičnom konfliktu između stanovnika iz 'favela', odnosno ljudi bez zemlje, i nove bogate klase u gradu. U Carracasu u Venezueli postoje slučajevi gdje se postojeći stambeni blokovi skvotiraju i prisvajaju, te se oko stambenog pitanja stvaraju vrlo jaki pokreti. Slučajevi iz Venezuele su posebno zanimljivi, jer se 'pravo na grad' isprepliće sa državnim projektima socijalne politike Huga Chaveza. U takvoj se situaciji dva različita pristupa susreću i udružuju snage kako bi osmislili nova legalna rješenja za goruće probleme.

Zaključili bismo upravo s tim primjerom formalizacije ideje prava na grad, jer smatramo da je to pitanje izuzetno važno kao zahtjev kojeg treba uputiti službenim institucijama.

Multiplicity.lab

Kako multituda živi?

Multiplicity.lab je istraživački laboratorij Odjela za arhitekturu i urbanizam na Fakultetu arhitekture i politehnike u Milanu. Provode istraživanja, radionice, javne rasprave i događanja, te razvijaju projekte u suradnji s interdisciplinarnom mrežom istraživača i promatrača s različitih polja djelovanja poput arhitekture, urbanizma, geografije, sociologije, antropologije, umjetnosti, komunikacije, i sl. Laboratorij je usmjeren prema eksperimentiranju unutar obrazovne ustanove, temeljen upravo na multidisciplinarnom pristupu i širokom području djelovanja i interesa. Predavanje održala Isabella Inti. > www.multiplicity.it

MILANSKE KRONIKE

Ovdje ćemo raspraviti o knjizi nazvanoj 'Milano – cronache dell'abitare' (Milano – kronike življenja). U knjizi je riječ o istraživanju različitih uvjeta u kojima ljudi u Milanu žive, spavaju, rade i s kojima se susreću. Prije početka istraživanja smo izabrali 4.000 vijesti iz dnevnih kronika lokalnih novina, što

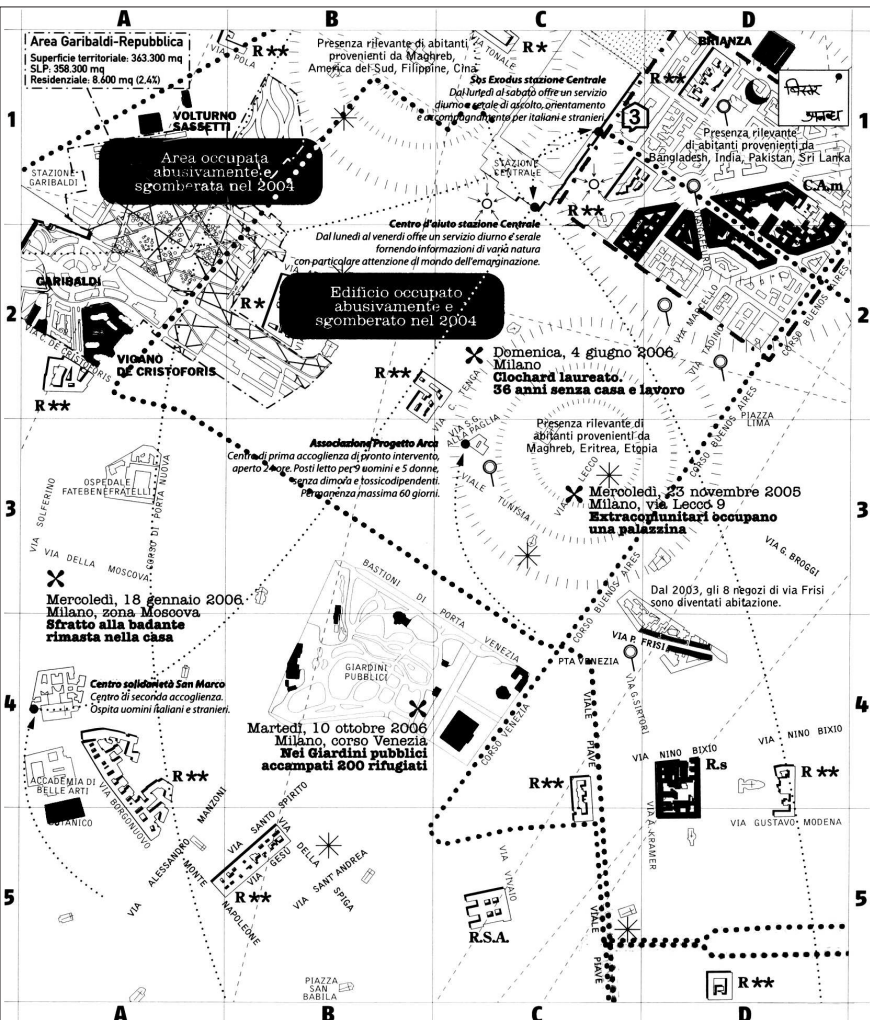
komentara, što vijesti iz kulture ili pak crne kronike. Potom smo opisali 14 različitih načina življenja od kojih je većina neformalna, dok samo nekolicina odgovara planovima javne uprave. Te smo životne prilike opisivali raznim metodama: kroz mape, podatke, intervjue i fotografije, izvještaje, priče, te web stranicu www.milanoconachedellabitare.net. Konačno smo grupirali tri osnovna 'tipa' življenja – *Abitare Dificile* – Teško življenje, *Abitare Temporaneo* – Privremeno življenje, te *Abitare insieme* – Zajedničko življenje. Kako bismo upoznali te tipove, organizirali smo jednodnevne šetnje gradom, okupljanja, te javne diskusije sa stručnjacima, promatračima i stanovnicima.

TEŠKO ŽIVLJENJE

U Milanu postoji oko 78 ilegalnih naselja, 'slumova' u predgrađu grada, okupiranih napuštenih zgrada, šatora romskih obitelji i baraka u sjevernom dijelu grada. Prvog smo dana posjetili neka od nevidljivih mjesta unutar grada: kartonske krevete na glavnom kolodvoru, barake, ilegalna naselja unutar napuštenih tvornica, javne spavaonice.

Jedno je od prvih mjesta koje smo posjetili bio legalni kamp organiziran za romske obitelji, gdje smo razgovarali s drugama koje s njima surađuju. U blizini smo kampa posjetili i javnu spavaonicu 'Casa della Carita'. Posjetili smo i ostala mjesta gdje beskućnici provode noći – glavni kolodvor i stanicu Garibaldi gdje smo razgovarali s raznim udrugama koje pružaju smještaj beskućnicima, poput s.o.s., Exodus, Centro aiuti Comune di Milano i City angels. Spavaonice su razmještene širom grada, a sadrže i sanitarne čvorove te imaju zalihe lijekova. Neke od udruga pružaju i medicinsku pomoć, ne samo na strogo određenim mjestima, već i, primjerice, u noćnim autobusima.

Obišli smo i radnička naselja na južnom dijelu milanske periferije, izgrađena 60-ih i 70-ih godina. S obzirom da je stanje objekata loše, pokušava ih se sanirati kroz nove javne programe

Area Garibaldi-Repubblica
 Superficie territoriale: 363.300 mq
 SLP: 358.300 mq
 Residenziale: 8.600 mq (2,4%)

Area occupata abusivamente e sgomberata nel 2004

Edificio occupato abusivamente e sgomberato nel 2004

Mercoledì, 18 gennaio 2006
 Milano, zona Moscova
Sfratto alla badante rimasta nella casa

Martedì, 10 ottobre 2006
 Milano, corso Venezia
Nel Giardini pubblici accampati 200 rifugiati

Domenica, 4 giugno 2006
 Milano
Clochard laureato. 36 anni senza casa e lavoro

Mercoledì, 23 novembre 2005
 Milano, via Lecco 9
Extracolumitari occupano una palazzina

Dal 2003, gli 8 negozi di via Frisi sono diventati abitazione.

Presenza rilevante di abitanti provenienti da Maghreb, America del-Sud, Filippine, Cina
Sos Exodus stazione Centrale
 Dal lunedì al sabato offre un servizio diurno e serale di ascolto, orientamento e accompagnamento per italiani e stranieri

Centro d'aiuto stazione Centrale
 Dal lunedì al venerdì offre un servizio diurno e serale fornendo informazioni di varia natura con particolare attenzione al mondo dell'emarginazione.

Associazione Progetto Arca
 Centro di prima accoglienza di pronto intervento, aperto 24 ore. Posti letto per 9 uomini e 5 donne, senza dimora e fessicodipendenti. Permanenza massima 60 giorni.

Presenza rilevante di abitanti provenienti da Maghreb, Eritrea, Etiopia

Centro solidarietà San Marco
 Centro di seconda accoglienza. Ospita uomini italiani e stranieri.

R**

i kvartovske ugovore. Riječ je o ugovorima na razini gradske četvrti kojima se pokušavaju pronaći financijska sredstva za ulaganja u postojeće objekte, no rezultat je najčešće nedostatak raznih sadržaja ili usluga te se četvrti time pretvaraju u beživotne spavaonice. Većina stanovnika koji su se ondje doselili 60-ih i 70-ih godina sada su sedamdesetgodišnjaci ili osamdesetogodišnjaci, dakle stariji ljudi kojima je posebno teško ondje živjeti bez potrebnih usluga u blizini.

PRIVREMENO ŽIVLJENJE

U današnje je vrijeme veliki broj građana Milana 'privremen'. Ta je privremenost povezana sa različitim oblicima života, poput života studenata, poslovnih ljudi, starijih ljudi ili pak bolesnika. Ljudi su rijetko u potrazi za trajnim mjestom stanovanja, više su u potrazi za privremenim smještajem. Razloge za privremenost boravka i življenja možemo naći i u nesigurnim uvjetima u obitelji, na poslu, u potrebi za mobilnošću i fleksibilnošću. Kroz šetnje, intervjue i okrugle stolove pokušavali smo ustanoviti koji su uvjeti života u privremenim prebivalištima, staračkim i studentskim domovima ili pak u takozvanom 'Sofa surfingu'.

Trenutno u Milanu postoji 10 sveučilišta s ukupno 22 fakulteta i 175.000 redovnih studenata, od kojih 40.000 nije iz Milana, a ondje ostaju od 3 do 5 godina. To je još jedan razlog velike potražnje za privremenim smještajem. Studentska soba košta oko 300 eura i najčešće se dijeli s još jednim studentom. Tržište nekretnina time postaje sve jače te izvlači profit iz tolikog broja studenata.

Primjer su privremenog stanovanja i domovi za obitelji ili rodbinu hospitaliziranih osoba koje dolaze u grad i trebaju prenoćište. Razne dobrotvorne organizacije pokušavaju zbrinute te ljude, a jedna je od njih 'Casamica Onlus' u čijoj se blizini nalazi dom za umirovljenike 'Attico Azzurro'. Ukupni smještajni kapacitet za starije i nemoćne osobe u Milanu iznosi

oko 10.000 mjesta, od čega samo polovicu čine javni domovi za umirovljenike pod gradskom upravom, a druga je polovica u privatnom aranžmanu. Mjesečna cijena smještaja iznosi oko 1.000 eura, što je za mnoge previsoka cijena.

Kroz šetnju smo posjetili i 'Casa di Via Padova' koja pruža smještaj imigrantima na tjedan dana ili duže, ovisno o situaciji. Također smo posjetili i domove u središtu grada u kojima uglavnom obitavaju obitelji koje su izgubile svoje domove ili su u fazi preseljenja. Uvidjeli smo da potreba za privremenim smještajem raste i pada tijekom godine, pa tako svake godine za vrijeme milanskog Tjedna mode broj privremenih stanovnika u gradu raste za oko 200.000 osoba: dizajnera, pomoćnih radnika i posjetitelja.

ZAJEDNIČKO ŽIVLJENJE

Pojedini načini života u zajednici, ovisno o tome radi li se o obiteljskim zajednicama ili skupini prijatelja, odražavaju se na grad na različite načine. U Milanu nalazimo različite enklave, od zatvorenih i zaštićenih ekskluzivnih naselja do miješanih naselja gdje u suživotu žive skupine različitih životnih navika.

Posljednjeg smo dana šetajući posjetili 'Case di Plastica' (plastične kuće) koje je trenutno zauzela latino – američka zajednica. Oni su u naselju sami organizirali neke od potrebnih servisa, poput dječjeg vrtića, uredili su park, te organiziraju sastanke i proslave otvorene za svakoga. Tako samooorganizirana zajednica dijeli sve servise s čitavom gradskom četvrti.

Još neki od primjera života u zajednici čine stare Milanske četvrti u kojima zbog kvalitete života često stanuju zajednice umjetnika ili mlade majke s djecom. To su na neki način mali centri grada, sigurni i dobro opskrbljeni potrebnim uslugama. Međutim često se događa da agencije za nekretnine kupuju čitave blokove radi preprodaje po većoj cijeni te je stoga cijena nekretnina porasla 3 – 4 puta u posljednjih deset godina.

U blizini tih četvrti smo obišli i staru napuštenu tvornice 'La srecca degli artigiani' koju trenutno koriste umjetnici i obrtnici. U posljednjih je nekoliko godina to mjesto postalo inkubator društvenog života. Tvornicu je skvotiralo oko 13 udruženja umjetnika. Javna uprava nije vodila brigu o tvornici, budući da je u to vrijeme nisu planirali privatizirati, već je puštena kao javni prostor za četvrt i grad. Kasnije je gradska uprava ipak pronašla privatnog investitora koji je preuzeo objekt i zemljište i srušio tvornicu.

PRIVREMENO KORIŠTENJE

Spomenuti primjer tvornice 'La stecca degli artigiani' govori o okupiranju, skvotiranju i pokušaju vraćanja javnih sadržaja i zajedničkih prostora gradu. Potaknuti tim inicijativama pokrenuli smo sljedeće istraživanje u ožujku 2009. g. na Politehnici u Milanu, zajedno s drugom Cantieri Isola i grupom aktivista. Pokrenuli smo razgovor o mogućima oblicima privremenog korištenja napuštenih gradskih prostora između neke bivše i buduće namjene. Za početak smo pozvali ljude s različitim iskustvima iz Berlina, Amsterdama i Bruxellesa da opišu svoja iskustva prijelaza od ilegalnih organizacija do legalizacije pojedinih slučajeva, uz zadržavanje autonomije prostora. Pokrenuli smo istraživanje i pilot-projekt analize različitih napuštenih prostora grada, pokušavajući odrediti moguće vrijeme korištenja: tjedan ili deset dana za privremenog korisnika, godinu dana za studenta, ili pak 3 – 5 godina za neprofitnu organizaciju, umjetnike ili udruge. Pokušali smo i definirati privremena pravila. Trenutno pokušavamo izraditi neku vrstu ugovora za udruženja umjetnika kojim bi se dozvolilo korištenje prostora na određeno vrijeme.

Kako bismo proveli legalni postupak koji podržava javna uprava, dogovorili smo se o javnoj nabavi u suradnji s administrativnim tijelima sjevernog dijela Milana koji obiluje starim tvornicama i napuštenim prostorima. Pronašli smo dva

prostora koja su gradska tijela voljna prepustiti umjetnicima i drugim udrugama na određeno vrijeme. Htjeli bismo u tim prostorima eksperimentirati s novim pravilima autonomnih prostora, neformalnog života i neformalne kulturne produkcije.

Kao arhitekti i planeri također pokušavamo definirati različite razine privremenih arhitektonskih intervencija. Primjerice, ako negdje boravite kratko vrijeme, vjerojatno nećete mnogo ulagati u prostor; ono što vam treba je tek određena privremena infrastruktura za korištenje prostora. Međutim, ako vam je prostor dodijeljen na tri ili pet godina, uložiti ćete više i u objekt i u njegov okoliš – i nešto dati zajednici: projekt, zajedničko mjesto ili slično.

Dakle, krenuli smo od istraživanja različitih načina života u Milanu, od onih formaliziranih i planiranih, do onih neformalnih, a trenutno pokušavamo povezati neformalne načine života s javnom gradskom upravom, te na tu temu izrađujemo 'Manifest za privremeno korištenje'.

Nove institucije

Rojc – mjesto gdje je tranzicija krenula u suprotnom pravcu

Raspadom socijalizma i države blagostanja postojeće javne institucije, mahom državne ili gradske, postale su neučinkovite u organizaciji društvenih aktivnosti i života općenito. Neoliberalna privatizacija nije stala samo na industriji već se počela primjenjivati i u zdravstvu, odgoju, sportu i ostalim sferama javnog interesa koje država (kao nositelj tog interesa) neumorno odbacuje. U takvim se tranzicijskim uvjetima u zauzetom prostoru bivše kasarne 'Karlo Rojc' već 12 godina razvija nova vrsta institucije koja se kroz različite etape razvoja nazivala 'kulturni centar', 'društveni centar', 'multimedijalni centar', ili jednostavno 'treći dom'. No bez obzira na imenovanje Rojc je postao simbolom javne sfere koja je razvila javnu ustanovu putem sukoba sa javnom upravom. Koliko god zvučala zbunjujuće ovakva rečenica ona se može raslojiti ako se definiraju razlike između tri temeljna pojma: javna sfera, javna ustanova i javna uprava.

Javnu sferu ćemo najbolje razumjeti kroz opis povijesti društvenih gibanja u Puli koji su doveli do zauzimanja odnosno okupacije zgrade Rojca. Pojam javne ustanove ćemo opisati sadašnjim nastojanjima korisnika Rojca da stvore novi tip institucije u Hrvatskoj. Posljednji ćemo termin, javnu upravu, pojasniti kroz opis sukoba korisnika Rojca i gradske administracije i to najviše oko pitanja vrijednosti koje Rojca proizvodi.

JAVNA SFERA ZAUZIMA PROSTOR

Priča o Rojcu započinje 1998. godine, godinu dana nakon što su zgradu napustile izbjeglice i prognanici koji su tamo bili privremeno smješteni. 'Najstariji je korisnik Rojca udruga Suncokret koja je u zgradi ostala još od rada sa izbjeglicama, a 1998. godine su u Rojcu ušli članovi SAKUD-a Gradski orkestar i Inat. Te su grupe imale prostorije u gradu koje je gradska uprava odlučila komercijalizirati. Oni su zauzvrat dobili usmeno obećanje da mogu koristiti napušteni Rojca. Kada je uprava htjela uvesti naplaćivanje kvadrature u Rojcu, organizacije su se pobunile i zahtijevale svoje bivše prostore nazad.' prisjeća se Marko Grbac Knapić iz udruge Armazonex i dodaje: 'Nakon prvih su korisnika u zgradu počeli pristizati razni ljudi koji su zauzimali prostorije po potrebi. Konačno je gradska uprava krajem 2002. godine raspisala natječaj za dodjelu prostora neprofitnim organizacijama i sklopila ugovore s udrugama u kojima se odustaje od bilo kakve naplate troškova i najma, a zauzvrat se udruge obavezuju da će urediti svoje prostorije.'

Ubrzo se nakon natječaja pojavio interes pojedinih udruga da uspostave zajedničku mrežu korisnika te se iste godine javlja ideja o Savezu udruga Rojca. Tada su udruge o savezu pisale: 'Sloboda koju imamo i koju smo izabrali, slobodu da koristimo prostore i resurse dostupne u Rojcu, sa sobom nosi i odgovornost prema zgradi, svim njenim korisnicima te prema široj društvenoj zajednici.' Marlena Plavšić, predsjednica udruge Suncokret, je tada

na sastanku u rujnu 2004. godine predlagala da udruga započnu s organizacijom sastanaka na mjesečnoj bazi kako bi se pokrenula komunikacija između novih korisnika Rojca čiji je broj nakon natječaja naglo skočio sa desetak na šezdesetak udruga. Vođeni sličnom idejom iste godine udruga Distorzija i Otompotom pokreću projekt oslikavanja zgrade pod nazivom 'Krojberg', a 2005. godine udruga Metamedij, KaPula i Distorzija organiziraju i prve 'Dane otvorenih vrata Rojca' na temu 'Upoznaj svog susjeda'. Na toj je manifestaciji pročitan i manifest Saveza na čijem se pisanju započelo dvije godine ranije. U manifestu je između ostalog pod točkom 5. zapisano: 'Savez se zalaže za djelovanje ljudi u zajednici i samoorganiziranje ljudskih života u zajednici, dakle vraćanje politici njezinog izvornog značenja.' i pod točkom 14.: 'Savez se zalaže za oslanjanje na vlastite snage te autonomiju u svom radu.'

JAVNA USTANOVA STVORENA 'OD DOLE'

Od 2008. godine, kada je vlasništvo nad Rojcem pripalo gradskoj vlasti, zgrada nosi službeno ime Centar gradskih udruga 'Rojc' ili CGU Rojc. Početne ideje o autonomnom vođenju Rojca dovele su do razvoja dvaju zajedničkih organizacijskih tijela: Vijeće CGU Rojc i Radna grupa za koordinaciju CGU Rojc ili skraćeno Koordinacija.

Vijeće je sastavljeno od po jednog predstavnika svih organizacija koje koriste zgradu, a to tijelo odlučuje o osnovnim pitanjima važnim za Rojc, poput organizacije zajedničkih aktivnosti, predstavljanja i zastupanja Centra izvan samog Rojca ili biranja predstavnika za Koordinaciju. Redovite se sjednice održavaju svaka tri mjeseca dok se izvanredne sjednice sazivaju na zahtjev Koordinacije ili najmanje tri organizacije članice Vijeća.

'Vijeće je oblik samoorganiziranja rojčana. Da bismo mogli donositi zajedničke odluke ili mišljenja trebali smo predstavničko tijelo.' smatra Dušica Radojčić, predsjednica udruge Zelena Istra, ali napominje da 'iako jedino Vijeće ima legitimitet u ime Rojca oblikovati zajednička stajališta, rojčani

nemaju mogućnost samostalno donositi nikakve izvršne odluke, to može jedino Koordinacija, i to uz suglasnost gradonačelnika.'

Iako Vijeće nema izvršnu moć, njegova uloga s vremenom postaje sve važnija. 'Prva situacija u kojoj je Vijeće pokazalo svoju snagu je kod problema južnog dijela dvorišta Rojca gdje je gradska uprava, mimo rojčana, zamislila poziciju garažne kuće. Vijeće je raspravljalo o tome i ne samo da je odbilo službenu ideju nego smo svi zajedno proizveli i niz prijedloga kako da se ta površina uredi za društveno korisne aktivnosti.' govori Irena Boljunčić Gracin, predsjednica udruge Čarobnjakov šešir.

Drugo je tijelo Rojca, Koordinacija, oformljeno s ciljem upravljanja zgradom i okućnicom. Ona je zajedničko tijelo predstavnika udruga kao korisnika prostora i gradske uprave kao vlasnika Rojca. Dušica opisuje nastanak Koordinacije na sljedeći način: 'Nezadovoljni načinom upravljanja Rojcem i donošenjem odluka koje nisu u skladu s interesom korisnika, rojčani su pokrenuli inicijativu za promjenom. Zatražen je sastanak s gradonačelnikom i vodećim ljudima u gradskoj upravi te se na tom sastanku ukazalo na neracionalnost trošenja novca u Rojcu i predložile mjere kojima se troškovi mogu svesti na realnu mjeru. Zaključeno je da je komunikacija između Grada i udruga iz Rojca loša i da je potrebno formirati jedno tijelo koje bi se sastojalo od tri predstavnika udruga iz Rojca i tri predstavnika Grada Pule, koje bi imalo ovlasti odlučivanja i kontrole troškova, odnosno koje bi upravljalo Centrom gradskih udruga Rojca.'

JAVNA UPRAVA KORUMPIRA EKSPERIMENT

Unatoč političkoj podršci rad Koordinacije nije započeo kako su ljudi u Rojcu očekivali. 'Nakon godinu dana djelovanja Vijeće je organiziralo konferenciju za novinare u kojoj je kritiziralo neodgovornost gradske uprave koja ni nakon godinu dana nije usvojila pravilnik rada Koordinacije. Tek nakon ovog medijskog pritiska pravilnik je usvojen i samim time legaliziran. Vijeće je

također predložilo Koordinaciji na koji način utrošiti godišnja financijska sredstva za održavanje zgrade. Ako Koordinacija to prihvati i gradonačelnik da suglasnost bit će to prvi dokaz da mi, ljudi iz Rojca, doista vladamo našim prostorom', govori Irena, a Dušica napominje da je 'nakon prosvjeda rojčana zbog nedjelotvornog rada Koordinacije i opstrukcije njegovog rada od strane predstavnika gradske vlasti, gradska uprava imenovala tri nova predstavnika i tek se tada rad Koordinacije normalizirao.'

Osim normalizacije rada Koordinacije problem koji je stalni pratitelj javnih uprava i vlasti je i korupcija, odnosno netransparentno financijsko poslovanje, pa se tako već godinama ne može riješiti problem postavljenih telekomunikacijskih antena privatnih kompanija na krovu zgrade, a unatoč korištenju Rojca u neprofitne svrhe gradske vlasti su zarađivale novac iznajmljujući parkiralište Hrvatskom autoklubu. U zapisniku 4. sastanka Vijeća, 27.1.2008. Dušica je govorila o poteškoćama s kojima su se susreli kada su tražili da gradska uprava pokaže troškovnik za Rojca. Naime, smatrala je da smanjivanje troškova zajednički interes svih, ali taj čin nije naišao na odobravanje, već na vrijeđanje, kako tvrdi. Na Vijeću se također raspravljalo o sumnjivim poslovima gradske firme 'Castrum' s kojom gradska vlast ima sklopljen ugovor o održavanju zgrade. 'U svibnju je predstavnik Castruma izjavio da će trošak ugradnje brojila u sjevernom krilu Rojca biti oko 50.000 kn, a u južnom dvostruko više. Na zadnjem je sastanku Koordinacije u listopadu informacija bila bitno drugačija: već je potrošeno 200.000 kn za sjeverno krilo za ugradnju brojila. Predstavnici udruga ne znaju za što je točno to potrošeno jer nisu dobili izvještaj o utrošenom, niti ponude, kako je bilo dogovoreno.' stoji u zapisniku 3. sastanka Vijeća 13.10.2008. godine.

Oснаženi upravo novodobivenim vlasništvom nad objektom, vlast je krenula u 'ofenzivu', pokušavajući prisvojiti nešto što se već deset godina razvija mimo nje. Burne 2008. godine je smijenjen dotadašnji koordinator Eros Čakić i, putem sumnjivo

organiziranog natječaja, gradsko je poglavarstvo izabralo novog koordinatora koji nije bio upoznat s dotadašnjim radom i razvojem Rojca. Irena smatra da je 'najproblematičnija točka sadašnje podjele na tijela u Rojcu upravo koordinator gradskog projekta CGU Rojc koji dolazi izvana, a ne iz Rojca. Predsjednik Vijeća bi trebao biti koordinator ili bi ga vijeće trebalo birati. U svakom bi slučaju to trebao biti neko tko je dobro upoznat sa situacijom u Rojcu, udrugama i ljudima koji koriste zgradu.'

Gradonačelnik, osim što posjeduje moć smjenjivanja i postavljanja koordinatora gradskog projekta CGU Rojc, mora dati suglasnost na svaku odluku Koordinacije. Dušica prigovara da je 'takav sistem u kojem gradonačelnik potvrđuje odluke Koordinacije jako spor i zato u nekim situacijama nedjelotvoran. Naime, brzina provođenja neke odluke u nekim je situacijama jednako važna kao i njen sadržaj.'

Ova su dva stupa moći, vanjski koordinator i suglasnost, bazirani isključivo na jednoj činjenici, a to je vlasništvo. To vlasništvo, koje je nekad bilo društveno, pa je postalo državno da bi se sada našlo u rukama gradske uprave, toliko je snažan argument u kapitalizmu da može ozbiljno ugroziti deset godina razvoja nove institucije kao što je Rojc.

PROIZVODNJA VRIJEDNOSTI KOJU VLAST NE PRIZNAJE

Najčešća metoda kojom gradska vlast pokušava ugroziti samoorganizaciju u Rojcu je teza o Rojcu kao 'vreći bez dna' u koju se samo investira. Međutim, obrana od ovakve optužbe ne može se zasnivati samo na ukazivanju na očitu rastrošnost i korumpiranost gradskih dužnosnika koja je već opisana u prethodnom poglavlju. 'Problem rada ljudi u Rojcu je što taj rad nije prepoznat kao vrijednost nego se gleda samo materijalni trošak koji on stvara. Ni gradska uprava ne prepoznaje te aktivnosti kao vrijednost. Govore samo o tome koliko se novca izdvaja za Rojc!' zaključuje Irena.

Međutim Rojč se pokazao ne samo kao demokratskiji način organiziranja životnih aktivnosti, nego i kao jeftiniji način! Naime, u državi blagostanja i socijalizma upravo su državne institucije organizirale zdravstvenu njegu, kulturu i sport te plaćale zaposlenike koji su sve te stvari obavljali. Sada u Rojcu te stvari obavljaju mahom volonteri koji to žele raditi jer ih taj rad ispunjava. Dakle rad, kojeg je nekad država plaćala, je postao besplatan, a tu svaka kritika vlasti o 'rastrošnosti' Rojca postaje neosnovana. Rojč je očito ekonomski najodrživija i najdemokratskija javna institucija kakva se u neoliberalizmu može oformiti!

Ljudi su u Rojcu svjesni da će, dok god zgrada bude financijski vezana uz gradsku upravu, biti i korupcije, netransparentnosti i političkih podmetanja. Stoga Marko objašnjava sljedeći korak u razvoju Rojca: 'Inzistiramo na osnivanju javne ustanove kako bi sami kontrolirali financiranje Rojca. Sada to kontrolira gradska vlast i koristi tu poziciju za napadanje korisnika i optuživanje ljudi u Rojcu da su paraziti.'

Dušica detaljnije opisuje ovu nakanu: 'Gradska je uprava, potaknuta neuspjehom u upravljanju Rojcem, koji se manifestira u nemogućnosti provođenja odluka koje sama donosi, prihvatila prijedlog projekta edukacije i osmišljavanja učinkovitijeg, sudioničkog modela upravljanja i osnivanje hibridne javno-civilno društvene ustanove, poput one koja već postoji u Zagrebu gdje su Grad Zagreb i Savez za Centar za nezavisnu kulturu i mlade zajedno osnovale ustanovu mješovitog tipa u čijem radu ne sudjeluju niti politički predstavnici niti gradska administracija. Zelena Istra je u ime udruga iz Rojca napisala takav projekt na natječaj za sredstva Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva, koja je financijsku potporu i odobrila, a tu potporu je odobrila i pulska gradska uprava.'

Osim pitanja samostalnog financiranja ideja o javnoj ustanovi, kao novom koraku u povijesti Rojca, otvara i razna pitanja djelovanja ovakvih eksperimentalnih institucija. 'Moja

vizija Rojca kao javne ustanove je ukidanje gradonačelnikove suglasnosti na sve naše odluke, osnaživanje uloge Vijeća, ali i uvođenje delegiranih osoba koje bi se bavile pitanjima financiranja Centra, predstavljanjem rada Rojca u ostalim gradovima te dodjeljivanjem prostora kao i revizijom njegovog korištenja' razmišlja Irena.

U OBRANU DRUŠTVENOG ZNANJA

Desetogodišnja je priča oko Rojca pokazala u praksi nekoliko stvari, između ostalog i kakav potencijal za proizvodnju javnog života posjeduju sami građani kada se oslobode bremena najma koje nameće tržište nekretnina.

Također pokazuje kakav razvoj omogućuje ta proizvodnja javnoga jednom kada se međusobno umreži i organizira. Paolo Virno, talijanski filozof, opisuje takvu situaciju u knjizi 'Gramatika Mnoštva' sljedećim riječima: 'Subverzija kapitalističkih proizvodnih odnosa se može manifestirati samo kao institucija jedne nedržavne javne sfere, političke zajednice koja za vlastiti temelj posjeduje opći Intelekt – to društveno znanje koje je u nematerijalnoj proizvodnji postalo glavna proizvodna snaga.'

Međutim priča o Rojcu pokazuje i koju moć u kapitalizmu posjeduje vlasništvo, makar ono bilo i gradsko, odnosno javno. Stoga pitanje novih institucija javnoga, koje se razvijaju diljem svijeta, nije samo pitanje autonomne organizacije tih institucija već i pitanje obrane stečenih vrijednosti od starih, neproaktivnih, upravnih aparata koje zadržavaju moć zbog posjedovanja vlasništva.

Marko zaključuje da se 'Rojc razvio sam, iz kaosa ili, kako volimo reći *Rojc se desio*. Kako bi se taj kaos obranio od neprestanog pritiska gradske uprave razvila se samoorganizacija između ljudi u Rojcu. To je, po meni, najbitnija poruka ovog iskustva – samoorganizacija je metoda obrane od vlasti!'

STEALTH.ultd

Pukotine u urbanizmu kakvog poznajemo

STEALTH.ultd je rotterdamsko – beogradska grupa osnovana 2000. godine s ciljem promišljanja i diskutiranja o bliskim budućnostima gradova. Grupa je izradila ili sudjelovala u izradi brojnih međunarodno objavljenih i izloženih projekata na temu kompleksnosti i nestalnosti suvremenoga grada poput: Wild City/(Beograd), Urban Catalyst (Amsterdam), Challenging the Conservative Brain (Kunstverein Minhen), Cut for Purpose (Muzej Boijmans van Beuningen, Rotterdam), Lost Highway Expedition (Zapadni Balkan), Plans and Slums (Rim/Beograd), Port City Safari (Rotterdam), Constituting the Meantime (Nizozemska). 2008. godine bili su službeni predstavnici Nizozemske na Venecijanskom Bijenalu. Predavanja održali Ana Džokić i Marc Neelen. > www.stealth.ultd.net

PRIČA O MEĐUVREMENU

Željeli bismo u raspravu uvesti izraz kojim smo se bavili posljednjih godina, a to je međuvrijeme, odnosno razdoblje

između dvije funkcije koje se obavljaju na istom prostoru. Međutim prvo bismo se htjeli osvrnuti na postkapitalističku ideju odvajanja urbanizma od države. U Nizozemskoj, zemlji o kojoj ćemo govoriti, urbanizam je do prije petnaest godina bio pod upravom države. Od tada su korak po korak tržišne sile počele dominirati urbanističkom proizvodnjom, da bismo danas došli do trenutka u kojem tržište ima mnogo veći utjecaj na prostorno planiranje nego država. Dakle, ono s čime smo danas suočeni, kada se država povukla iz urbanizma, jest dominacija tržišta, a ne postkapitalizma. Iz tog bismo iskustva mogli reći da je vrijeme da počnemo razmišljati o urbanizmu koji ne bi bio uvjetovan ni tržištem ni državom, nego bi bio vođen zajedničkim mogućnostima.

IZLAZAK IZ GENTRIFICIRANOG GRAD

U Amsterdamu se 1985. godine zatvorilo ogromno rodogradilište na sjevernoj obali rijeke IJ, kad su se brodograditeljske tvrtke preselile u Aziju. Taj je prostor bio toliko velik da grad nije znao što bi s njim. Gradska uprava nije htjela srušiti zgrade. Imali su teškoća s iznajmljivanjem, a bojali su se i useljenja skvotera u slučaju da ih ostave praznima. U međuvremenu su i skvoteri bacili oko na zgradu. Obje su strane, i institucije i skvoteri, bile zainteresirane za neograničene mogućnosti tog mjesta, no nametnulo se pitanje mogu li te dvije strane pregovarati o tome sa svojih različitih pozicija.

Gradska je uprava 1999. godine odlučila raspisati natječaj za umjetnike koji bi bili neka vrsta kreativnih poduzetnika za prostor od 20.000 kvadratnih metara. Mala je skupina skvotera deložiranih godinu dana ranije pobijedila je na natječaju i dobila na upotrebu NDSM Wharf na rok od pet godina, koji je poslije produžen na deset godina. Njihova je zamisao bila da s pomoću 250 umjetnika sami obnove prostor.

Osim skvotera, mnoge su druge skupine u Amsterdamu bile zainteresirane za neiskorišten prostor koji čeka obnovu.

**PRINCIPAAL AAN DE HAAL
MET ONS KAPITAAL**

Razne je ljude gentifikacija i visoke cijene u gradskom središtu natjerala na razmatranje drugih životnih opcija. Tako se stvorila želja za prelaskom rijeke IJ kako bi se došlo do praznog industrijskog prostora na sjeveru Amsterdama – dijela grada koji je prethodno bio poznat kao 'Amsterdamski Sibir', područje koje su mnogi građani Amsterdama zaboravili.

AUTONOMIJA U PROSTORU I VREMENU

Godine 2003. smo sudjelovali u izradi urbanističkog plana sjevernog dijela Amsterdama za idućih dvadeset pet godina. Područje oko rijeke IJ dugo pet kilometara podijeljeno je na manje dijelove te je za svaki od njih osmišljen plan razvoja tijekom tog perioda. S obzirom na to da je prilično neizvjesno što će se dogoditi u idućih nekoliko godina, dugotrajno planiranje bio je podvig koji nas je izuzetno zainteresirao.

Izradili smo nacrt stanja kakvo smo zatekli 2003. godine kad je zemljište bilo prazno i neiskorišteno, te s druge strane planiranu viziju stanja 2028. godine, kad bi cijelo područje trebalo biti prenamijenjeno i kad bi industrijska namjena trebala biti zamijenjena gradskim sadržajima. Ako o tom procesu razmišljate kao o vremenskom periodu od 2003. do 2028. godine, i uzmete u obzir količinu radova koji bi trebali biti realizirani na kraju cijelog procesa, vidjet ćete da neki od tih radova počinju negdje tijekom tih dvadeset pet godina jer, naravno, ništa se ne može sagraditi odjednom. S druge će strane postojećim projektima jednom doći kraj, kao i privremenom korištenju zgrada.

Ono što preostaje kad se oduzme vrijeme u kojem odumire sadašnja namjena i vrijeme kada nastupa buduća jest prostor koji se u određenom vremenskom periodu ne koristi. Mi to zovemo međuvrijeme. Međuvrijeme je vrijeme u kojemu se mogu dogoditi druge stvari i druge funkcije, projekti i namjene mogu utjecati na krajnji izgled zemljišta koje može postati nešto drugo, a ne ono što je početno planirano. Zbog toga smo

odlučili izraditi zamjenski plan, 'plan u sjeni' onom službenom urbanističkom, pri čemu smo za svako područje pokriveno urbanističkim planom osmislili zamjensku funkciju koju bi moglo imati u međuvremenu. Zanimalo nas je kako bi se taj proces mogao provoditi. U to smo vrijeme radili s organizacijom za urbanu obnovu Panorama North, koja je pokazivala interes za aktivaciju međuvremena.

Zajedno smo s njima razvili zamisao o Platformi za privremeno korištenje, kojom bi se mogao izraditi plan za potencijalne lokacije te ih povezati s inicijativama i potražnjom. Nažalost, tijekom godina dogodio se niz političkih promjena zbog kojih je ta tvrtka izgubila potporu pa je zamisao o aktivaciji tog područja privremenim korištenjem i izradom zamjenskog urbanističkog plana zaustavljena.

PRIVREMENO KORIŠTENJE – TRAJNA NEIZVJESNOST

Unatoč tomu, gradska se uprava već 2005. godine počela koristiti nekim od privremenih programa; primjerice, podigli su privremene studentske domove. U međuvremenu su umjetnici uložili novac u prostoriju od 20.000 kvadratnih metara na NDSM Wharf, koji će se umjesto prvotnih deset sada moći koristiti dvadeset pet godina.

Godine 2007. je u tom prostoru pokrenut Kunststad (Grad umjetnosti). Jedinice su se pojedinih umjetnika financirale individualno, a izradili su ih korisnici, dok je nosivi konstruktivni sustav bio za sve izgrađene prostore kolektivan, kao i sama građevina. No 2008. godine su korisnici saznali da gradska uprava namjerava prodati zgradu. Tada su se okupili i zatražili kolektivni zajam, no na natječaju je pobijedila građevinska tvrtka iako je ponudila manji iznos. U proljeće 2009. godine ugovor koji je potpisan s tom tvrtkom raskinut je zbog ekonomske krize.

Ta nas je nepovoljna situacija na NDSM Wharf, uz druge birokratske prepreke privremenom korištenju, kao što su pravila

i zakonske regulative neprimjenjive na privremene projekte, potaknula na pravno definiranje koncepta međuvremena, odnosno postojanja u međuvremenu.

POTREBAN NAM JE USTAV!

Glavna nam je namjera bila vidjeti možemo li međuvremenu dati autonomni status, kao entitetu u vremenu i prostoru, koji može djelovati neovisno. Kako bi ono bilo neovisno morate ga uspostaviti, dati mu 'ustav'.

Taj bi se ustav bavio sivom zonom, zonom između davanja prilike privremenoj situaciji i njezina zanemarivanja, između ulaganja i iskorištavanja, privremenosti i želje za trajnošću, te između zakona i bezakonja. Taj bi ustav morao precizno odrediti ekonomske sile prisutne kod privremenog korištenja postavljajući pitanje: zašto se te stvari događaju, tko ulazi u takvo korištenje i s kim, te kako od toga profitira? Taj ustav igra dvostruku ulogu: s jedne strane oslobađa neke od potencijala koji su ograničeni prekobrojnim propisima i birokracijom, a s druge strane upućuje na to koliko se tih projekata uklapa u zamisli investitora i postaje dio planova tržišta nekretnina.

Ako je u gradovima to međuvrijeme nešto veoma dragocjeno – kao alternativni oblik uporabe nekretnina – možemo li mu dati neotuđiva prava? Nije riječ o davanju prava korisniku prostora, nego o međuvremenu u prostoru, toj privremenoj zoni koja se nalazi između različitih funkcija. Pitanje koje se nameće je, naravno – tko ostvaruje dobit?

Ustav za međuvrijeme smo pisali razmišljajući o svim tim pitanjima. Kao model nam je poslužio ustav Europske Unije, koji još uvijek nije usvojen. Naš ustav opisuje različite stvari – ono što međuvrijeme može i ono u čemu se sastoji njegov potencijal – da omogućiti pristup korištenju prostora. Međuvrijeme uvijek ima dvostruko lice: ako netko ostvaruje dobit, tada može dobiti vrijeme i prostor izvan dominantnih tržišnih utjecaja. Primjerice,

investitori ostvaruju dobit jer, svaki put kad je neko područje stavljeno u prvi plan privremenim korištenjem, vrijednost mu istog trena počinje rasti. Privremeno je korištenje dakle veoma jeftina mogućnost podizanja vrijednosti vlasništva.

Na temu osnovnih prava međuvremena napisali smo: 'Poštujte ga kao entitet koji postoji u vremenu i prostoru. Međuvrijeme ima pravo na slobodu od niza birokratskih i pravnih prepreka. Treba se smatrati različitim od drugih elemenata razvoja grada i to je njegovo neotuđivo pravo.'

Konačno, ustav nema veze s korištenjem. Ima veze s vremenom i prostorom. Riječ je o pravu na postojanje i korištenje koje određeni prostor u vremenu ima. To je javno vrijeme u prostoru. Ustav oduzima dio romantične aure samoinicijativnih i privremenih intervencija. Povezan je s birokracijom i analizira ono što djelovanje u međuvremenu zapravo znači. Potiče pitanje koliko biste privremenosti zapravo htjeli imati. Također, je li to jedino mjesto u vremenu koje je moguće ostvariti, za nas koji ne želimo u potpunosti biti unutar dominantnog ekonomskog sustava? Je li to jedini prostor koji nam je preostao? To bi bio žalostan zaključak.

UrbanXchange

Pouke s periferije moći

UrbanXchange je grupa koja se bavi istraživanjem urbanih promjena u europskim gradovima. Cilj je grupe izgraditi mrežu istraživača, umjetnika i aktivista, kako bi objasnili na koji su način suvremeni fenomeni posljedica povijesnih okolnosti te na koji su način urbane transformacije uslovljene neoliberalnim stremljenjima. Tim radom grupa pokušava statičnoj slici gradova suprotstaviti stvarne fenomene, poput neformalnog naseljavanja i ekonomije te urbanih špekulacija. Budući da dolaze iz Rima, ovaj je grad postao polazište u istraživanju i to iz perspektive samoorganiziranog urbanizma. Predavanje održale Antonella i Susanna Perin. > www.smu-research.net

POUKE BORGESIANE

Temu neformalnih naselja Europe smo započeli istraživati u veljači 2009.godine na radionici 'Self Made City' (SMC), koju smo u srpnju 2009.godine organizirali na lokacijama koje istražujemo – rimske četvrti Borghesiana i Finocchio.

Bitno je napomenuti da je Rim polazište našeg rada jer je taj grad točka u kojoj se susreću urbani fenomeni Sjevera i Juga i grad sa dugom tradicijom samoorganizacije društva i javnog prostora. U okviru radionica SMC i Pouke Borghesiane htjeli smo se upoznati s još uvijek neispisanom poviješću Rima.

Istraživanju smo pristupili sa gledišta samih stanovnika. Organizirali smo nekoliko skupova u suradnji s njima te s predsjednikom samoorganizirane grupe za urbanu obnovu 'Consorzi di Autorecupero' i mjesnim odborima. Osim povijesti naselja, proučavali smo i načine korištenja zemljišta i javnog prostora, načine doseljavanja novog stanovništva, kao i načine nastanka novih velikih naselja i urbane promjene u okolini.

POVIJEST BORGESIANE I FINOCCHIA

Oba su naselja izgrađena duž ceste Casilina, na rubovima gradskog područja. Slična je naselja moguće pronaći na cijelom gradskom području Rima.

Najstariji dio Finocchia izgradili su doseljenici iz južnog Lazia i Campanie, mahom poljoprivrednici, isprva sezonski radnici koji se kasnije trajno nastanjuju u Rimu. Dobra željeznička povezanost s Rimom omogućila je razvoj Finocchia. U tom periodu veliki zemljoposjednici ilegalno parceliziraju i prodaju tako usitnjeno imanje kako bi poljoprivredne, zaštićene površine ili pak površine namijenjene izgradnji infrastrukture pretvorili u građevinsko zemljište.

Isti se proces usitnjavanja zemljišta dogodio i u naselju Borghesiana u periodu od 1969. do 1974. g. gdje su zemljoposjednici nakon parcelizacije izveli neadekvatnu infrastrukturu, a potom ga prodali kao građevinsko zemljište. Posljedice ovakvog parceliziranja vidljive su i danas jer, budući da su doneseni stroži zakoni, trenutno u Borghesiani 30% zemljišta ne pripada onima koji su ga otkupili i na njemu izgradili kuće.

Kada su doseljenici kupili parcele, najčešće su morali sami izgraditi svoje domove jer su građevinske tvrtke strahovale da im na ilegalnim gradilištima država ne zaplijeni strojeve. Tokom radova nerijetko su bili ucjenjivani. Često su morali potplaćivati policiju i razne gradske službe kako bi mogli nastaviti s radovima. Neadekvatna je infrastruktura koju su postavili zemljoposjednici još uvijek u upotrebi, a gradska uprava do današnjeg dana ne nudi rješenje ovog pola stoljeća starog problema.

Tijekom našeg posjeta Borghesiani jedan je stariji stanovnik zapitao lokalnog upravitelja: 'Mauro, zašto ne riješimo ovaj problem onako kako smo to nekad radili? Sakupit ćemo novac i sami izgraditi ceste!' To pitanje priziva nostalgiju za 'ilegalnim' periodom samoorganizacije naselja, kada su se problemi rješavali brzo i efikasno. Nažalost, otkad je sve legalizirano, takva rješenja nisu više moguća.

DRUŠTVENI POKRETI I ZAKONODAVNE PROCEDURE

Italija je 60-ih i 70-ih godina bila poprište mnogih političkih i socijalnih nemira. Jedan je od temeljnih problema bio nedostatak stambenog prostora. U mnogim su rimskim četvrtima ljudi živjeli u drvenim kolibama i barakama, a slična se situacija može vidjeti i danas. U tom je razdoblju pokret 'Pravo na dom' organizirao skvotiranje onih građevina koje nisu bile iznajmljene. Općenito govoreći, osim spomenutog pokreta, čitava su naselja bila ilegalno izgrađena, te ih je kasnije trebalo legalizirati.

Prvi je državni zakon za regulaciju bespravne gradnje izglasan 1985.g., nakon čega je u naselja dovedena osnovna infrastruktura. Projekte sanacije i izgradnje infrastrukture provodi i financira lokalno stanovništvo organizirano u spomenute 'Consorti di Autorecupero', a sve planove nakon toga pregledava i odobrava gradska uprava. Iako određene sumnje i pitanja uvijek ostaju, ovakva se praksa pokazala vrlo učinkovitom te su mnoge europske države oformile timove za

istraživanje sličnih instrumenata provedbe gradskih projekata kako bi točnije ustanovili razinu sudjelovanja lokalnog stanovništva u procesima planiranja i obnove. Ovaj je zakon dakle omogućio da samoorganizirane grupe, poput 'Consorti di Autorecupero', samostalno planiraju i izvode osnovnu infrastrukturu – struju, vodu i kanalizaciju, kao i sekundarnu društvenu infrastrukturu, škole i parkove.

Međutim tijekom radionice smo uvidjeli potpuni izostanak upravljanja i neučinkovitost urbanog planiranja gradskih vlasti Rima. Isti su problemi prisutni svugdje, ne samo u bivšim 'ilegalnim' naseljima, već i onim 'legalnim'. Primjerice, svugdje nedostaju javni prostori i kvalitetan javni prijevoz. Na skupovima u mjesnim odborima shvatili smo da kvartovski komitet Finocchia pokriva sve društvene potrebe naselja: škole, slobodne aktivnosti, ljetni kulturni program i javne prostore poput parka 'Collina della Pace'. Riječ je o 50 aktivnih članova koji volonterskim radom rješavaju potrebe naselja od 8.000 stanovnika i pružaju sve ono što naselju nedostaje. No, pitanje samoorganizacije postaje vrlo problematično u situaciji kad, unatoč kompetentnosti i energiji, nedostaje izvršne moći i ovlaštenja za djelovanje.

TRANSFORMACIJE TERITORIJA

Nova naselja koja nastaju u predgrađu, najčešće oko trgovačkih centara, predstavljaju naslijeđe lijevo orijentirane uprave Rima. Ona su zapravo pravi poklon velikim građevinskim tvrtkama koje radi njih dobivaju poslove izgradnje infrastrukture.

Takozvane 'Centralità' su trebale osigurati infrastrukturu i legalizirati neformalno razvijena naselja poput Borghesiane. Međutim, planirana društvena i javna infrastruktura, sveučilišne zgrade, javna administracija i garaže nikada nisu izvedene, poveznica sa autocestom 'Riccardo Anulare' je loše riješena, sustav javnog prijevoza je također loš, a podzemna željeznica

nije dovršena. Problemi u prometu su sve veći i ljudi troše 2-3 sata dnevno na cesti. Posljedica toga je da sve više ljudi iznova prodaje svoje stanove i odseljava se.

MIGRACIJE

Prije godinu dana je talijansko Ministarstvo unutrašnjih poslova smjestilo u Borghesianu 100 imigranata koji iščekuju politički azil, što vrlo brzo može ovu četvrt pretvoriti u zatvoreno područje, geto, kao posljedicu novih sigurnosnih zakona za imigrante. Unatoč činjenici što u Borghesiani i Finocchii živi mnogo doseljenika iz istočne Europe i Afrike, trebalo je uložiti puno truda kako bi o tim migracijama nešto više saznali od samih stanovnika. Ta su naselja trenutno često određište doseljenika iz drugih država, jer su cijene stanovanja niže nego u središnjim dijelovima grada. Istovremeno dio druge generacije doseljenika napušta ta ista naselja.

U Finocchii postoji velika i 'nevidljiva' zajednica kineskih imigranata. Najčešće žive i rade u istoj zgradi. Na pitanje na kojem ih javnom mjestu možemo susresti, jedan nam je lokalni aktivist odgovorio da nedjeljom ujutro odlaze u park na vrhu brijega sa prijenosnim računalima, jer ondje koriste slobodnu bežičnu mrežu. Zanimljivo je promatrati život takvih čvrsto strukturiranih zajednica koje povezuje 30 godina političke borbe i, usporedno s time, transformacije unutar zajednice i svakodnevne prakse doseljenika u tom neformalnom mikrokozmosu.

PERSPEKTIVE

Kroz prizmu smo samoorganizacije u neformalnim uvjetima odlučili promatrati gradski prostor od periferije ka centru. Termini 'centar' i 'periferija' ne odnose se pritom na smještaj unutar gradskog prostora, već na različiti stupanj ili odnos prema raznim relacijama moći. S te točke gledišta, počevši od svakodnevne, percepcija i znanje stanovnika pružit će

nam svijest i razumijevanje suvremenog europskog urbanog prostora. Nadamo se shvatiti njegove transformacije u situaciji visokog stupnja privatizacije s jedne strane i neformalnih samoorganiziranih urbanih prostora s druge.

Nastavit ćemo se baviti tim pitanjima proizvodeći znanje u suradnji s lokalnim stanovništvom. Postepeno ćemo uključivati istraživače, umjetnike i aktiviste u tu multidisciplinarnu razmjenu znanja.

Elena Marchigiani **Kvartovski
laboratoriji u Trstu:
interaktivni aparati
za stvaranje ‘mjest
javnosti’ u ‘javnom
gradu’**

Elena Marchigiani, profesor na katedri Planiranje grada na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Trstu. Kroz njezine suradnje s mnogim društvenim javnim ustanovama, studenti imaju priliku razvijati prijedloge nacрта kako bi se unaprijedili javni otvoreni prostori i oprema. Također im je omogućeno djelovanje na konkretnim intervencijama i lokalnim akcijama u sudjelovanju s građanima.

ZAŠTO KVARTOVSKI LABORATORIJ

Protekle smo dvije godine, od 2007., organizirali nekoliko radionica u suradnji s građanima u različitim stambenim četvrtima Trsta, pod nazivom ‘Kvartovski laboratoriji’. Uključili smo studente Arhitektonskog fakulteta u Trstu, umjetnike, stanovnike, mjesne škole, udruge i javne institucije koje djeluju na datom području. Radionice su provođene kao projektantski laboratoriji u sklopu državnog istraživanja ‘Javni grad’, čiji je cilj bio izrada smjernica za održivu obnovu gradske periferije.

‘Javni gradovi’, odnosno stambena naselja kojima još uvijek uglavnom upravljaju javne institucije, pokazala su se kao idealna okolina za pokušaje jačanja lokalnih zajednica, poticanje novih oblika javnih i zajedničkih akcija i prostornu regeneraciju.

Kroz umjetničke su događaje i male komunalne akcije, kvartovski laboratoriji pridonijeli razumijevanju pojmova ‘mjesto javnosti’ i ‘kvaliteta prostora’ i njihova značenja za gradove. No, zašto su ti pojmovi bitni upravo za ‘javni grad’? Zašto je nužno o njima promišljati zajedno sa stanovnicima i institucijama?

‘JAVNI GRADOVI’ KAO ZAČARANI KRUG

U ‘javnim gradovima’, gdje se urušavaju državni modeli skrbi, često smo suočeni s negativnim značenjem ili paradoksom termina javno – javni prostor ne nastaje kroz kolektivni angažman, a stanovništvo ga doživljava tek kao fizičku okolinu, opremu ili servise o kojima brigu vode javne institucije. Takav stav potiču i same institucije isključujući građane iz procesa donošenja odluka i sprečavajući ih da sami vode brigu o zajedničkim prostorima koje međusobno dijele, ali ih ne posjeduju.

Novim metodama društvene i prostorne revitalizacije nužno je srušiti taj začarani krug stvoren javnim upravljanjem i odvajanjem građanina (shvaćenog kao pasivnog primatelja smještaja i usluga) od prostora (svedenog na potrošnu robu). Procesi bi revitalizacije trebali izmijeniti ulogu građana iz potrošača u upravljača u procesima upravljanja, stvaranja i pridavanja značenja postojećim zajedničkim prostorima i opremi. U tom je procesu nužno razmotriti i ulogu javnih institucija. Pomanjkanje ekonomskih i drugih resursa s kojim se radnici u javnim službama susreću, upućuje na nužnu integraciju različitih sektora djelovanja (prostornih, društvenih, ekonomskih...), ali i osmišljavanje projekata koji rješenja ne nameću izvana, već jačaju lokalni socijalni kapital i stvaraju sinergiju djelovanja ‘odozdo’ i ‘odozgo’. Početni korak

ka gradskoj revitalizaciji je prepoznavanje lokalnih resursa, odnosno prostornog i društvenog potencijala koji već postoji u 'javnom gradu'.

BASAGLINO ISKUSTVO

Promatrajući s državne i europske razine, Trst može djelovati kao izvanredni laboratorij za inovacije u polju različitih modela socijalne skrbi i brige za građane. Nasuprot tome, čini se da lokalni planeri svjesno izbjegavaju ta polja prilikom revitalizacije predgrađa.

Posljednjih deset godina 'Agencija za zdravstvo', 'Agencija za stanovanje' i 'Gradski zavod za socijalnu skrb' surađuju s građanima u najproblematičnijim stambenim četvrtima kako bi udružili različita polja djelovanja – od održavanja stambenih zgrada, zajedničkih i otvorenih površina, do socijalne i zdravstvene skrbi. Cilj je djelovanja racionalizacija javne potrošnje i uobičajenih izvora financiranja kroz nove načine upravljanja javnim službama i njihovo fokusiranje na specifične potrebe prostora i ljudi kojima se obraćaju.

Program 'Prostor, zdravlje i razvoj zajednice' započet je 1998., a njegov nastavak 'Mikrozona' 2005. godine. Korijeni tih programa proizlaze iz iskustva deinstitutionalizacije psihijatrijske bolnice koju je proveo Franco Basaglia 70-ih godina u Trstu. To je iskustvo dovelo do sastavljanja državnog zakona 1978. g., no njegova je primjena bila uvelike osporavana. Međutim za Trst su upravo ti događaji bili poticaj za stvaranje sustava mjesnih stambenih službi. Decentralizacija službi nastala je iz uvjerenja u terapijske dobrobiti integracije pacijenata u svakodnevne životne, radne i društvene odnose.

Pouke Basaglinih programa 'Prostor, zdravlje i razvoj zajednice' i 'Mikrozona' usađene su u mnoge stambene četvrti grada. Građani su pozvani izraziti svoje potrebe, a udruge, dobrovoljne organizacije i radnici unutar institucija usmjeravaju svoje aktivnosti ka boljem razumijevanju lokalne situacije,

problema i potreba. Pojedine su ‘mikrozone’ tako postale prava ‘mjestaja javnosti’: centri zajednice gdje se odvijaju okupljanja kolektiva, akcije, javni događaji i proslave.

LABORATORIJ GRAĐANSKE RE – EDUKACIJE

Talijanski je arhitekt i planer Giancarlo De Carlo još 70-ih godina razvio projekt zasnovan na interaktivnim društvenim procesima. Prema njegovim riječima svaki oblik sudjelovanja iziskuje mnogo truda i angažmana, uvijek je drugačiji i potencijalno beskonačan. Ne postoje recepti za ostvarivanje sudjelovanja, ona se uvijek iznova osmišljava, uči se iz iskustva i pokušava što manje griješiti, jer su posrijedi ljudska očekivanja i snovi.

Svrha ‘Kvartovskih laboratorija’ (KL) nije bila samo izrada projekata za unapređenje stambenih prostora. Shvatili smo da moramo i sami ‘uroniti’ u prostor, u razgovore i svakodnevne aktivnosti ljudi koji ondje žive, kako bismo usmjerili svoj trud na otkrivanje stvarnih mogućnosti. Kroz KL-e smo pokušali potaknuti proces re – edukacije lokalne zajednice, ali i svih posrednika između lokalnih zajednica i javnih institucija. Taj proces može postati vrlo bitan u planiranju postkapitalističkog grada.

KL-i nisu bili organizirani prema unaprijed određenim metodama – prije njihovog početka smo izradili mnogo prethodnih studija, razgovarali s građanima i institucijama. Zadali smo jednostavna pravila ponašanja: mijenjati perspektivu, odnosno promatrati mjesto, ljude i aktivnosti na različite načine; dati glas, odnosno stvarati procese i mjesta interakcije; razmjenjivati znanje i poglede, odnosno promišljati zajedno s lokalnom zajednicom i ostvarivati mikro – promjene, odnosno vizualizirati nove mogućnosti. Kroz različite načine istraživanja, poput ankete, šetnje, analize, intervju, video radove, radionice i različite događaje, KL-i su pokušali prekinuti šutnju građana koja je često uzrokovana nepovjerenjem u mogućnost promjene

uobičajenih institucionalnih procedura i pretvoriti ih u punopravne sudionike buduće revitalizacije naselja.

ČETIRI RADIONICE

KL-i su organizirani u četiri gradske četvrti, u suradnji s grupom umjetnika iz Trsta zvanim Grupa 78, studentima, institucijama, udrugama, građanima, nastavnicima i učenicima mjesnih škola.

Prvi KL organiziran je u Valmauri, velikom stambenom kompleksu s mnogo otvorenih prostora, no oni su neprivlačni i nesigurni, loše opremljeni i teško dostupni. Većina stanara te prostore ne cijeni, niti ih koristi. Putevi, dvorišta, stubišta i rampe osmišljeni su tek kao funkcionalni prostori za brzi protok ljudi, a jedini prostori zadržavanja pripadaju programima 'Prostor, zdravlje i razvoj zajednice' i 'Mikrozoni', no uglavnom se doživljavaju tek kao kontaktni prostor za različite javne službe. Preoblikovanje Valmaure i njenih prostora iziskuje velike građevinske zahvate kakve nadležne institucije nemaju namjeru poduzimati. Stoga je cilj KL-a bio djelovati unutar i izvan samog naselja na probijanju mentalnih barijera i poticanju mašte, kako se na postojeće prostore ne bi gledalo isključivo kroz njihove mane. Pokušale su se predočiti mogućnosti započinjanja regeneracije već kroz vrlo male i jeftine zahvate, poput oslikavanja zidova, zajedničke šetnice ili prenamjene neiskorištenih prostora u mjesta za odvijanje kulturnih događaja.

Idući je prostor u kojemu smo djelovali bio San Giovanni, stambena četvrt okružena zelenim površinama i gradskom šumom. Međutim sve te zelene površine, tragovi povijesti i sjećanja, trenutno nisu dostupni, niti vidljivi. Život u četvrti San Giovanni nije ugodan, a pješaćenje je otežano raznim preprekama, ogradama i prometnicama. Iako bez izrazitijih međudnosa, u ovoj četvrti postoji suživot različitih etničkih, kulturnih i dobnih skupina od kojih svaka ima svoje vlastite prostore okupljanja. Cilj je KL-a bio stvoriti mogućnosti za

povezivanje tih različitih skupina, njihova okupljanja, razmjenu iskustava i pojedinačnih priča unutar naselja i njegovih prostora. Kroz te se priče namjeravalo predočiti trenutno stanje stvari, ali i očekivanja i želje građana. KL-i su pretvorili naselje u okružje za igru čija je tema bila čudesna povijest parka. Kroz igru smo pokušali ostvariti doživljaj mreže zelenih površina iako one još uvijek nisu dostupne.

Treći je prostor bio Borgo San Sergio. Iako se ondje odvijaju mnoge aktivnosti u osnovnoj školi, rekreacijskom centru, crkvi, sportskim društvima, knjižnici, u prostorijama programa 'Prostor, zdravlje i razvoj zajednice' i 'Mikrozoni', među njima ne postoji suradnja. Zbog pomanjkanja suradnje četvrt djeluje tek kao zbroj različitih prostornih, društvenih ili vlasničkih otoka. Najizdvojenija je svakako 'Kuća štrumfova', nepoznato i zastrašujuće mjesto, nešto poput periferije unutar periferije. Uz pomoć umjetnika, učenici osnovne škole su učinili zbirku fotografija svih kvartovskih centara i mjesta okupljanja. Taj je korak djeci pomogao izgraditi novu mentalnu mapu okoliša i osloboditi se predrasuda. Studenti Arhitektonskog fakulteta izveli su zajedno sa korisnicima 'Kuće štrumfova' privremene vrtove kako bi se predočio potencijal praznog prostora. Studenti su i pomogli stanovnicima definirati zajednički plan za nadolazeću revitalizaciju četvrti.

Posljednja se radionica održala u četvrti Garizzole, gdje uglavnom žive građani starije dobi koji se međusobno dobro poznaju, a njihove su potrebe već jasno ustanovili i radnici nadležnih javnih službi. Program 'Mikrozona' se dobro razvija i koristi otvorene prostore, a građani izražavaju želju za daljnjim uređivanjem zajedničkih prostora i opreme. Razne javne institucije već razmišljaju o procesu revitalizacije četvrti Garizzole kao boljem i jeftinijem rješenju od odlaska u domove, jer se radi o idealnom području za život osoba starije životne dobi. KL-i su u četvrti Garizzole bili osmišljeni kao standardne

studentske radionice. Studenti arhitekture, urbanizma i društvenih znanosti iz Trsta, Milana i Venecije izrađivali su projektna rješenja, a građani su birali one koje žele predložiti gradskoj upravi za realizaciju.

POTICAJI ZA RAZMIŠLJANJE

Kroz iskustvo KL-a smo shvatili da 'mjesto javnosti' nastaju kao rezultat angažmana mnoštva različitih sudionika, a ne kroz djelovanje javnih institucija. KL-i su bili tek male, početne akcije i 'injekcije samopouzdanja', pa sada moramo preuzeti odgovornost i ispuniti očekivanja.

Međutim tko će nastaviti započeti posao? Proces je stvaranja novih 'mjesto javnosti' dugotrajan, a prijetnja institucionalizacije nije samo moguća, već i vrlo vjerojatna. Svi uključeni sudionici (građani, istraživači i radnici javnih institucija) moraju postati na neki način laici, zadržati visoku razinu samosvijesti za daljnje razvijanje započetog dijaloga. Potrebna je energija svih sudionika da bi rezultati tog dijaloga bili snažni i prodorni.

Fram-menti Održivo korištenje, upravljanje i financiranje u gradu

Projektantski tim arhitekata, inženjera i urbanista zvan Fram-menti razvija se od 2006. godine do danas, i to od početna četiri člana do mreže arhitekata, umjetnika i stručnjaka iz raznih područja koji zajedno razvijaju multidisciplinarni pristup urbanizmu i istraživanju grada. Rad grupe se može podijeliti na tri ključna odnosa – odnos prema neformalnom korištenju grada, odnos prema upravljanju gradom i odnos prema ekonomiji grada. Grupa je svoj zajednički rad započela u Castelfrancu Venetu, gradu od 30.000 stanovnika. U početku su se usmjerili na neformalne pristupe razvoju grada, pokušavajući zamisliti urbane strategije bazirane na takvim metodama. Pokrenuli su korištenje napuštene tvornice FRAM koja je proizvodila automobilske filtere. Riječ je o 100.000m² praznog prostora usred stambene zone, u samoj blizini povijesnog centra. Budući da su se bavili revitalizacijom tvornice, nazvali su se Fram – menti, što bi značilo ‘umovi Frama’. Predavanje održao Michele Sbrissa . > www.fram-menti.com

SCALARE
CITTADINI

BANK DEL
CANTIERI

...

...

NEFORMALNO – DRUGAČIJE STRATEGIJE KORIŠTENJA GRADA
Napuštena je tvornica budila mnoge uspomene među građanima i bivšim radnicima, te nas je upravo ta vrijednost kolektivne memorije tjerala da nešto poduzmemo u vezi tog prostora. Krenuli smo s organiziranjem javnih događaja i radionica u samoj tvornici te se tijekom tri mjeseca više od 4.000 posjetitelja informiralo i pridonijelo revitalizaciji svojim idejama i raspravama o gradu, te promjenama koje u njemu primjećuju, priželjkuju ili osuđuju. Organizirali smo i izložbe na kojima su posjetitelji mogli sudjelovati u radionicama, mogli su pisati o svemu što misle, a studenti, profesori i projektanti su razvijali scenarije za pojedine dijelove grada sukladno željama i razmišljanjima građana.

Drugi se korak istraživanja neformalnog načina upravljanja gradom sastojao u širenju aktivnosti izvan tvornice Fram. Godinu dana nakon prve inicijative razvili smo takozvane ‘Urbane scenografije’ – niz događaja koji su koristili gradski prostor kao pozornicu za stvaranje neuobičajenih doživljaja, neočekivanih oblika zauzimanja i korištenja prostora. Jedna od lokacija bio je najveći trg Castel Franca Veneta. Ova je potpuno prazna površina izvan povijesne jezgre, smještena uz glavni trgovački centar u gradu, savršeni primjer pojma ‘ne – mjesto’. Naš prvi korak bio je vizualno zatvoriti tu površinu postavljanjem zavjesa. Unutar tog definiranog prostora postavili smo pozornicu, a po njegovom rubu smo projicirali filmove po fasadama zgrada. Osnovna je namjera te akcije bila poticanje da se dijelovi grada čija je uloga nejasna u gradskim planovima koriste i u svakodnevnom životu stanovnika. Takvo bi korištenje, po nama, bio prvi korak u promišljanju njihovog razvoja.

SUDJELOVANJE – DRUGAČIJI NAČINI UPRAVLJANJA GRADOM
Nakon prvih iskustava u neformalnom korištenju grada krenuli smo s idejama kako bi se ista mogla primjeniti i u službenom

urbanizmu kakvog provode institucije javne uprave. Pružila nam se prilika da sudjelujemo u izradi nekoliko urbanističkih planova na sjeveroistoku Italije, a kako u regiji Veneto od 2004. godine postoji novi urbanistički zakon koji potiče sudjelovanje građana u planiranju, razvili smo urbane strategije koje kreću od konkretnih tehnika uključivanja stanovnika u rasprave o planiranju i promjenama u gradu.

Prilikom izrade urbanističkog plana Padove, primjerice, izašli smo u grad s pokretnim stolom i organizirali više diskusija, da bismo dobili mišljenja građana o pojedinim temama i prijedloge za novi urbanistički plan. Dobiveni su rezultati bili su dio materijala na temelju kojega je gradska uprava usvojila urbanistički plan.

Prilikom izrade urbanističkog plana Vicenze upitali smo stanovnike kako zamišljaju industrijsku zonu i što bi htjeli da tamo nastane. Sakupili smo puno ulaznih podataka i organizirali trajnu radionicu, što je bio početak procesa rasprave i sudjelovanja građana u izradi novog urbanističkog plana grada.

Ova su nas iskustva potaknula na razvoj strategije pod imenom 'Od društva do grada' koja uključuje različite interesne grupe u održivi razvoj grada. Zašto 'Od društva do grada'? Zato što u planiranju grada ne postoji samo gradska uprava koja surađuje sa planerima i udruženjima, već postoji i suradnja raznih zainteresiranih sudionika na više različitih razina. Krenuli smo od Asola, gradića u brežuljcima iznad Trevisa, gdje smo organizirali dvodnevnu radionicu u suradnji s gradskom upravom, tehničkom službom gradske uprave, građanima, arhitektima i planerima, profesorima sa Sveučilišta u Veneciji, te grupom studenata. Ta je radionica bila poput poveznice s gradom, služila je sakupljanju informacija. Rezultat radionice je bio svojevrsan program sa konceptualnom mapom Asola koja je kasnije služila kao početna točka izrade strateškog urbanističkog plana povijesne jezgre grada.

EKONOMIJA – DRUGAČIJE INVESTICIJE U GRAD

Posljednja se tema koju pokušavamo razvijati u našim istraživanjima bavi nečime što smatramo izuzetno bitnim za razvoj suvremenih projekata – ulaganjima privatnog kapitala u izgradnju održivog prostora. Prošle smo godine izradili nekoliko eksperimentalnih projekata za privatne naručioce od kojih je jedan bio prvonagrađeni rad na natječaju u Rovigu, u Italiji. Riječ je o projektu izgradnje socijalnog stanovanja sa što manjim gubicima topline i što većim uštedama energije kroz upotrebu strukturalnih drvenih modula i sistema pasivne upotrebe energije. Odnos javnih i privatnih prostora te tipologija izgradnje su bili bitni za sam projekt, a mi smo ih razvili kroz reinterpretaciju talijanskih eksperimentalnih socijalnih stambenih projekata iz 60-ih i 70-ih godina.

Iskustvo izrade eksperimentalnih projekata za privatne investitore nas je potaknulo na razmišljanje o višeslojnosti uređenja održivog grada, kao i o različitim nivoima našeg sudjelovanja u tim procesima. Kroz tri godine djelovanja Fram – menti su, vođeni istim idejama, surađivali i s neformalnim grupama, i s javnim upravama i s privatnim firmama. To nas je potaknulo na zaključak kako cilj i ideja razvoja održivog grada nije povezana sa sadašnjom podjelom društva na neformalno, javno i privatno, već je više povezana s odlučnošću pojedinaca da se u takve procese upuste.

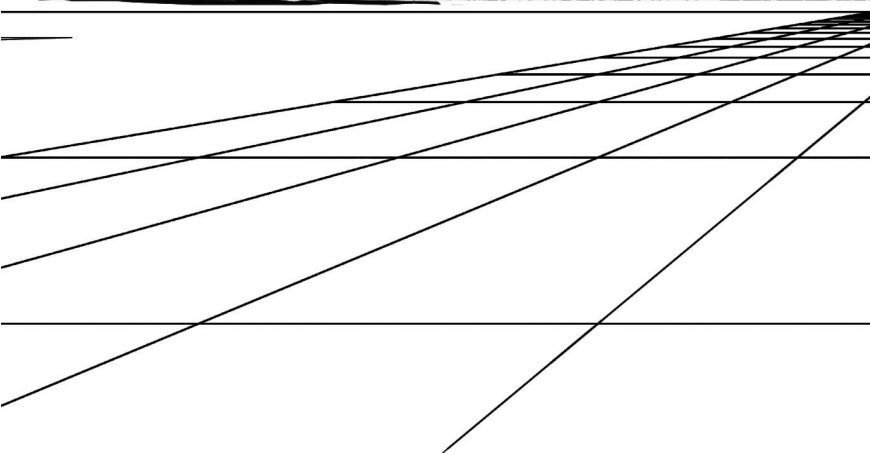
Proizvodnja grada

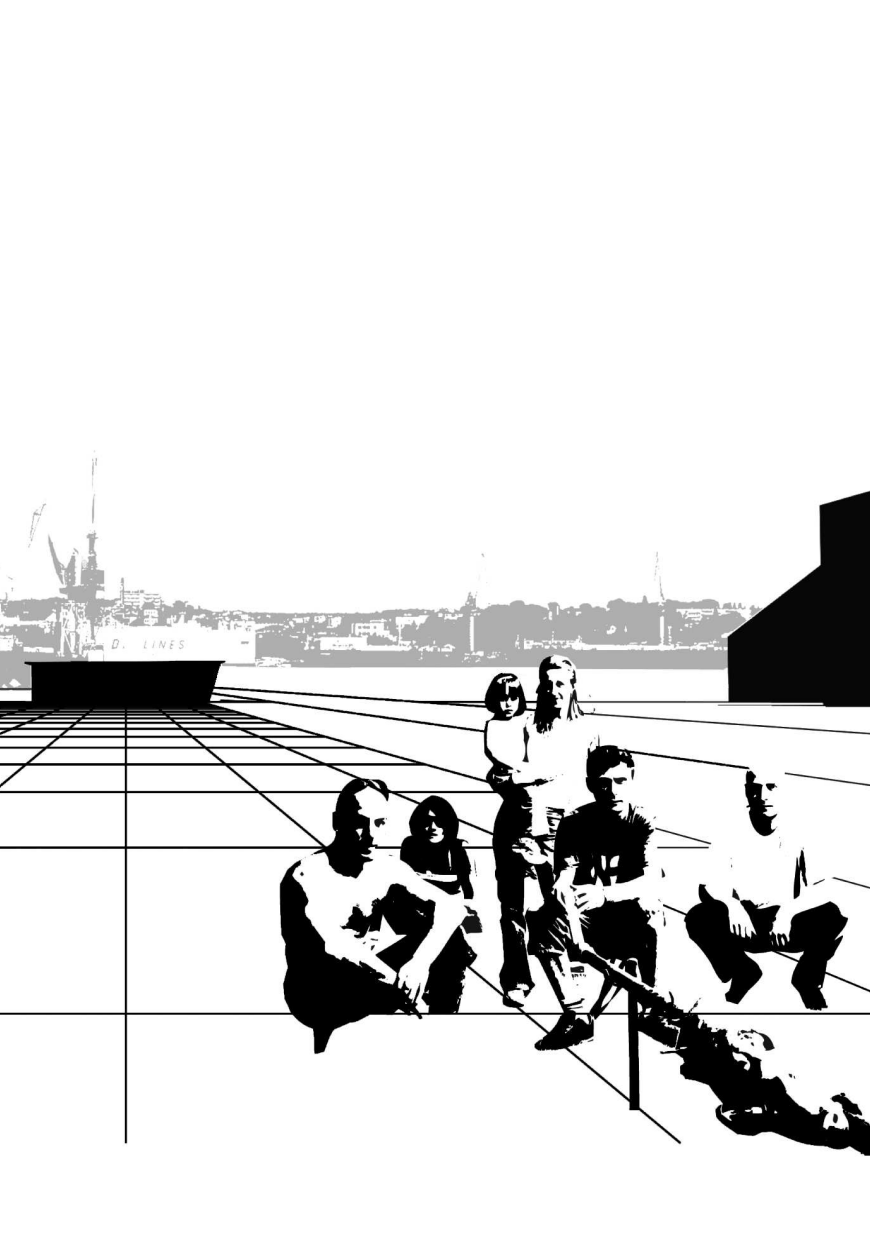

Katarina – zabranjena proizvodnja na obali

Proizvodnja je doživjela nekoliko promjena u procesu deindustrijalizacije: velike tvornice sužavaju svoje pogone i smanjuju broj radnika, a povećavaju broj suradnika, kooperanata i obrtnika koji pojedine segmente industrijskog rada obavljaju izvan same tvornice, u gradu, naselju ili u vlastitoj garaži. Takva proizvodnja, osim što je rasprostranjena po čitavom gradu, postaje i sve fleksibilnija, a proizvođači koji u njoj sudjeluju prisvajaju i sve više sredstava za samu proizvodnju. Međutim suvremena je fleksibilna proizvodnja, kako nematerijalna tako i materijalna, rijetko usklađena sa službenom idejom namjene prostora kojeg urbanistički plan fiksira na dugotrajne vremenske periode. Naime, metoda izrade urbanističkih planova nije mijenjana od početka industrijskog doba te se još uvijek bazira na rigidnoj shemi podjele grada u zone različite namjene. Stoga je česta pojava da suvremeni proizvođači, razni kooperanti, obrtnici i slični uopće nemaju legalnu mogućnost prakticiranja svojeg rada u gradu.

Isti trend prati i pulski urbanistički plan u čijoj je analizi primijećeno da je obrtništvo aktivnost s najvećom stopom rasta u gradu, međutim za tu namjenu nije rezervirana niti jedna lokacija u konačnom prijedlogu namjene. U takvim situacijama proizvodnja u gradu pronalazi napuštena gradska područja kako bi se ona ipak mogla prakticirati, pa makar i mimo službenih planova. Ako je Rojc bio primjer zauzimanja napuštene zgrade radi razvijanja 'nematerijalne' proizvodnje (društvenih aktivnosti) onda je napuštena vojna zona Katarina primjer zauzimanja lokacije u cilju razvijanja materijalne proizvodnje.

ZADRUGA MOŽE RAZVIJATI GRAD

Katarina je otočić u središtu Pulskog zaljeva. Korišten je kao baza za hidroavione do 1.svj.rata, ronilački centar do 1990., a vojska ga u potpunosti napušta 2003. godine. Od tada zgrade na otoku prolaze kroz razdoblje devastacije i pljačke, ali i sve češćeg privremenog korištenja za potrebe glazbeno – kulturnih festivala, ribolova, sporta, obiteljskih šetnji uz obalu i sličnih aktivnosti. Nakon prvih, privremenih korisnika otok su počeli koristiti i oni stalniji i to upravo za proizvodne djelatnosti pa je tako dio prostora zauzela i ribarska flota kojoj službene vlasti nikada nisu uspjele osigurati luku. Oni koriste Katarinu kao privezište, ali se na otoku vade i čiste pontoni za molove, a u halama se sklanjaju brodice radi sezonskog održavanja.

Osim novih proizvođača ova prazna zona služi i širenju proizvodnje koja već ima osigurane prostore. Tako na Katarini postojeće brodogradilište odlaže sekcije brodova, a pojedine organizacije iz Rojca koriste prostor za ljetne glazbene festivale jer su uvjeti za te aktivnosti bolji nego u gradu (veće površine za velike događaje i manje pritužbi građana na buku).

Sva proizvodnja koja se odvija na Katarini je još uvijek neformalna, kako u korištenju prostora tako i u međusobnim vezama između proizvođača. Međutim primjer Rojca govori

kako je formalizacija korištenja prostora, odnosno sklapanje ugovora o dugoročnom korištenju prostora, proizvelo i formalan tip organizacije. Ako je za nematerijalnu proizvodnju u Rojcu taj tip organizacije bila udruga onda bi za materijalnu proizvodnju na Katarini taj tip organizacije mogao biti zadruga. Hrvatski zakon o zadrugama opisuje takvu organizaciju kao 'dobrovoljno udruženje u kojem svaki član sudjeluje neposredno i koje zajedničkim poslovanjem po načelu uzajamne pomoći unapređuje i zaštićuje svoj gospodarski i drugi profesionalni interes.' Portugalski sociolog Boaventura de Santos tvrdi da su zadruge, osim šticećenja gospodarskog interesa zajednice, pogodne za uvođenje direktne demokracije u ekonomsku sferu. To se ostvaruje suvlasništvom članova nad zadrugom, što im ujedno omogućuje samostalno raspolaganje i upravljanje viškom vrijednosti i distribucijom profita. Upravo zbog te karakteristike zadruge mogu postati subjekti razvoja grada jer imaju mogućnost usmjeravanja profita u komunalne, odnosno zajedničke vrijednosti u prostoru. Jedan od primjera gdje je društveni pokret razvio kooperativnu ekonomiju te iz nje krenuo u gradnju vlastitog naselja nezavisno od državnog i tržišnog sustava jest grad Ireno Alvros dos Santos u brazilskoj regiji Paraná, kojeg su ustanovili i razvili pripadnici brazilskog pokreta MST.

TRŽIŠTE NEKRETNINA PARAZITIRA NA RAZVOJU

Najbitniji faktor koji sprječava formalizaciju statusa korisnika na Katarini je ponovno samo vlasništvo nad prostorom koje je podijeljeno između države i gradske uprave. Iako su oba vlasnika javni subjekti koji bi trebali služiti građanima, jasno je da se u neoliberalnom sustavu i država i gradska uprava ponašaju kao i bilo koji drugi privatni vlasnici. Cilj tih organa vlasti je komercijalizirati ovaj dio obale putem prostornih planova koje sami izrađuju i usvajaju, a pomoću kojih žele

prenamijeniti bivšu vojnu zonu u područje elitnog turizma, ekskluzivnih rezidencijalnih naselja, marina i resorta.

Stoga je druga metoda blokiranja razvoja koju kapitalizam koristi, uz vlasništvo, upravo prostorno planiranje, odnosno urbanizam. Upravo je urbanizam karika koja spaja državu i gradsku upravu, kao vlasnike zemljišta, s tržištem nekretnina, kao područjem eksploacije zajedničkih vrijednosti. Ubirući višak vrijednosti kojeg stvara zajedničko dobro tržište nekretnina zapravo parazitira na proizvodnji grada umjesto da je stimulira ili razvija.

POLITIČKE VLASTI BLOKIRAJU RAZVOJ

Tržišni interesi političke vlasti sprječavaju razvijanje proizvodnje na Katarini već osam godina od kad je ustanovljen projekt pod nazivom 'Brijuni rivijera' čiji bi cilj trebao biti prenamjena i privatizacija bivših vojnih zona u Puli. U tih osam godina Vlasti nisu uspjele ni usvojiti urbanističke planove niti privatizirati zemlju, što dovoljno govori o neproduktivnosti ovih sfera. Jedini je mehanizam koji Vlast može efikasno koristiti stanje konstantne napetosti uzrokovano blokadom razvoja.

Građani su se Pule u posljednjih osam godina navikli na napeto stanje koje potenciraju vladajuće strukture, a koje se ostvaruje pomoću stalnih najava da će promjena stanja na Katarini doći uskoro. Nakon toliko godina nitko se više ne uzrujava na najavu da će se megalomanski turistički kompleks u bivšim vojnim zonama Pule realizirati u roku od godinu dana. Svima je jasno da se on nikada neće realizirati te da će i dalje moći nesmetano koristiti zemlju koju vlast želi, ali ne može komercijalizirati. Međutim svima je jasno da ista ta megalomanska politika sprječava sitne korake, pomoću kojih bi se ta ista obala odavno prenamijenila legalnim putem.

PROGLASOM PROTIV MOĆI

Kako bi zaobišli eksploataciju koju vrši tržište nekretnina proizvodnja se seli u nove, zajedničke prostore tj. komunale. Tamo ih dočekuje pravno – politička blokada razvoja koju vrši Vlast putem vlasništva i urbanizma. Suočeni s tom činjenicom proizvođači biraju nove načine djelovanja koji se često nalaze na rubu pravnog sustava države. Pulska grupa, koja podržava, proučava i stimulira takva djelovanja, smatra ga temeljnim potencijalom za razvoj novog pristupa proizvodnji samog grada, a pogotovo kao oruđe za nadilaženje sadašnje ekonomske recesije i političke autokracije.

U četiri godine postojanja grupe nekoliko smo puta aktivirali prostor Katarine, a sve su akcije imale dva zajednička cilja: promoviranje korištenja napuštene vojne zone i stvaranje uvjeta za pokretanje proizvodnje nezavisno od političke strukture i tržišta nekretnina.

Objava proglašenja je označila službeni početak otpora grupe. Nastao je u trenutku kada je državna firma 'Brijuni rivijera' raspisala prednatječaj za investitore u vojnim zonama. U uvjetima natječaja investitorima se nudila koncesija nad zemljištem za narednih 66 godina, kao i mogućnost građenja turističkih kompleksa, rezidencijalnih vila i golf igrališta koji nisu na tim mjestima predviđeni ni jednim urbanističkim planom. Nakon što je država izvela ovaj jednosmjerni potez, regionalne vlasti pozvale su Pulsku grupu na sastanak na kojem su pokušali potkupiti sam rad grupe. Grupa je na sastanak donijela sljedeći proglas:

'Prvi se put u povijesti Pule nazire otvaranje obale njenog zaljeva! Taj povijesni trenutak grad dočekuje u dubokoj gospodarskoj i društvenoj krizi. Kao i svakom gradu koji se nalazi u takvoj situaciji, Puli je potreban veliki preokret; prostor novog identiteta, nove solidarnosti, novih ekonomskih, sportskih i društvenih zona i novih stanova. Prostor koji grad ima – i to na svojoj obali.

Međutim čelni se ljudi koji vladaju gradom odlučuju za drugačiju potrebu – ekskluzivne resort zone. Natječaj za koncesionara nad polovinom Pulskog zaljeva odlučit će našu budućnost dok se prijedlog generalnog urbanističkog plana prilagođava potrebnoj ekskluzivnosti novog turizma.

U gradu gdje je život sve skuplji, a posla sve manje nestaju i posljednje pravne metode sudjelovanja u stvaranju budućnosti zajedničke obale.

Ostaju još samo one legitimne.’

KORIŠTENJEM PROTIV PLANOVA

U proljeće 2007. godine grupa je organizirala demonstrativnu šetnju od trenutno nepristupačne vojne zone Valelunga do Katarine na kojoj je prisustvovalo 500-tinjak građana. Akcijom se neposredno zahtijevalo hitno otvaranje obale Pulskog zaljeva i stvaranje rive kao uređene javne površine. Istovremeno je odaslana poruka da javnost nikada više neće dopustiti zatvaranje te obale, bez obzira o kojem novom sadržaju bude riječ. Naziv akcije, ‘park malih otkrića’, nosi ime po projektu nastalom na arhitektonskoj radionici ‘Katarina o6’, koji su izradili arhitekti Anna Kravcova i Anže Zadel pod mentorstvom prof. Janeza Koželja s arhitektonskog fakulteta u Ljubljani.

Istovremeno je demonstracija bila edukativna te je preko objavljene karte upoznavala građane s potencijalima Katarine, kao i s već postojećim korisnicima koji se tamo nalaze. Želja je bila da se, promoviranjem korištenja i zauzimanja prostora, pruži otpor službenim prostornim planovima. Jedni od programa koji najviše utječu na količinu korisnika Katarine su glazbeno-kulturni festivali, poput trance festivala ‘Underwater Overground’, reggae festivala ‘Seasplash’, bikers festival ‘Twin Horn’, festivala ‘Media Mediterranea’ ili festivala performensa ‘FoPa’. Jedna je od inovacija koju su ti festivali uveli i samoorganizirana brodska linija između centra grada i Katarine

koja plovi za vrijeme događanja. Ovo je jedan od jasnih primjera gdje razvoj korištenja može utjecati i na nastanak nove infrastrukture.

PROIZVODNJOM PROTIV LOKACIJSKIH DOZVOLA

Rastom broja korisnika rastle su i potrebe u prostoru te su stvoreni uvjeti za proizvodnju arhitekture koja je sposobna odgovoriti na novonastale zahtjeve. Istovremeno su napuštenost i zanemarenost područja u koje policija rijetko zalazi, otvorili mogućnosti za različite intervencije u prostoru koje ne podliježu proceduri ishodovanja građevinskih dozvola i ostale dokumentacije čime se arhitektura oslobodila birokratske pravne stege. Jedan je od primjera takve intervencije bilo izvođenje 'Nove pulske rive' 2007. godine nastale reciklažom starih željeznih rešetkastih nosača pronađenih na lokaciji čija je funkcija prenamijenjena iz krovne konstrukcije porušenih hala u ready-made oblike - nove urbane elemente višenamjenskih desetmetarskih platformi obloženih daskama.

URBANIZMOM PROTIV HEGEMONIJE

Neposredna iskustva prikupljena radom na lokaciji dovela su do postepenog razvoja mehanizma za samostalnu proizvodnju grada, odnosno urbanizma kao metode zamišljanja dalekosežnih ciljeva kojima bi nastavak djelovanja mogao stremiti. Primjer razvoja takvog urbanizma je karta 'Plan Mediterraneo' izrađenog 2008. godine, a prikazuje šire područje Pule s naglaskom na sedam napuštenih lokacija koje se neformalno koriste za različite oblike proizvodnje, a službeni planovi u njima predviđaju isključivo turizam. Ključno pitanje koje se u Plan Mediterraneo postavlja je kako bi Mediteran izgledao kada bi se sadašnja neformalna proizvodnja na njegovoj obali razvila u mrežu samoorganiziranih zadruga sposobnih da proizvode grad?

SVETICA

LEVAN

MARLETA

Kazela

Pomer

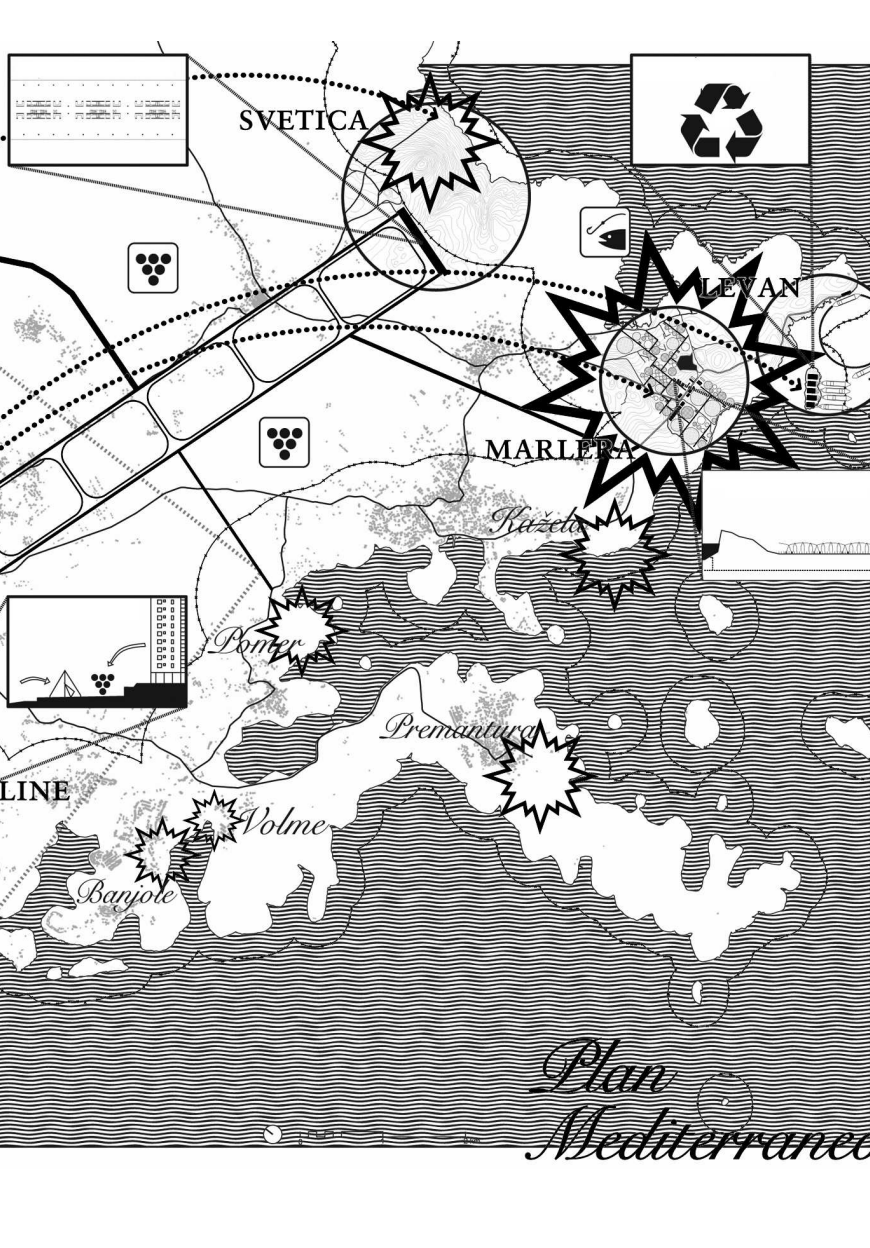
Premantura

Volme

Banjole

LINE

*Plan
Mediterranee*

Međutim osim što su sve te lokacije skvotirane i neformalno zauzete različitim proizvodnjama njih spaja i jedan zajednički sadržaj, a to je multimedijalni festival 'Media Mediterranea' koji se svako ljeto održava na različitom mjestu te je koristio i svih sedam lokacija. Gotovo od svojeg početka se Festival služio Rojcem kao bazom za dnevne, edukativne i izložbene aktivnosti, a posljednje bi se noći događaj preusmjerio u, više ili manje udaljene i napuštene zone u okolici grada. Taktika uprizorenja tih događaja oslanjala se na elemente koji su bili dostupni: agregat kao izvor energije, građevinska skela kao materijal za DJ pult i binu te ozvučenje i projektori spojeni na prijenosne kompjutere. Svi se ti elementi mogu objediniti pod terminom 'prijenosna infrastruktura' i upravo je ona pouka koju urbanizam može naučiti od kulture. Ako vrijedi teza tko kontrolira infrastrukturu, kontrolira i teritorij, onda se put prema oslobađanju od nametnute kontrole krije u pronalasku vlastite infrastrukture!

Dakle, osnovni elementi na kojima se zasniva urbanizam 'Plana Mediterraneo' su razvoj vlastite infrastrukture, uspostavljanje mreže zadruga i potenciranje sadašnje proizvodnje na lokacijama. To je vizija postkapitalističkog urbanizma koji može nastati u skoroj budućnosti, budući da dugotrajne i uzastopne krize unutar kapitalizma bacaju sve veću sumnju u njegovu nezamjenjivost. A upravo to pronalaženje tipologije za nove društvene oblike organiziranja može postati najveći izazov arhitekture i urbanizma XXI stoljeća!

Peter Fattinger

Uradi SAM

Peter Fattinger vodi projektno – izvedbeni studij na Tehničkom sveučilištu u Beču. Studij je zamišljen kao intenzivna praksa projektiranja i izvođenja radova. Zajedničkim radom studenti prolaze kroz sve korake razvoja građevine, od skice do posljednjeg vijka, a zadatku pristupaju po principu ‘uradi sam’, što znači da sami pokreću projekte, sami vode projekte i sami grade, a ponekad i sami rade u izgrađenim objektima javne namjene. Projekti na kojima rade se mogu podijeliti na dvije skupine: privremene instalacije u javnim prostorima europskih gradova i trajni projekti, javne građevine poput vrtića i sirotišta u Južnoj Africi ili u područjima Indonezije pogođenim prirodnim katastrofama. Radovi ovog kolektiva su prikazivani na više međunarodnih izložbi, a nedavno i na venecijanskom Bijenalu 2008. godine, a trenutno su angažirani i oko prve trajne javne građevine u Beču. > www.design-build.at

DJELOVANJE SA SVEUČILIŠTA

Na Bečkom sveučilištu trenutno 3.600 osoba studira arhitekturu, među njima je 1400 studenata na Masteru, a oni izabiru jedan od 80 ponuđenih studija. Teme studija vrlo su različite – od urbanizma i pejzažnog oblikovanja, do projektiranja nebodera, zrakoplovnih luka ili stanovanja. Naš projekt – izvedbeni studio samo je jedan od tih 80 studija, pa je jasno da raspolažemo vrlo malim financijskim sredstvima unutar samog fakulteta. Iz tog razloga smo prisiljeni sami osigurati budžete za vlastiti rad, što nam istovremeno daje i određenu slobodu oko izbora teme rada. Postepeno smo našli mnogo partnera izvan Sveučilišta, tvrtke rado podržavaju naše projekte donirajući novac ili građevinski materijal, a neke projekte financijski podržavaju i gradska tijela Beča, poput Odsjeka za mlade i edukaciju ili Odsjeka za umjetnost i kulturu. Mnogo nevladinih organizacija, poput Education Africa, Sarch, ili pak Caritas Austria, je također uključeno u rad. Te su nam organizacije vrlo značajne i kao izvor podataka za potrebna istraživanja.

PRIVREMENI PROJEKT U EUROPI

Prvi smo 'Uradi SAM' projekt izveli 2000. godine kada je grupa od 25 studenata izradila mali, modularni, pokretni kiosk nazvan 'Keks'. Kako nije bilo jednostavno u velikoj grupi raditi na tako malom projektu, podijelili smo se u 6 timova od kojih je svaki tim projektirao i izradio segment kioska namijenjen određenoj funkciji, poput bara, DJ – pulta, pozornice, kuhinje ili dnevnog boravka. Kiosk su studenti sami izgradili, svaki je segment izrađen u različitom materijalu, od poliestera do pocinčanog lima, a nužna je bila i suradnja među timovima kako bi se na kraju svi segmenti povezali u cjelinu.. Nakon dva tjedna razrade projekta i tri tjedna izvedbe studenti su zauzeli prostor pred Sveučilištem i postavili kiosk u obližnjem parku. Iduća se faza projekta sastojala od rada u samom kiosku. Tijekom

četiri zimska tjedna studenti su posluživali kuhano vino, kuhali, pripremali priredbe i koncerte. Idućih je godina kiosk iznova postavljan na nekoliko tjedana u zimskom periodu, a zarađeni smo novac ulagali u nove projekte.

Tri godine nakon ove intervencije sam pozvan da, zajedno s kolegom Michaelom Rieperom i studentima, sudjelujem u programu u Grazu povodom manifestacije 'europske prijestolnice kulture'. Izveli smo instalaciju uz pročelje barokne palače Thienfeld u samom centru grada. Projekt smo nazvali 'Površina', a iskoristili smo ga kako bismo problematizirali odnos javnog i privatnog prostora – uz pročelje palače smo podigli građevinsku skelu (poput druge kože same građevine) u koju smo ugradili infrastrukturu za svakodnevne životne potrebe. Studenti su i ovaj put bili podijeljeni u grupe, a svaka je grupa projektirala i izrađivala jedan modul – kuhinju, dnevni boravak, spavaonicu, radni prostor ili prostor za odmor. Svi su moduli na kraju ugrađeni u skelu i povezani stazama i stepenicama, a tijekom naredna tri tjedna su studenti živjeli unutar same strukture i dorađivali module.

Dvije godine kasnije smo razvili ideju 'Površine' u suradnji s Veronikom Orso i Michaelom Rieperom. Sastavili smo 20 – metarski slobodnostojeći toranj nazvan 'Add – on', odnosno 'dodatak' koji je bio u funkciji šest tjedana u središtu Beča. Svakodnevno je udomljavao priredbe i koncerte, umjetnici su živjeli i radili u pratećoj strukturi koju su također izveli studenti sami, a projekti umjetnika bili su povezani sa susjedstvom i svim osobama prisutnim na trgu gdje je toranj bio postavljen. Cijela je struktura bila potpuno javna i pristupačna, svatko je mogao ući i koristiti ga, no na ulasku su posjetitelji upozoreni da ulaze na vlastitu odgovornost. Uspinjući se stubištem, posjetitelji su nailazili na različite sadržaje koji su se izmjenjivali, poput info-pulta na razini trga, povišenog stolnog tenisa, glazbene prostorije, terase sa zimskim vrtom, visećih radnih prostora,

čak i malog bazena. Iznad bazena se nalazila kamp-prikolica za domare u kojoj su dva člana našeg tima boravila u noćnim satima i brinula o 'dodatku'. Najvažniji dio strukture bila je kuhinja gdje smo kuhali za naš tim, ali i za sve posjetitelje. Neki su već rano ujutro dolazili sa svojim obrokom kako bi uživali u doručku na 20 metara visine. Dok je dio prolaznika samo promatrao 'dodatak' s pristojne udaljenosti, drugi su instinktivno ulazili da bi uživali u njegovim mogućnostima, a interes su pokazivali posjetitelji svih životnih dobi. Nažalost, unatoč pozitivnim iskustvima, projekti poput ovoga iziskuju puno brige te tim ljudi mora neprestano biti prisutan na terenu radi održavanja građevine i upućivanja posjetitelja u njenu ideju i način korištenja, što u konačnici ograničava trajnost ovakvog oblika djelovanja.

Ove smo godine u suradnji s Veronikom Orso i Michaelom Rieperom izradili privremeni projekt za Linz, europsku prijestolnicu kulture u 2009.godine. Izabrali smo specifičnu lokaciju iznad autoceste na periferiji Linza. Kako je autocesta bila veliki izvor buke usred gusto naseljenih gradskih četvrti, koje je i razdvajala dugo godina, ona je 2005. godine jednim dijelom upuštena u tunel i prekrivena parkom. Usred te umjetne idilične scene, na rubu autoceste, izgradili smo 'Bellevue' – Žutu kuću u kojoj se s jedne strane otvara pogled na nezaustavljivo kretanje na autocesti, a s druge strane na park. Poštujući proporcije okolne stambene izgradnje, monokromna žuta građevina poslužila je za smještaj gostujućih umjetnika, info-kiosk, kantu s terasom, iznajmljivanje bicikala, prostor za radionice, prostor za izložbe, medijsku prostoriju, biblioteku i javnu pozornicu. Od otvorenja u srpnju 2009. g. 'Bellevue' je postao vrlo posjećeno mjesto i uočljivi orijentir nad jako prometnom autocestom. 'Bellevue' je otvoren do 13. rujna kao mjesto slobodnog pristupa na kojem će se odvijati koncerti, projekcije filmova na otvorenom, radionice, umjetničke

instalacije i performansi. Koriste ga sve generacije stanovnika iz susjedstva i aktivno sudjeluju u dnevnim događanjima, a neki se od posjetitelja već zalažu za to da 'Bellevue' ostane ondje trajno. Nažalost, građevinu moramo ukloniti tri mjeseca nakon njenog podizanja jer smo u stanju osigurati program i ponuditi našu intenzivnu prisutnost na terenu samo u ograničenom vremenskom periodu. Međutim upravo taj ograničeni vremenski period odvijanja aktivnosti pruža mogućnost maksimalne improvizacije i intenziviranja programa.

TRAJNI PROJEKTI U JUŽNOJ AFRICI I INDONEZIJI

Prije šest godina smo započeli svoj angažman na gradskom području Orangefarm u blizini Johannesburga gdje smo projektirali i izveli nekoliko građevina javne namjene. Naš prvi zadatak bilo je proširenje postojeće škole kako bismo omogućili smještaj gostujućih nastavnika u njoj. Iste smo godine realizirali centar za dnevnu skrb osoba s posebnim potrebama, a iduće je godine jedna od naših studentica za svoj diplomski rad projektirala Dom za beskućnike, koji je nakon toga i izgrađen.

Izveli smo 2006. godine novu građevinu za dječji vrtić, nazvan 'Emmanuel day care', u gradskom području Orangenfarma. Proces je započet u Beču gdje su studenti tri mjeseca provodili istraživanja, izrađivali modele i projekt za građevinu. Zimi smo otputovali u Južnu Afriku i u šest tjedana izgradili objekt. Studenti su na gradilištu učili o uvjetima rada i života lokalnog stanovništva i radili zajedno s desetak mještana. Za gradnju su upotrijebljeni jeftini materijali koji su bili dostupni, jednostavnom krovnom konstrukcijom natkrivene su sve prostorije, a sama građevina se sastojala od dvije zajedničke sobe, kuhinje, ureda i sanitarnog čvora. Konačno su, nakon svih faza gradnje, na dan otvorenja studenti mogli prisustvovati i početku uporabe građevine i provjeriti učinak svojih zamisli u praksi.

U međuvremenu su mnoga austrijska i njemačka sveučilišta započela projekte u Južnoj Africi te je 2005. osnovana mreža angažiranih škola arhitekture pod nazivom Sarch čiji je broj članova u neprestanom rastu.

Nakon afričkog iskustva projektirali smo i izgradili višenamjensku dvoranu za proširenje postojećeg sirotišta na otoku Nias u Indoneziji. Taj nam je projekt prosljedila nevladina organizacija Caritas Austria koja je u to vrijeme bila angažirana na obnovi područja Niāsa razorenih tsunamijem i potresom 2005. godine. Četiri mjeseca smo proveli u Beču projektirajući građevinu, nakon čega smo otputovali na Nias. Bilo je potrebno dva mjeseca da izgradimo dvoranu s auditorijem i gledalištem položenim na teren u padu. Višenamjenska dvorana je imala i prostor za koncerte, radionicu i knjižnicu, odijeljene kliznim pregradama.

TRAJNI PROJEKTI U EUROPI

Lani smo započeli rad na našoj prvoj trajnoj građevini u Beču. U parku okruženom golemim stambenim blokovima iz 70-ih godina, u gusto naseljenoj četvrti predgrađa Beča, djeluje udruga 'Parkbetreuung' sastavljena od skupine pedagoga koji vode brigu o lokalnoj djeci već deset godina djelujući u drvenoj baraci, gdje organiziraju razne aktivnosti. Grupa od 24 studenta projektirala je i izgradila 'Parklife' – novi prostor za spomenutu udrugu. Riječ je o slobodnostojećoj građevini koja služi širenju postojećih društvenih sadržaja na lokaciji. 'Parklife' smo osmislili kao upotrebljivu skulpturu koja djeluje i kao gradski orijentir, pozornica ili govornica. Širokim stubištem formiran je zatvoreni, grijani prostor auditorija, koji je moguće koristiti za razne svrhe – za radionice, koncerte, priredbe i filmske projekcije, a stubište vodi do prostorije s pogledom na sportske terene u parku. Pod stubištem se nalazi potpuno opremljena stolarija koja je povezana s pripadajućim igralištem, gdje djeca

moгу uz pomoć mentora graditi vlastite drvene konstrukcije poput skloništa ili lebdećih terasa.

Tokom rada na 'Parklifeu' shvatili smo da je za sveučilišni program puno teže graditi trajne građevine u Europi nego u Južnoj Africi ili Indoneziji. Politička neslaganja, oštri građevinski zakoni i sigurnosni zahtjevi odužili su proces dobivanja dozvola od nadležnih službi. Upravo je zbog navedenih gubitaka vremena na birokratske poslove za potrebe projektno – izvedbenog studija puno jednostavnije graditi izvan Europe jer, iako se sama gradnja odvija u puno skromnijim uvjetima, proces teče puno lakše, direktan je i manje kompliciran. Zbog komplikacija koje smo imali s građevinskom dozvolom, neki studenti nisu uspjeli sudjelovati u čitavom procesu izgradnje 'Parlifea', jer su do ishoda svih dozvola morali započeti rad na drugim kolegijima. Ipak, u konačnici smo riješiti sve probleme i 'Parklife' će biti gotov ove jeseni (jesen 2009.g. op.ur.).

S.L.U.M. net

‘Gospodo arhitekti, želite li (još uvijek) spasiti svijet?’

Otvorena transdisciplinarna mreža S.L.U.M.net (Social/Sustainable living in Urban Metropolis) djeluje od 2008. godine, a bavi se istraživanjem i djelovanjem na polju održivosti i neformalne gradnje. Mreža istražuje širi društveno-znanstveni diskurs održivosti i eksperimentira sa primjenama tih teza u neposrednoj okolini gradova u kojima žive i borave. Predavanje održao Dustin Tusnovics. > www.lumnet.wordpress.com

ŠTO RADE ARHITEKTI?

Mislim da svi znamo koji su najčešći izvori trenutnih problema u svijetu – uglavnom je riječ o resursima, kako ih koristiti i kako učiniti svijet mjestom vrijednim življenja. Međutim teže je pitanje koji je odnos između izgrađenog okoliša i njegovih korisnika. Katkad se čini da određeni društveni uvjeti pružaju oprečne odgovore. Što rade arhitekti? Što vide? Pitanjima koja se u Puli postavljaju pristupa se s različitih strana, pri čemu vrlo bitno postaje uključenje i isključenje, tj. sudjelovanje i angažman.

DRUŠTVENI ANGAŽMAN OSLOBOĐEN OD BIROKRACIJE

Takav je angažman vrlo sličan mojim iskustvima rada u Južnoj Africi, gdje mi se prije pet godina pružila prilika da sudjelujem u nekoliko projekata. Ta je država vrlo razvijena u jednom pogledu, i vrlo nerazvijena u drugom. Postoji mnogo problematičnih tema vezanih za stanovanje, društvena i ekonomska pitanja, kao i post-apartheid. Skvotteri žive i rade svugdje, svaki je prazan prostor iskorišten za život.

Posredstvom nekoliko nevladinih organizacija bili smo uključeni u rad na projektima škola i stanovanja. Školstvo je izuzetno važno jer se temeljna promjena u društvu može dogoditi jedino kroz obrazovni sustav. Po pitanju stanovanja, što je važno naglasiti, Južnoafrička država čini mnogo gradeći tzv. RDP kuće (Reconstruction and Development Programme – Program obnove i razvoja, južnoafrički socio – ekonomski program kojeg je Afrički Nacionalni Kongres Nelsona Mandele uveo 1994. godine), odnosno seriju jednakih objekata velične 32 četvorna metra za šest do osam osoba.

Naš je prvi projekt bila Osnovna zanatska škola Magalula Heights u Suikerbosrandu, u blizini Johannesburga. To je bio društveni centar za savladavanje vještina i obrta poput obrade drva, metala, šivanje i kuhanje. Projekt smo razvili sa studentima u Salzburgu, prezentirali ga u Suikerbosrandu, te u šest tjedana izgradili kompleks od 350 kvadrata. U radovima je sudjelovalo 27 studenata iz Europe i barem 27 volontera iz lokalne zajednice. Ovo je iskustvo bilo daleko od ičega što je moguće iskusiti unutar europske arhitektonske prakse, gdje sve traje izuzetno dugo, gdje osobno ne sudjelujemo u radovima i gdje mnogi propisi otežavaju 'društveni' angažman. Rad na zanatskoj školi bio je potpuna suprotnost od mog europskog iskustva. Nakon prve škole angažirala su se i ostala austrijska sveučilišta, pa je tako u Suikerbosrandu već izgrađen skoro cijeli školski kampus.

SAMOGRADNJOM DO SAMOORGANIZACIJE

Nakon ovog iskustva smo se željeli direktnije angažirati u lokalnoj zajednici pa smo započeli suradnju s nevladinom organizacijom 'Panairobi' iz Nairobija. Kako su ljudi iz organizacije vodili Ulični dječji centar, pokušali smo zajedno odraditi projekt u slumu Mathare. Nažalost, do realizacije projekata nije došlo iz različitih razloga, uglavnom zbog problema oko vlasništva zemljišta. Budući da smo puno proučavali taj slum, koji je jedan od najvećih slumova u Keniji, nastavili smo se baviti tom temom. Sa studentima smo radili na pitanjima stanovanja u slumovima. Analizirali smo i sakupljali podatke za potrebe projekta nadogradnje sluma, dakle ne brišući tragove postojećih građevina, već reinterpreterajući teritorij i mogućnosti koje nudi postojeća neformalna struktura za uvođenje nekih novih kvaliteta. Takve je zahvate bilo nužno predvidjeti na razini samogradnje, tj. jednostavnih građevina koje se mogu umnažati pomoću jednostavnog priručnika za gradnju. U njemu bi bili definirani osnovni elementi građevine koje korisnici mogu sami izgraditi. Taj nam je rad, iako proveden samo teoretski sa studentima u Europi, pružio poticaj za daljna istraživanja tipskih umnoživih rješenja gradnje pomoću kojih bi sudjelovanje lokalne zajednice bilo veće.

ŠTO ARHITEKTURA UOPĆE MOŽE IZMIJENITI?

Nakon teoretskog rada vratili smo se ponovo u Južnu Afriku kako bismo razvili projekt Dječjeg vrtića Lesedi Nhahle u Haenertsburgu, Limpopo, 360 km sjeverno od Johannesburga. Rješenje se sastojalo od dječjeg vrtića i jaslica, sa smještajem za odgajatelje i njihove obitelji. Ideja je i ovog puta bila dovesti europske studente da sami izvedu projekt. Prije početka gradnje smo puno surađivali s lokalnom zajednicom, lokalnim nevladinim organizacijama i lokalnim tvrtkama koje su financirale dio projekta. U sedam tjedana izgradili smo krov od

420 kvadrata sa 180 kvadrata zatvorenog prostora.

Idući je projekt iznova bio teoretske naravi. Na ljetnoj radionici 2008. godine studenti arhitekture iz Venecije sudjelovali su na projektu 'Building for a better world – architecture beyond architecture' (izgradnja za bolji svijet - arhitektura onkraj arhitekture) s ciljem interpretacije životnih uvjeta u slumovima, analize potreba, problema kao i izvora tih problema, te razvoja strategije rada u takvim uvjetima. Šest grupa studenata odabralo je šest različitih studija slumova: Kibera/Kenija, Ibadan/Nigerija, Kathmandu/Nepal, Guatemala City/Guatemala, Rio de Janeiro/Brazil i Madrid/Španjolska. Zadatak je bio osmišljavanje osnovne sheme samogradive jedinice i njena primjena unutar konkretnog konteksta, s ciljem promjene postojećih životnih uvjeta. Glavno je pitanje koje se nametalo bilo da li uopće možemo izmijeniti loše uvjete života jednostavnim arhitektonskim rješenjima .

POVRATAK ŠKOLAMA I STANOVIMA

Usljedio je poziv na radionicu alternativnog, inovativnog i jeftinog stanovanja – 'Eunic Architecture Studio' 08' u Johannesburgu, s ciljem osmišljavanja eksperimentalnih rješenja za (socijalno) stanovanje u Južnoj Africi – tzv. RDP stanovi. Ukupno je dosad izgrađeno 100.000 potpuno jednakih RDP kuća. Analizirali smo 'Cosmo City' gdje su izgrađeni domovi za 450.000 ljudi podijeljeni na 3 razine prema prihodima - nisku, srednju i visoku. U istraživanje su direktno bili uključeni studenti iz Južne Afrike, sa sveučilišta Wits i UJ u Johannesburgu. Izradili smo niz projekata reinterpetirajući standardne RDP građevine i njihove urbanističke obrasce, najčešće rađene brzo i za mnogo ljudi, bez vremena nužnog za osmišljavanje stvarnih kvaliteta.

Idući je projekt bila Osnovna škola Kanana u Ivory Parku u okolici Johannesburga. Zadatak je bio sličan Dječjem vrtiću Lesedi Nhahle, odnosno eksperiment ostvarivanja nove

održivosti kroz međunarodnu suradnju. Projekt i izgradnju realizirali su studenti volonteri sa europskih sveučilišta u Veneciji, Firenci, Beču i Salzburgu. Bile su uključene tri nevladine organizacije za osmišljavanje jednostavne građevine čije bi se učionice kasnije izvodile u serijama, ovisno o različitim potrebama. U tjedan dana razvili smo osnovni sustav od sedam učionica sa pratećim sadržajima, što je bilo potrebno za proširenje postojeće škole u jednom od najsiromašnijih naselja Johannesburga – Ivory Parku.

KOGNITIVNA URBANOST UMJESTO PUKE ODRŽIVOSTI

Svi navedeni teoretski i izvedeni projekti dio su mog istraživanja održivosti. Mislim da se svatko može složiti s time da se pojam 'održivost' mora izmijeniti. Teme kojima se ja bavim pod tim pojmom podrazumijevaju smanjivanje loših posljedica gradnje na krajolik, pojednostavljivanje građevina i njihova veća dostupnost, prisvajanje tehnologije za planiranje u skladu s lokalnim potrebama i stvaranje baze znanja za tzv. 'kognitivnu urbanost'.

Taj pojam opisuje težnju da se u svakom od naših projekata usredotočimo na proces učenja i razvijanja potencijala zajedničkog interesa za 'realni' prostor, odnosno prostor koji omogućava sudjelovanje, potiče svjesnost, kreativnost, prihvaća kompleksnost i podrazumijeva dostojanstvo.

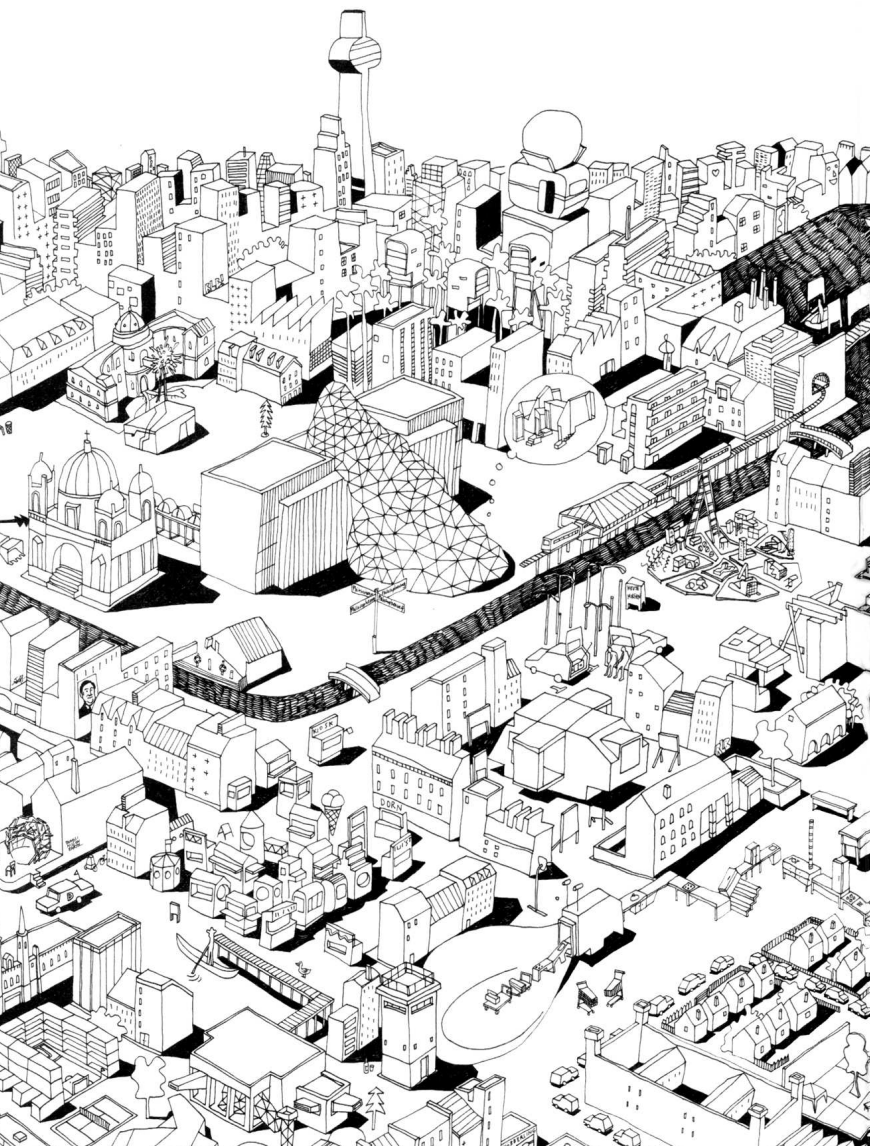
U okviru 'socijalnog/održivog stanovanja u urbanim metropolama' razvili smo modularnu prefabriciranu shemu stanovanja u urbanim centrima. Na temelju principa stopostotne energetske samostalnosti, minimalne površine potrebne za stanovanje te upotrebe materijala pogodnih za reciklažu, razvili smo jedinice od 20, 30 i 40 kvadrata, tako da se 2 do 3 jedinice mogu povezati u cjelinu. Mogu služiti kao hotel, atelje ili za stanovanje. Osnovna je teza bila da za stanovanje u urbanim centrima pojedincu ne treba više od 40 kvadrata osobnog prostora.

Nekoliko smo takvih jedinica doista i izradili – nizovi osnovnih prefabriciranih jedinica prevozili su se kamionima i privremeno postavili na gradskim lokacijama na nekoliko dana. Odabrali smo nekoliko lokacija u centru Beča, Salzburga i Trsta te pokušali potaknuti razmatranje drugačijih mogućnosti socijalnog stanovanja u urbanim centrima. Koliko mali može životni prostor biti, kada sve što nam treba imamo u okolici?

RaumlaborBerlin Stvarna utopija

Raumlabor Berlin je grupa koja se od 1999. godine bavi urbanim dizajnom, arhitekturom, gradnjom te istraživanjima. Njihov je rad prezentiran putem triju publikacija: 'Acting in Public' koja je neka vrsta gradskog vodiča kroz povijest, ali i budućnost, 'Halle – Neustadt – Führer' koji izvještava o novonastalim privremenim građevinama u Berlinu, te 'Hotel Neustadt Buch' koji ilustrira primjere suradnje arhitekata i kazališta te dokazuje kako takve suradnje doprinose razvoju kolektivne vizije grada koji se neprestano smanjuje. Rad grupe je usmjeren na javni prostor koji doživljavaju kao suštinu svakoga grada. Glavno je pitanje u radu Raumlabora je što se danas doista događa u javnom prostoru? Kakva se društvena promjena događa, kakva bi obilježja trebao imati javni prostor? Kakvu ulogu arhitektura i urbanizam mogu imati u proizvodnji tih osobina? Kako se ljudi ponašaju na javnim mjestima i trgovima svojih gradova? I kome je dopušten pristup? Predavanje održali Jan Liesegang i Matthias Rick. > www.raumlabor-berlin.de

U RUŠEVINAMA DRUŠTVENE UTOPIJE

Preciznije ćemo opisati svoje metode na dugoročnom projektu koji se zove 'Eichbaumoper' (Hrastova opera), a nalazi se u nekadašnjoj industrijskog regiji Rhrur na zapadu Njemačke. Ta je regija konglomerat koji se sastoji od 53 grada, čije se gospodarstvo temeljilo na ugljenu i metalurgiji. U pedesetima i šezdesetima nekolicina je vizionara zamislila novi veliki infrastrukturni sustav baziran na autocesti i podzemnoj željeznici, kojim bi se ta 53 grada pretvorila u metropolitansku regiju. Bio je to moderan pogled na grad, koji spaja novu infrastrukturu s novim javnim prostorima. Također je bila riječ o nekoj vrsti društvene utopije, s obzirom na to da se time željela omogućiti mobilnost više od 10 milijuna ljudi koji ondje žive.

Iako je sav razvoj u regiji bio vođen socijalnim idejama (socijalno – demokratska stranka gradila je stanove, ceste, podzemnu željeznicu), rezultat svega toga bio je veliki geto uz autocestu. Bili smo šokirani, no istovremeno i impresionirali tim prostorom. Odlučili smo snimiti dokumentarni film 'Utopie 18'. Razgovarali smo s planerima koji su na tom mjestu, moglo bi se reći, izgradili svoju utopiju. Razgovarali smo i s onima koji ondje stanuju kako bismo shvatili kako žive i nose se s uvjetima života. Bio je to prvi korak našeg rada u tom području.

Dok smo razgovarali, naišli smo na mjesto na kojem su se svi fenomeni ovog područja poklopili – željeznička postaja pod nazivom Eichbaum. Postaja se nalazi na raskrižju autoceste, a u isto je vrijeme otvoren prostor na kojem podzemna željeznica ulazi u autocestu i izlazi iz tunela na drugoj strani. To je zaista zastrašujući prostor jer autocesta razdvaja dva dijela grada između kojih se nalazi izolirani zeleni pojas. Kad smo razgovarali s ljudima svi su se bojali tog prostora, tako da ga čak ni sada ne upotrebljavaju; izbjegavaju ga i prolaze putem koji je kilometar duži kako ne bi morali proći ovuda. Taj je prostor za nas simbol proturječja – ljudi koji su napravili

plan tog područja željeli su napraviti nešto dobro, no to se pretvorilo u tehnokratski besmisao.

ŠTO AKO IZGRADIMO OPERU NA MJESTU POSTAJE?

Taj nas je neobični i periferni prostor potaknuo da poželimo na njemu izgraditi operu. U početku je to bila samo ideja koju smo predložili trima kazalištima koja su tražila da dio tog područja pretvorimo u neku vrstu javnog prostora. S obzirom na naš romantični pogled na javni prostor, to je mjesto na nas ostavilo snažan dojam i potaknulo nas da zamislimo što bi opera kao umjetnički oblik dala postaji Eichbaum. Taj je prostor veoma dramatičan, pun nade želje, tragedije i priča, pa smo se zbog toga odlučili za specifični medij opere koji može ispričati sve ove priče. Također smo imali na umu Herzogov film Fitzcarraldo, o čovjeku koji je želio otvoriti operu u srcu brazilske prašume, no da bi to učinio, morao je prebaciti brod preko planine. Zamišljali smo da i sami moramo biti jednako ljudi kako bismo pokazali da Eichbaum ima potencijala za urbani razvoj. Iako je to u početku bila samo provokacija, mnogi su ljudi, od kojih su neki bili iz kazališta, poslije zaključili da je riječ o dobroj ideji, pa smo počeli širiti krug suradnika.

Kad smo se složili da ćemo raditi na postaji, prvo smo se morali tamo preseliti. Veoma je važno u našem radu da se koristimo prostorom na kojem ćemo raditi. Ljudi koji ondje borave isprva su bili iznenađeni što je netko na tom mjestu postavio stol, roštilj i poziva ljude da mu se pridruže i uživaju u prostoru. Nije nam bila namjera na to mjesto donijeti već postojeću operu, htjeli smo da opera izraste iz samog mjesta. Najvažniji aspekt nije bila sama pretvorba tog mjesta u operu, već otkrivanje mogućnosti koje nam to mjesto nudi. Važno nam je bilo da stvorimo prostor iz zajedničkih priča pa smo pozvali ljude iz susjedstva da porazgovaramo.

Za tu smo priliku napravili malu građevinu od brodskih kontejnera. Zgradu smo nazvali 'baraka za izgradnju opere', a

ona je imala istu ulogu kao i građevinske barake u srednjem vijeku. Prije nego što su izgradili katedralu, svi su se građevinski stručnjaci u njoj sastali kako bi razgovarali o njezinim dimenzijama i strukturi. Ta je baraka, izgrađena na postaji korištena kao radni prostor, no također i kao otvoreni prostor za ljudi koji se žele uključiti u proces izgradnje opere. Građevina je bila smještena na malom trgu koji je u šezdesetima trebao biti pretvoren u malu tržnicu, no neuspješno. Građevina je također imala obilježja skulpture jer je bilo važno da bude vidljiv znak preobražaja. Morala je biti viša od razine autoceste kako bi se vidjela kad se nalazite na postaji, ali i izvan nje. Kad smo izgradili tu baraku, ljudi su postali znatiželjni i poželjeli saznati što se ondje događa.

VRAĆANJE ŽIVOTA MJESTU

Na mjestu buduće opere Eichbaum održali smo radionicu s umjetnikom Christopherom Dellom i stanovnicima. U privremenom poluprozirnom balonu ljudi su gradili fragmente opera služeći se vlastitim talentom i poimanjem opere. Radionica je bila iznimno uspješna: ljudi su dolazili na prostor koji su inače izbjegavali i koristili se njime kao zajedničkim prostorom na kojem su se i umjetnički izražavali.

Nakon te radionice smo odlučili nastaviti s aktivnostima. Pozvali smo skladatelje, libretiste, umjetnike i ljude iz drugih struka kako bismo razvili različite strategije korištenja. Jedan je skladatelj, pop – glazbenik, počeo održavati radionice s mladima. Smišljali su vlastite pjesme i odmah ih snimali. Održala se i radionica čitanja na kojoj su sudionici čitali vlastite tekstove o tom prostoru. Kad smo dovršili baraku od kontejnera, nismo je obojili jer nismo imali dovoljno novaca. Ali kad smo dobili materijal od lokalnog proizvođača boja, organizirali smo radionicu s tinejdžerima iz susjedstva koji su oslikali fasadu te građevine. Ondje su se počeli održavati različiti događaji –

postaja je postala galerija, dolazili su bendovi, održavale su se zabave, rasprave, radionice. Počeli smo izdavati novine pod nazivom Eichbaumer. Već su izašla dva izdanja, a upravo radimo i na trećemu.

Vrlo nam je važno to što smo uvijek bili ondje kao osobe, a ne kao institucija. Kada radite s ljudima, preuzimate odgovornost, stvarate odnose, no na kraju ipak morate otići. Jednom morate otići i ostaviti nešto za sobom.

OSTVARIVANJE UTOPIJE

No da se vratimo našoj središnjoj temi – željeli smo izgraditi operu. Nitko nam nije vjerovao, nitko nije mislio da će ona ikad biti ondje izgrađena. Izgradili smo samo gledalište i kavez koji je bio i pozornica. Kad su počele javne probe, nastala je napeta situacija – to je bio trenutak kad je kazalište izašlo iz svoje utvrde. Inače ne vidite njegovu unutrašnjost, ništa od produkcije, no ovdje, na postaji Eichbaum, to je postalo vidljivo jer se sve odigravalo u istom, javnom prostoru. Metro je cijelo vrijeme bio u funkciji pa su ljudi nastavili prolaziti tim prostorom na svojem putu do bazena, groblja ili neke od škola na drugoj strani. U tom je trenutku svima postalo jasno da je ta velika utopija ostvariva. U isto su vrijeme probe na postaji okupile raznovrsne ljude: putnike, no također i dirigente, režisere, glumce itd. Zatim smo krajem lipnja, početkom srpnja, konačno i ostvarili operu: 8 opernih večeri s pravim opernim pjevačima i stanovnicima tog prostora koji su sudjelovali pjevajući priče o ljudima i prostoru.

Nakon što smo izgradili operu, otvorili smo kafić. U njemu su se skupljali ljudi – posjetitelji, operni pjevači i tinejdžeri. U susretu tih različitih skupina, naša je opera otvorila mnoge umove i stvorila golem potencijal. Ljudi nisu mogli zamisliti da je to na tom mjestu moguće, ali izgradivši operu mi smo pokazali da je sve moguće. Opera je nestala za vrijeme ljetnih praznika,

ali tražili smo financijsku potporu od njemačkog ministarstva za urbani razvoj koji su se složili da će financirati naš rad s tinejdžerima iz susjedstva. Oni će s nama podijeliti svoje ideje za postaju Eichbaum, a gradski ured za urbani razvoj obećao je da će njihove želje uključiti u proces planiranja pa želimo pomoći tinejdžerima da stvore vlastitu utopiju za ovaj posebni prostor.

Exyzt Izgradnja utopije povezuje ljude

Exyzt je kolektiv iz Pariza, nastao 2002. godine s idejom 'graditi i živjeti zajedno', a koji trenutno okuplja oko 15 ljudi, arhitekata, grafičkih dizajnera, fotografa, zanatlija, graditelja, stolara, muzičara, kuhara i ostalih. Svojim radom šire domenu arhitekture kroz razna transdisciplinarna polja (gradnja, instalacije, gastronomija, video, glazba), te istražuju nove alate za djelovanje i omogućavanje neformalne interakcije pri stvaranju i korištenju prostora. Iako odbijaju standardnu arhitektonsku praksu, koja je pod stalnim ekonomskim i političkim ograničenjima, njihove su intervencije fizički prisutne i izgrađene u prostoru. Sami projektiraju, grade i žive u sagrađenim prostorima, ostavljajući posjetitelju slobodu da koristi i prisvoji njihov objekt. Predavanje održali Nicolas Henninger (Mister E, Međunarodni odnosi, vozač kamiona, uvijek na cesti) i Alexander Römer (arhitekt i stolar, specijaliziran za drvene građevine, majstor saune).
> www.exyzt.org

ARHITEKTURA KAO MJESTO RAZMJENE I MJESTO OTPORA

Arhitektura za nas ne znači ništa bez života koji se u njoj odvija. Zato u našem radu koristimo arhitekturu koja omogućuje razmjenu, zajedničko iskustvo i razvijanje drugačijeg pogleda na život. Za nas je ona alat kojim se može organizirati vlastiti život drugačiji od onog koji nam društvo nameće. Pritom nastojimo raditi u situacijama koje mogu (za)kuhati arhitekturu, izvrnuti njene temeljne postavke, shvatiti je kao medij koji dopire do života i ljudi, te je izmiješati s različitim sastojcima kojima, ili čime, ona može stvoriti nove odnose unutar društva i nove poglede na način života. Drugim riječima, arhitekturu ne doživljavamo kao nezavisnu disciplinu, već kao mjesto razmjene i mjesto otpora.

STVARANJE DOMA OD GRADA, STVARANJE PLANETE OD OTPADA

Česta tema našeg rada je gradnja privremenih nastambi. Rado opisujemo svoj rad rečenicom: 'Izbacite televizor kroz prozor i izgradite svoju terasu'. Tom parolom pozivamo ljude da prestanu samo konzumirati i počnu aktivnije uživati u dobrobiti pozitivne energije građenja vlastitog životnog okruženja. Stoga kroz naše akcije uvijek pozivamo ljude da nam se pridruže kako bismo zajednički gradili okoliš po našoj mjeri.

Nakon zajedničke diplome, izgradnja privremenih kolektivnih domova postaje središnja tema svih naših akcija. Međutim, prije nego što se naselimo negdje, kreiramo fikcije, priče ili utopije koje pokušavamo materijalizirati, barem na određeno vrijeme, da bi zbližili ljude koji žive na određenom prostoru, ali i nas kao kolektiv, proživljavanjem zajedničkog transa. Izgradnjom utopije želimo povezati ljude.

Jedna je od prvih fikcija koje smo izgradili bila igra samogradnje za 400 sudionika dvotjednog skupa studenata arhitekture EASA u Lilleu 2004.g. Organizirali smo igru i sustav u kojem je 400 osoba gradilo svoj privremeni smještaj. U tom samoorganiziranom gradu svakome je dodijeljena jednaka

količina materijala kako bi samostalno izgradio svoj privremeni dom. Dvije godine kasnije smo, na poziv arhitekta Patricka Bouchaina, organizirali akciju 'Metavilla' u francuskom paviljonu u Veneciji. 'Metavilla' na francuskom može značiti i Mets – ta – vie – la, doslovno prevedeno : 'Stavi ondje svoj život!'. Francuski smo paviljon pretvorili u mjesto u kojem se živi i radi, izgradivši sve što omogućava normalno funkcioniranje u svakodnevnom životu: dnevni boravak sa stolom za blagovanje, barom i kuhinjom, radni prostor, atelje i knjižnicu, hostel i veliku spavaonicu, bazen i saunu. Sve je izgledalo kao potpuno iskrivljena slika Venecijanskog bijenala. Umjesto pasivne izložbe Francuski je paviljon postao mikrokozmos, sposoban prihvatiti i udomiti svakog posjetitelja. 'Metavilla' je postao poziv svim posjetiteljima Bijenala da sudjeluju u životu zajednice, želja da se ugoste susjedi ili pak pruži utočište političkim bjeguncima na tom, gotovo francuskom, dijelu tla. U vremenu u kojem živimo, obilježeno strahom za vlastitu sigurnost, ovaj čin udomljavanja slučajnih prolaznika postaje politička akcija, a arhitektura mjesto otpora. Učinili smo Francuski paviljon mjestom stanovanja otvorenim 24 sata dnevno kroz dva mjeseca, mjestom zajedničkog života, radionica, predavanja, proslava, pa čak i znojenja u sauni, mjesto susreta, prijateljstava, mržnje i ljubavi.

Rad na Venecijanskom bijenalu dobio je svoj epilog u projektu Re – biennala, gdje smo se pridružili ljudima okupljenim oko društvenog centra Morion u Veneciji. Prvi je korak u projektu bio obnova kuće Morion otpadnim materijalima koje Bijenale ostavlja za sobom. Od tih smo materijala uspjeli osposobiti hostel unutar društvenog centra, a time smo se uključili u dugoročni projekt koji uključuje široki kolektiv ljudi s idejom reciklaže svega što institucionalna kulturna produkcija smatra otpadom. Ove smo godine (2009) sudjelovali u izgradnji kurdsog paviljona, nazvanog Planet κ, ponovno koristeći otpad koji ostaje nakon Bijenala.

Metodu izgradnje fikcije i razvijanja privremenih nastambi ostvarili smo u nekoliko većih gradova Europe. Intervenirali smo u onim dijelovima grada gdje je vidljiv raskol između načina života onih koji generacijama nastanjuju ta mjesta i novih planova 'razvoja', tzv. 'cappucino vala', odnosno vala gentrifikacije.

Prva je od tih intervencija bila 2005.g. u privremenom skvotu u Poble Nou, gradskoj četvrti Barcelone, gdje su stara skladišta zamijenjena poslovnim prostorima i stambenim zgradama s visokim stanarinama. Izgradili smo svemirsku raketu u obliku novog nebodera unutar četvrti, koji je postao simbolom gentrifikacije grada i zamislili priču o astronautu koji je lansira u svemir. Pozvali smo ljude da nam se pridruže u kolektivnom transu kako bi svi zajedno lansirali taj 'svemirski brod', a zapravo podigli razinu svijesti o negativnom procesu gentrifikacije koji pogađa građane.

Slične akcije izveli smo i u Parizu i Londonu. London je grad u kojem troškovi života neprestano rastu i većina onoga što se gradi samo dodatno poskupljuje život i čini ga sve nedostupnijim onima koji si to ne mogu priuštiti, pa tako izobilje postaje alat gentrifikacije grada. Ovom problemu smo pristupili tako da stvorimo nešto u zajednici i za zajednicu. U prvom smo slučaju izgradili bazen u javnom prostoru, s ciljem stvaranja mjesta na kojemu se može odahnuti, zaplivati i besplatno uživati u gradu, a u drugom smo postavili vjetrenjaču nazvanu Dallston Mill (vjetrenjača Dallston). Dallston je četvrt u istočnom Londonu pod stalnom prijetnjom gentrifikacije. To je područje iznimne društvene raznolikosti u kojem je jasno vidljiv raskol između postojećih uvjeta života i novog vala gradnje. Na poziv galerije Barbican Art da osmislimo aktivnost u javnom prostoru, predložili smo vjetrenjaču za proizvodnju brašna od kojeg bi se na licu mjesta pekli krušni proizvodi. Iako nije proizvedeno mnogo brašna, gradska je četvrt u tom prostoru zaživjela kroz zajednički rad,

druženje i zabavu. Imenovanje vjetrenjače Dallston imalo je za zadatak osvijestiti lokalni identitet i bolje povezati ljude s mjestom u kojem žive.

UZGOJ GLJIVA U BIVŠOJ VOJNOJ ZONI

Akcijama u velikim gradovima zapadne Europe smo se pokušavali, alatima kojima baratamo, boriti protiv gentifikacije tih gradova, dok smo se u istočnoj Europi susreli sa specifičnim problemom napuštanja vojnih zona koje potom naseljavaju siromašne obitelji, dakle potpuno obrnutom situacijom od onih s kojima se susrećemo na zapadu.

Poseban je slučaj bilo iskustvo bivše sovjetske vojne zone Karosta u Latviji. Ta nas je lokacija, izgrađena oko impresivne crkve Sv. Nikole, koja poput većine ruskih pravoslavnih sakralnih objekata ima karakterističan gljivasti krov, zavela kontrastom predivne prirode i kvalitetom života u opadanju. Oko crkve je izrastao kompleks za 10.000 ljudi, uglavnom vojnih lica i njihovih obitelji. Vojska je 1993.g. napustila zonu ostavivši za sobom veliki broj praznih stanova, u koje se potom uselilo mnogo siromašnih obitelji i učinilo od tog zaboravljenog prostora svoj dom. Kao i u svim gradskim situacijama gdje ne postoji društvena raznolikost, to je područje ubrzo postalo geto s nedostatkom gradskih aktivnosti, lošom infrastrukturom i visokim stupnjem nezaposlenosti.

Nakon nekoliko mjeseci provedenih sa stanovnicima Karoste shvatili smo kako žive i odlučili ugraditi još jednu fikciju. Ovoga puta fikcija je morala imati dovoljnu snagu i ludost da mentalno i financijski oživi ovaj odbačeni prostor.

Ponovno smo se poigrali s identitetom mjesta i odlučili ga povezati sa simbolom gljive. Iako ideja uzgoja gljiva može zvučati čudno, bila je vrlo simbolična, ne samo u odnosu prema gljivastom krovu, već i zbog činjenice da su gljive treći oblik života na Zemlji – osim biljaka, ljudi i životinja, one postoje

kao poseban oblik života. Uzgoj gljiva smo odabrali kao simbol novog života tog degradiranog prostora, ali i kao način stvaranja komercijalnog brenda koji može osigurati radna mjesta i okupiti stanovnike oko zajedničkog projekta.

Okupili smo mještane da zajedno udahnemo život tom prostoru, pa je u jednom trenutku to zaista i postao kolektivni projekt u kojemu su svi doprinosili svojim specifičnim znanjima, stanovnici Karoste, kao i stručnjaci iz našeg kolektiva. Zajedničkim snagama započeli smo uzgoj gljiva i stvorili brend nazvan 'The Good Mushroom', Dobra gljiva koja će spasiti mjesto. Upotrijebili smo dostupne resurse poput napuštenog sanatorija ili gradskog sustava grijanja. Budući da su podzemne cijevi toplovoda bile loše izolirane, u zimskom su periodu zagrijavale tlo i time osiguravale konstantnu temperaturu tijekom godine, pa smo predložili gradskoj toplani izgradnju staklenika duž vodova, kako bi se gubitak energije iskoristio za uzgoj gljiva.

Ova se akcija tada počela razvijati na nekoliko različitih razina, od proučavanja uzgoja i moguće financijske dobiti u suradnji s lokalnim stanovništvom, do uređivanja galerije u jednoj od bivših vojnih zgrada na prijedlog mjesnog kulturnog centra. Taj objekt iz 19. stoljeća nije imao krov, a mi smo se iznova odlučili poigrati s idejom gljiva i gljivastog krova i konstruirali 'mushroof' (gljiva – krov), koji je trebao izrasti poput gljive iz unutrašnjosti i stvoriti uvjete za uzgoj. Za izvođenje smo privremene krovne konstrukcije iskoristili debla stabala koja su rasla na samoj lokaciji. Od ostataka smo drva izveli međukatnu konstrukciju. Uspjeli smo stvoriti potpuno funkcionalnu proizvodnu liniju od četiri prostorije uređene prema fazama uzgoja gljiva i njihove konzumacije, uključujući i prostor za zabavu i galeriju. Sve smo radove izveli u suradnji s lokalnim stolarima i poduzećima, s ukupnim budžetom od 15.000 eura. Cijeli je projekt obilježavao početak jednog novog života toga područja, pa je i gljiva postala simbolom toga rasta.

Za kraj izgradnje novoga krova organizirali smo festival gljiva te pozvali i vojni orkestar, a proslavi se pridružilo brojno lokalno stanovništvo. Za stanovnike Karoste ova je situacija sama po sebi bila vrlo dirljiva, budući da se napokon nešto počelo događati, a sve su pokrenuli vlastitim snagama. Festival je bio uspješan upravo utoliko da je ljudima iz Karoste vratio vjeru u mjesto u kojem žive, ali nažalost nije uspio izbrisati granice geta i povezati širu zajednicu.

Kako je godinu dana kasnije propao NGO zadužen za brigu o projektu, nitko nije s tom aktivnosti nastavio, što je nažalost jedan od mogućih ishoda takvih intenzivnih, ali privremenih projekata.

Bez obzira na ovaj ishod voljeli bismo zaključiti ovaj pregled našeg rada sljedećom rečenicom: 'Arhitektura može na mnoge načine zakuhati situaciju, može probiti granicu umjetnosti i zakoračiti u gradski prostor, a može i promijeniti društvenu organizaciju i stvoriti zajednički prostor igre.'

Zemlja i sloboda

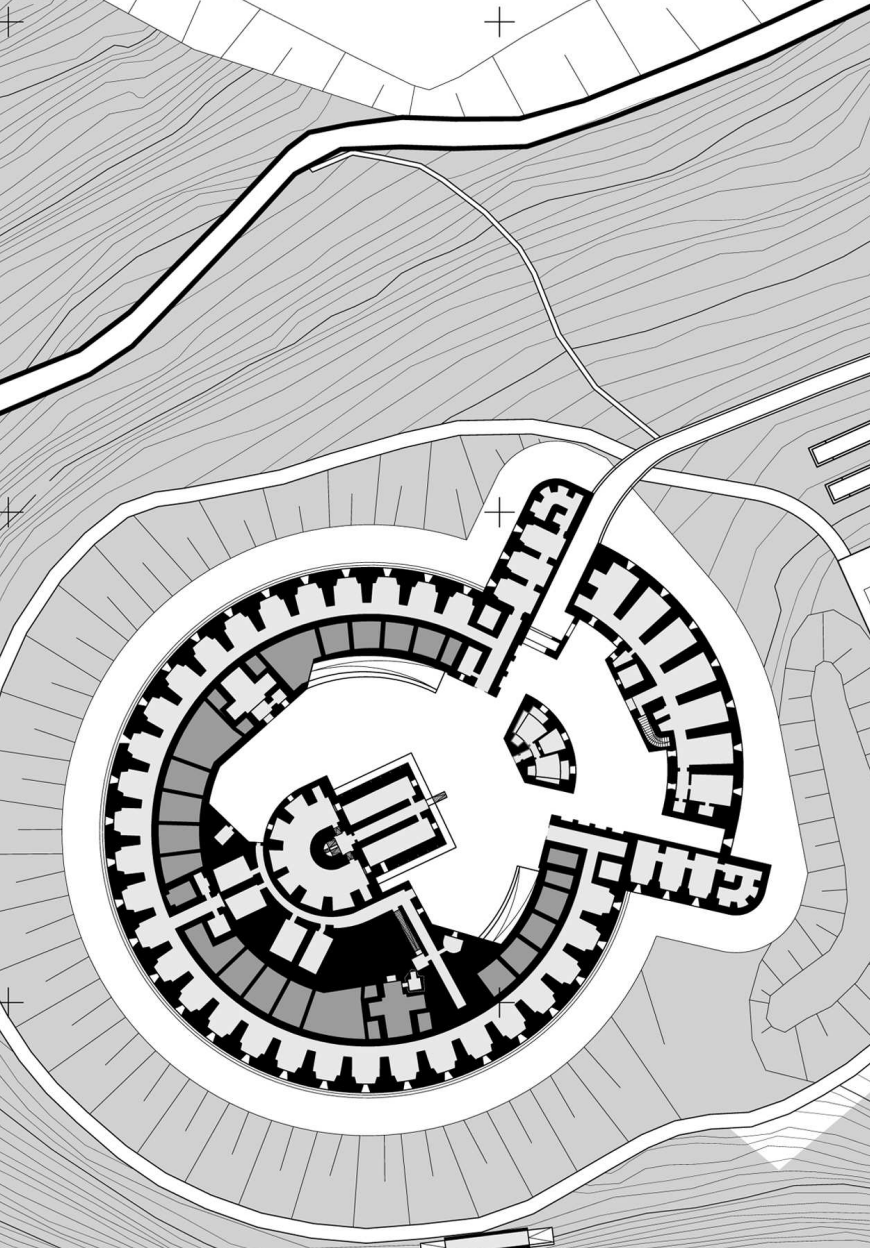

Muzil – autonomija se ne dobiva, ona se proizvodi

U desetak godina rada je u napuštenim pulskim vojnim zonama neformalnom inicijativom stvoren autonomni prostor utvrde Casoni Vecchi na 900 kvadratnih metara, centar Rojc na 25.000 kvadratnih metara i zona Katarina na 30 hektara. U istom je periodu gradska administracija uspjela prenamijeniti jedan dio bivše vojarne Vladimir Gortan veličine 30.000 kvadratnih metara u autobusni kolodvor i poslovne prostore. Dakle omjer prostora koje u zadnjih deset godina prenamjenjuje službena politika naspram onih autonomnih inicijativa je 1:10 u korist autonomije! Takva situacija govori o uznapređovalom projektu autonomije u Puli koji se više ne može smatrati marginalnim procesom već upravo suprotno – onim dominantnim. Grčki filozof Cornelius Castoriadis opisuje autonomiju kao proces preispitivanja postojećih zakona i institucija, kao i zamišljanja novih tipova društava.

165

Muzil – autonomija se ne dobiva, ona se proizvodi

Međutim, kako bi se stvorili uvjeti za takvo radikalno preispitivanje sadašnjosti i zamišljanja budućnosti, moraju postojati slobodni pojedinci sposobni za to, a slobodni pojedinci se ne mogu razviti ako ne postoje slobodna mjesta koja im omogućavaju osobni razvitak. To je smisao postojanja autonomnih prostora – ti prostori nisu potpuno odvojeni od vanjskog svijeta, kako se često pogrešno doživljava. Naprotiv, oni su sastavni dio postojećeg svijeta u kojem nastaju, ali su oni istovremeno i žarišta zamišljanja razvoja novog društva!

KOMUNAL – ZAJEDNIČKA ZEMLJA

Današnje se stanje na lokacijama napuštenih vojnih zona u gradu najslikovitije može opisati terminom ‘komunal’. To je stari istarski naziv koji označava zajedničku zemlju tj. zemlju koju svatko smije koristiti, gdje je ispaša stoke ili sječa stabala dozvoljena svim pripadnicima zajednice. Termin komunal se ne koristi samo za zemlju koja je u javnom vlasništvu, naprotiv, i pojedino privatno vlasništvo također postaje komunal ako ga vlasnik ne koristi tj. ako je zemlja zapuštena. Stoga je pojam komunala vezan uz korištenje zemlje kao aktivan proces, a ne uz vlasništvo, kao pasivno stanje.

Postojanje je komunala diljem svijeta najviše proučavala američka politologinja Elinor Ostrom, koja je za svoj višegodišnji rad na tom polju nagrađena i nobelovom nagradom za ekonomiju 2009. godine. U svojim radovima ona opisuje niz primjera dugotrajnih komunala u kojima grupa proizvođača i korisnika razvija seriju međusobnih pravila korištenja i eksploatacije resursa i to autonomno – bez uplitanja vanjskih institucija. Ovakvi aranžmani upravljanja – najčešće šumama, pašnjacima, ribolovnim područjima ili izvorima vode – umanjuju troškove nadzora i administracije jer korisnici sami obavljaju te aktivnosti, a često bivaju i produktivniji jer su pravila korištenja prilagođena specifičnim uvjetima, klimi, kulturi i željama same

zajednice te samim time nisu podređena univerzalnim pravilima koje propisuje Vlast bez obzira na kontekst.

Neki od preduvjeta za razvoj komunalna su, prema E. Ostrom, postojanje samoorganizirane društvene mreže sposobne da uspostavi i provodi vlastita pravila, te zajednički interes ili proizvodnja koja udružuje pojedince u širi kolektiv. Najveći doprinos ovih teorija je upravo ukazivanje na alternativu sadašnjem kapitalističkom ekonomskom sustavu u kojem je upravljanje prepušteno ili državi, u slučaju javnih dobara ili tržištu, u slučaju privatnih.

Međutim, ako se na primjerima Rojca i Katarine pokazalo da među ljudima postoji sposobnost autonomnog organiziranja kako institucija tako i proizvodnje te da je moguće sve to uprizoriti na zajedničkom prostoru – komunalu, ostaje otvoreno pitanje što nas sprječava da se u potpunosti osamostalimo ili drugim riječima što je sve sadašnji arhaični sustav spreman poduzeti kako bi zadržao svoj neproduktivan parazitski položaj?

JADRANSKA HEGEMONIJA

Prvo oružje koje svakoj političkoj eliti omogućava zaštitu privilegirane pozicije su zakoni. Još je u 'Komunističkom manifestu' zapisano da su vladajući zakoni zapravo zakoni vladajuće klase, a kako bi podredila jadransku obalu i njezino stanovništvo centralnoj moći upravljanja i tržištu nekretnina hrvatska državna uprava poduzima niz radikalnih zakona i mjera.

Jedan je od prvih zakonskih akata u tom smjeru Uredba o zaštićenom obalnom području (ZOP) iz 2004. godine. Ta uredba jednako tretira sav prostor udaljen jedan kilometar od linije obale, bez obzira radi li se o gradskom ili prirodnom okolišu. Najvažnija je odredba unutar ZOP-a da se urbanistički planovi gradova i općina koji se nalaze na tom području moraju dobiti suglasnost nadležnog ministarstva prije nego ih lokalno vijeće usvoji. Tim je činom proces planiranja na obali postao bitno

različit od ostatka države pa zakon nije jednak za sve građane u državi: postoje oni kojima ustav garantira lokalnu samoupravu i autonomiju u odlučivanju te oni koji tu autonomiju, barem u odlučivanju o budućnosti vlastitog prostora nemaju.

Nakon donošenja uredbe o ZOP-u država je krenula u selektivno rušenje bespravne gradnje na obali, pod izgovorom zaštite obalnog područja. Ideologiju ZOP-a možda je najeksplicitnije sažela izjava istarskog župana Ivana Jakovčića 11. svibnja 2007. godine na sjednici savjeta tvrtke 'Brijuni rivijera' koja glasi: 'Moramo riješiti problem bespravne gradnje da dobijemo ekskluzivitet lokacije'. Kroz praksu rušenja kuća u obalnom pojasu postala je jasnija prava namjera uredbe, a to je kontroliranje razvoja lokalnih subjekata na obali i stvaranje preduvjeta za razvoj krupnih investicija. Ovaj proces kontrole provodi isključivo Vlada RH bez mogućnosti uplitanja ne samo lokalnog stanovništva već i lokalnih moćnika.

Posljednji čin koji država poduzima na putu stvaranja potpune hegemonije na obali je usvajanje 'Zakona o golf igralištima' krajem 2008. godine. Taj zakon omogućava brza i efikasna razvlaštenja privatnog zemljišta i instan – prenamjenu zemlje u javnom vlasništvu u svrhu izgradnje golf igrališta kao 'posebnog državnog interesa'. Hrvatski je arhitekt i urbanist Vladimir Mattioni zabrinuto zaključio u intervjuu u novinama *Otvoreni Muzil*: 'Moguće je da priča oko golfa završi nekom vrstom represije.', a godinu dana nakon toga pojedine novine zabranjuju svojim novinarima da kritički pišu o golfu.

Međutim, osim zakona, razvlaštenja, prostornog planiranja, bagera i medijske cenzure politička elita posjeduje i konačno sredstvo represije, a to je vojska. Takav je najdramatičniji primjer upravo poluotok Muzil u Puli gdje je, nakon što ga je vojska napustila, država u dogovoru sa županijskom i gradskom vlašću postavila 20-ak naoružanih vojnika da spriječe ulaz građanima dok se ta lokacija ne preda korporaciji za izgradnju golf igrališta!

TRI OBLIKA ISKLJUČENJA

U tako opisanim političkim okolnostima stanovništvo se na hrvatskoj obali svakodnevno susreće sa sve većim prijetnjama: nemogućnošću vansezonskog zaposlenja i s prijetnjom oduzimanja vlastite imovine ako prostorni plan (na kojeg ne mogu utjecati) predvidi golf igralište na njihovom zemljištu. Ovakva je nesigurnost posljedica državne represije, a ta represija se temelji na tri oblika isključenja građana.

Građani su isključeni iz političke sfere jer su opstruirani potencijalni mehanizmi sudjelovanja. Oni ne mogu utjecati na političke odluke koje država donosi u svome središtu, a javna rasprava koja se izvodi na lokalnoj razini je podređena jednosmjernim odlukama vlade. Mehanizam izbora je također neefikasan jer zastupnici izabrani na izborima ne predstavljaju građane koji su im povjerovali mandate nego netransparentne interese svoje političko – gospodarske elite. Upravo je oko pitanja privatizacije i komercijalne prenamjene vojnih područja uz obalu u Puli stvoren apsolutni konsenzus svih lijevih, desnih i regionalnih stranaka u Hrvatskoj.

Drugi oblik isključenja kojeg građani osjećaju je isključenje iz ekonomske sfere jer se odluke o investicijama na obali putem prostornih planova donose u središtu države, a ne na lokalnoj razini. Političkom odlukom, a ne neovisnim razvojem gospodarstva, odabran je dominantan oblik ekonomije – turizam, odnosno tržište nekretninama. Svi su građani koji ne žele ili nemaju uvjete baviti se špekulacijama osuđeni na zanimanja u građevinskoj industriji ili sezonske poslove u turizmu. Međutim, čak se i lokalni špekulanti isključuju iz ekonomije predviđene za bivše vojne zone u Puli. Vlada je odlučila dodijeliti područja veličine i do 180 hektara jednoj privatnoj kompaniji na narednih 66 godina. Ako se ostvari ova ideja jedna bi korporacija mogla gospodariti prostorom veličine četvrtine grada!

MILITARY

VOJNA

MILITARY

Treći oblik isključenja građana je isključenje iz prostora na obali. Cijene nekretnina uz more izjednačene su sa globalnim cijenama jer se prostor uz obalu tretira kao 'atraktivna lokacija'. Stanovnici koji rade u gradovima uz obalu ne smatraju svoj položaj 'atraktivnim' već ga doživljavaju kao svoju životnu sredinu, a cijene stanova koje ciljaju na elitne globalne kupce isključuju osiromašeno lokalno stanovništvo te ih prisiljavaju na pronalazak stana u unutrašnjosti. Drugi nivo isključenja iz prostora na obali je onaj fizički – pomoću žice. Novi 'resorti' koji nastaju u okolini gradova ograđuju velike površine uz more i naplaćuju pristup tom nekad zajedničkom prostoru, a u spomenutom primjeru poluotoka Muzil za sprječavanja pristupa je angažirana i službena vojska.

NE UKLJUČENJE NEGO AUTONOMIJA

Tri su sfere isključenja potaknule početkom 2009. godine nastanak građanske inicijative za Muzil 'Volim Pulu' čiji je cilj ukidanje opisane represije. Međutim za uključivanje i integriranje u državni sustav je prekasno; inicijativa zahtijeva da se uvjeti isključenosti izmijene u uvjete autonomnog djelovanja, tj. da se tri oblika isključenja izmijene u tri oblika autonomije – političke, ekonomske i prostorne. Inicijativi je jasno da je autonomija uvjet za proizvodnju, ali da se ona i proizvodi, a ne dobiva.

Inicijativu čini neformalni skup pojedinaca koji joj pristupaju svojim angažmanom, nevezanim za postojeće udruge i ostala pravna tijela kojima već pripadaju. Cilj ovakvog formuliranja inicijative je politička autonomija tj. političko djelovanje nezavisno od stranaka, vlasti i postojećih organizacija. Inicijativa stvara svoju politiku, razvija je paralelno s vladajućom i donosi odluke bez kontaktiranja izvršne vlasti. Otvaranje poluotoka Muzil je odluka koju nije ni predložila niti usvojila izvršna vlast nego inicijativa bez instrumentalizirane moći. Međutim ostvarivanje te odluke je nemoguće izbjeći

budući da je želja za otvaranjem sve prisutnija među građanima. Stvaranjem političke autonomije politika je istrgnuta iz Sabora, koji trenutno njeguje monopol nad njom, te se stvaraju uvjeti za prakticiranje direktne demokracije u gradu, po mjesnim sastancima, plenumima ili jednostavno na ulici.

Inicijativa svojim radom proizvodi vrijednosti neovisno od tržišta, a sadašnji ih oblik ekonomije ne prepoznaje kao takve, poput prakticiranja autonomne proizvodnje znanja, komunikacije, društvenih odnosa, ali i proizvoda kao što su novine, video i audio radovi, glazbenih događaja, tribina, elaborata ili prostornih studija. Svi su proizvodi besplatni i dostupni svima, a sam rad inicijative se financira samodoprinosom. Temelj za nastanak takve autonomne ekonomije su povjerenje, solidarnost i želja za dostizanjem zajedničkog cilja odnosno kreiranje autonomne politike.

Međutim za prakticiranje je takve ekonomije potreban prostor, a to je ujedno i treći uvjet autonomije. Autonomni prostor je prostor koji izmiče dominantnoj logici vlasništva, kao i dominantnoj logici namjene prostora. Ako je tržište nekretnina dominantan oblik sadašnje ekonomije i ako je vlasništvo jedan od temeljnih ideala kapitalističke države onda je pravo na autonomni prostor najradikalniji otpor toj ekonomiji i tom državnom ustroju! Već spomenuta tradicija komunala sada postaje preduvjet za ostvarivanje takve autonomije.

SVA VRATA OTVORITI SADA!

Želja za autonomijom, koja bi premostila sadašnja tri isključenja na obali, pokazala se motivirajućom u dugotrajnoj borbi koja se još uvijek vodi oko područja Muzila.

Od početka 2009. godine, kada je inicijativa objavila proglas u kojem se zahtijeva trajno dnevno korištenje Muzila, objavljeno je više broja novina *Otvoreni Muzil*, organizirano je nekoliko skupova, izmjerene su sve građevine na tom području, uključena

su četiri fakulteta u proizvodnju vlastitih planova za tu lokaciju, a Vlast je u dva navrata posustala i otvorila Muzil građanima. Iako su Vlasti time osigurale trenutnu naklonost građana jer su iskazale poštovanje njihovim željama, dugoročno je ostvaren jedan od ciljeva inicijative: Muzil je, nakon 150 godina zatvorenosti, otvorio svoja vrata javnosti. A jednom kada ljudi vide ovaj prostor otvorenim, ne postoji nenasilan način da ga politička moć ponovo zatvori!

Inicijativa i dalje nastavlja sa svojim radom, a glavno geslo pod kojim se nastavlja borba je: 'Muzil treba prvo otvoriti, pa upoznati, a tek onda planirati!'

M.I.M.O.lab Tržište nekretnina krši ljudska prava

M.I.M.O. lab je mreža arhitekata i studenata iz Milana. Nastali su iz želje da se odmaknu od ustaljenog i krutog načina rada unutar sveučilišnih struktura, te su, osim m.i.m.o laba, pokrenuli i paralelne projekte poput M.I.M.O nine i M.I.M.O video kao prostore za publikaciju tekstova i videa iz područja arhitekture i dizajna. Francesca Vargiu, jedna od članica grupe, prezentirala je na konferenciji istraživanje koje je provela sa Sarom Pellegrini u okviru kolegija urbanističkog planiranja na Politehnici u Milanu, pod mentorstvom prof. Giovannija la Varre i prof. Federica Zanfija. Tema je kolegija bila istraživanje načina na koje veliki zahvati građevinskih tvrtki utječu na transformacije teritorija gradova i krajolika. Istraživanje je provedeno na jednoj od građevinskih tvrtki uključenoj u izgradnju izraelskih kolonija na području Zapadne obale u sklopu projekta 'Decolonizing Architecture', kojeg su u Palestini vodili Alessandro Petti, Sandi Hilal i Eyal Weizman. > www.mimolab.com

COLONIES

FINANCIAL SYSTEM

ISRAELI GOVERNMENT AND DEFENCE FORCES

seizure of lands in West Bank as "national priority areas" by
Israeli Government or IDF for many reasons:
 military needs, declaration of State Land, absentee property,
 public needs

authorization from the
"Ministerial Committee for Settlement" →
 location / form / geographical and population size

funds from state budget by
Ministry of Agriculture

50% ministers from the gov
 50% members of the WZO B
 (World Zionist Organiza

Ministry of Construction and Housing
 physical and economic infrastructure of settle

**Custodian for Governmental and
 Abandoned Property in Judea**
 management of seized lands by Is

**Ministry of Housing and
 Urban Planning**
 approval of urban plan

CONSTRUCTION ▶▶▶

PROMOTION ▶▶▶

**Ministry of Construction and
 Housing**
 loan of NIS 60,000 in Class A and
 NIS 50,000 in Class B priority areas
 for those who purchase new
 apartment or build their own home
 in national priority area.

Israel Lands Administration
 discounts of 69% and 49% (for
 Class A and B priority areas,
 respectively) from the value of the
 land in the payment of lease fees
 for residential construction.

The Ministry of Education
 incentives for teachers in Class A:
 priority, addition of 4 years'
 seniority, partial exemption from
 payment of contribution to the
 in-service training fund, participation
 in rental costs and travel expenses,
 reimbursement of 75% of tuition
 fees paid.

Ministry of Trade and Indu
 incentives for parents in Class A:
 grants of 30% for tuition fees in
 pre-compulsory kindergartens
 23% in Class B.

**Settlements
 construction and
 promotion steps**

ILA
 [Israel
 Admini

Ministry of
 provides s
 with the
 provid

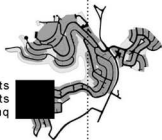
ernment ministries
Executive
(ation)

ements

West Bank and Samaria
Israel

the Settlement Division
for the settlement

3 lots
110 apartments
min. \$ 32.000 mq

Land
[stration]

public tender for single plots.
land price starts by a
minimum fixed by I/LA.

**B YAIR
BUILDING
CORPOR.**

list of B Yair
tender wins

previous page

development of the projects
starting to build employing
Palestinians as construction
workers

**PALESTINIAN
WORKERS**

ustry
priority areas and

Ministry of Labor and Social Affairs
social workers in Class A areas,
same package of benefits that
is offered to teachers

Ministry of Finance
7% discount in the payment of
income tax for most of the
settlements

commercial advertisings

web site marketing

real estate agencies

international public
exhibitions

Israel Expo
in London

next page

TRŽIŠTE NEKRETNINA VOĐENO NACIONALNOM IDEOLOGIJOM

Od početka okupacije je Izrael preuzeo kontrolu nad velikim dijelom Zapadne obale s ciljem osnivanja svojih naselja i osiguravanja zemlje za daljnje širenje. Kolonizacija je teritorija i osnivanje naselja jedna od strategija kojima Izrael provodi okupaciju palestinskih područja. Većina se doseljenika odlučuje na naseljavanje kolonija iz političkih i religijskih razloga radi ostvarivanja sna o Velikom Izraelu, ali i iz financijskih razloga. Bitno je naglasiti da je svaki izraelski građevinski zahvat na području Eretz – Yisrael-a (Izraelske zemlje) cionistički akt. Drugim riječima, politički je program 'stvaranja židovske države' jedna od temeljnih odrednica svih građevinskih zahvata. Kroz izgradnju kuća i formiranje novih naselja i gradova Izrael ostvaruje svoj nacionalni interes. Izgradnja služi kao sredstvo širenja vlastite edukacije, vlastitog jezika, pa čak i ideologija. Ovaj je aspekt ključan za razumjevanje načina na koji građevinske tvrtke uključene u izgradnju kolonija utječu na teritorij.

Teritorijalna podjela vlasništva između Izraela i Palestine je prilično kompleksno pitanje. Sporazumom iz Osla (Deklaracija o privremenoj samoupravi, Deklaracija o principima), donesenom 1993.godine, sporni je teritorij podijeljen na zonu A, B i C, odnosno na područja pod palestinskom upravom, zajednički teritorij i područja pod izraelskom upravom. Pojedini dijelovi zone B, iako naseljeni Palestincima, nalaze se pod vojnom kontrolom Izraela.

Slučajevi koje smo analizirali vezani su za građevinsku djelatnost u rubnim područjima između teritorija pod izraelskom, odnosno palestinskom kontrolom. Riječ je o novim izraelskim naseljima koja nastaju na uzvisinama i predstavljaju prvi korak kolonizacije, kontrole teritorija i širenja izraelske države.

Nakon Šestodnevnog rata 1967.godine nastalo je niz naselja u okolici Jeruzalema, od kojih su većina bile izraelske kolonije na području Zapadne obale. Niti jedna od tih kolonija nije nikada

vraćena Palestincima. Naprotiv, postale su dio šireg izraelskog teritorija. Tako je izraelska strategija okupacije postajala sve razvijenija i danas uključuje državnu vlast, banke, agencije za nekretnine, investitore, razvojne agente i marketing.

Analizirali smo mehanizme uspostavljanja kolonija na primjeru kompanije B – Yair, jedne od tvrtki uključenih u građevinsku djelatnost. Iako su izgradnja i marketing najvažniji dio svakog projekta, bitan je preduvjet uspostavljanje kontrole nad teritorijem. Taj proces provodi izraelska Vlada, proglašivši određeno područje 'područjem od posebnog državnog interesa'.

Tri osnovne komplementarne metode kojima Izrael uspostavlja kontrolu nad teritorijem su: oduzimanje zemljišta radi vojnih potreba, proglašavanje određenog zemljišta napuštenim, tj. ničijim vlasništvom i konfiskacija zemljišta radi javnih potreba, infrastrukturnih zahvata i sl. Nakon što referentni Odbor za naselja potvrdi postupak oduzimanja zemljišta Ministarstvo poljoprivrede odobrava fondove za izgradnju novog naselja, zatim Ministarstvo stanovanja i Ured za katastar donose urbanističke planove za nova naselja, a Ured za imovinsko – pravne poslove potom raspisuje javne natječaje. Od tog trenutka daljnji posao preuzimaju građevinske tvrtke, izrađuju potrebnu dokumentaciju, te započinju s oglašavanjem i marketingom. Promoviranje projekata provodi se udruženim snagama Ministarstva stanovanja koje nudi povoljne kredite, Ureda za imovinsko – pravne poslove koje nudi olakšice, Ministarstva obrazovanja koje nudi poticaje za nastavnike i njihovu rodbinu, Ministarstva za trgovinu i industriju koje nudi zajmove, Ministarstva rada i socijalne skrbi koje odobrava beneficije i Ministarstva financija koje nudi olakšice za plaćanje poreza.

Istovremeno je takvo uspostavljanje naselja u okupiranom području zabranjeno Međunarodnim humanitarnim pravom (Ženevskom i Haškom konvencijom, kao i drugim međunarodnim zakonima).

OD SNA O PREDGRAĐU DO ŽIVOTA U GETU

Iako se kolonizacija provodi iz političkih razloga i teritorijalnih ambicija, sam razvoj kolonija i novih naselja odvija se u duhu karakterističnom za prigradska naselja diljem svijeta. Opća je pojava u zapadnom industrijskom i postindustrijskom društvu da stanovništvo teži gradovima radi mogućnosti zaposlenja, no odlučuje se za život u predgrađima gdje su uvjeti života bolji. Na taj način nastaju prigradske zajednice zasnovane na tradicionalnoj slici obitelji s djecom koja napušta centar grada u potrazi za ugodnijim okolišem, višim standardom, čistim zrakom, manjom bukom, manjim zagađenjem i boljim mogućnostima obrazovanja.

Nakon dekodiranja političkih i ideoloških mehanizama stvaranja kolonija, započeli smo istraživati njihov utjecaj na okoliš. Ta smo istraživanja provodili na različitim razinama, počevši od urbanog mjerila samog naselja. U početku se činilo iznenađujuće u kojoj su mjeri nova naselja odvojena od matičnog gradskog centra, no kasnije smo shvatili da upravo ta izdvojenost i specifična konfiguracija tla ukazuje na njihovu stratešku funkciju u zauzimanju teritorija.

Sva su naselja izgrađena u brdovitom krajoliku i upravo smještaj na vrhu brijega uvjetuje njihovu unutrašnju organizaciju. Tipično naselje organizirano je u koncentričnim krugovima oko vrha. Prometnice strogo određuju podjelu naselja i definiraju zone različitih funkcija i razina privatnosti. Javni i administrativni sadržaji smješteni su na najvišoj točki u središtu naselja, dok su zone stanovanja raspoređene duž rubnih prometnica. Uglavnom je riječ o obiteljskim kućama položenim okomito na pad terena i to im omogućava dobar pogled na okolicu.

Tipična stambena jedinica nastaje kombinacijom tradicionalnih arapskih građevnih elemenata, poput kamenih lukova, kružnih kamenih otvora i rustičnih kamenih zidova, ali i onih karakterističnih za izraelske građevine te elemenata

preuzetih iz zapadnjačke građevinske prakse. Prepoznatljivi elementi izraelske arhitekture i ono po čemu se njihova stambena zgrada razlikuje od konteksta jesu kosi krovovi pokriveni crvenim crijepom koji simboliziraju izraelsku prisutnost i idealiziraju koncept doma, te zatvorena naselja, potpuno homogena u etničkom, religijskom i socijalnom smislu, s jasnom zajedničkom željom za životom odvojenim od Arapa.

Zanimljivo je bilo istražiti na koji način različiti oblici građevina i naselja utječu na nastanak ekskluzivnih rezidencijalnih zona. Njihova je zatvorenost izražena na dvije razine: na društvenoj, stvaranjem određenih zajedničkih aktivnosti, rituala i ponašanja, te na prostornoj, odvajanjem od okolice pomoću infrastrukture i topografije, te pomoću zaštitnog pojasa i selektivnog pristupa.

KORPORATIVNA DRUŠTVENA ODGOVORNOST

Konačni korak našeg rada bio je definiranje alata, metoda ili strategija kojima je moguće izmijeniti trenutnu situaciju u kojoj država i građevinske tvrtke kontroliraju teritorij. Baveći se temom izraelsko – palestinskog sukoba shvatili smo da su problemi kompleksni i teško rješivi kroz arhitektonska ili urbanistička rješenja. Bilo je gotovo nemoguće pronaći efikasnu metodu za intervenciju u takav sustav izgradnje uvjetovan složenim političkim, društvenim i financijskim faktorima.

Predložili smo jedan mogući scenarij prema kojemu bi 'Kôd korporativne društvene odgovornosti' prisiljavao građevinske tvrtke na drugačiji pristup izgradnji. Odabrali smo tri konkretna slučaja za intervenciju : trgovački centar u naselju Psigat Ye'ev, naselje Ma'ale Adumim, te naselje Har Homa. U svakom od ta tri slučaja ukazali smo na elemente kršenja 'Kôda korporativne društvene odgovornosti'. Na ovim primjerima nastojali smo ukazati na opće probleme koji se pojavljuju na čitavom području izraelsko – palestinskog sukoba.

Započeli smo od slučaja izgradnje trgovačkog centra u naselju Psigat Ye'ev u istočnom dijelu Jeruzalema. Razlike u infrastrukturnoj opremljenosti bile su velike, palestinske pristupne ceste bile su neuređene, neasfaltirane i bez nogostupa, dok su izraelske prometnice bile vrlo dobro opremljene. Takvi infrastrukturni problemi stvaraju jasne razlike u pristupačnosti javnim gradskim sadržajima.

U idućem slučaju analizirali smo stambene zone naselja Ma'ale Adumim, smještenog izvan gradskog područja Jeruzalema, gdje su brojni sukobi nastajali zbog gospodarenja vodom. Izraelsko stanovništvo najčešće ispušta otpadne vode u palestinsko poljoprivredno zemljište. S druge strane postoji i opći problem opskrbe pitkom vodom u Palestini, budući da je rijeka Jordan glavni i gotovo jedini izvor vode, a njome upravlja izraelska tvrtka 'Mekorot'. Puno je diskriminirajućih činjenica vezano uz gospodarenje vodom, počevši od opskrbe, potrošnje, pa do cijena pitke vode.

Treći slučaj kojim smo se bavili su stambene zone naselja Har Homa, kolonije sa istočne strane Jeruzalema. Ovdje izraelsko stanovništvo odlaže svoj otpad u takozvani 'zaštitni pojas', odnosno na palestinski teritorij. Gomile otpada stvaraju zid oko naselja, a smeće se ne odlaže samo iz nužde, već je to i simbolički čin odvajanja od okolice i stvaranja sigurnosne međuzone.

Ovo smo istraživanje proveli kako bismo shvatili utjecaj građevinskih tvrtki na teritorij i posljedice koje one proizvode. Pokušali smo ponuditi odgovore na neke probleme kroz sasvim male pragmatične akcije. Predložili smo uređivanje substandardnih palestinskih prometnica i izgradnju parkirališta, pročišćavanje otpadnih voda i njenu upotrebu u poljoprivredi i domaćinstvima te premještanje odlagališta otpada i korištenje tog zemljišta za poljoprivredu i ostale javne potrebe.

Kao što je već naglašeno, bilo je teško predložiti rješenja za ovu vrlo kompleksnu situaciju. Zato smo se odlučili samo

na niz malih intervencija koje bi poslužile kao eksperimenti za buduće scenarije i moguće određivanje 'korporativne društvene odgovornosti'.

Svrha stvaranja takvog Kôda bila bi njegovo korištenje u borbi protiv sličnih oblika kršenja ljudskih prava od strane građevinskih tvrtki i tržišta nekretnina širom svijeta, a ne samo unutar izraelsko – palestinskog sukoba.

Salottobuono

Priručnik za dekolonizaciju

Salottobuono je studio arhitekata iz Venecije, nastao 2005. godine. Grupa je sudjelovala u nekoliko međunarodnih kulturnih projekata kojima su pokušavali primijeniti iskustva izrade 'priručnika', u društvenom kontekstu poput 'N – varijacija', izrađen na radionici Katarina o6 u Puli, 'Domus paranoja' predstavljen u časopisu Domus, 'Italija traži stan' predstavljen na Venecijanskom bijenalu i 'De – kolonizacijski priručnik' koji se bavi izradom strategije naseljavanja i transformiranja napuštenih izraelskih kolonijalnih naselja unutar palestinskog područja. Predavanja održali Marco Ferrari, Matteo Ghidoni i Giovanni Piovene.
> www.salottobuono.net

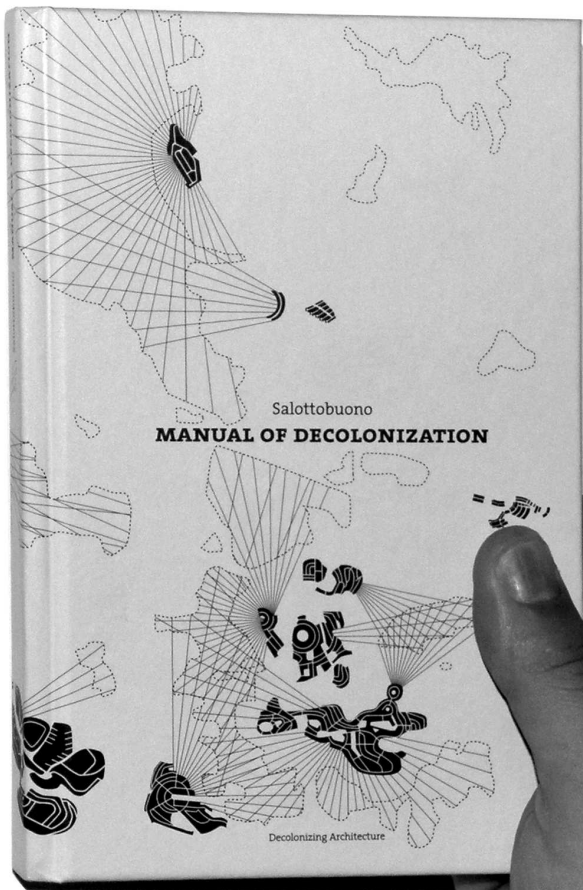
ZAŠTO PRIRUČNIK

Kao grupa smo proveli mnogo vremena proučavajući priručnike, a ovom ćemo prilikom predstaviti jedan od njih izrađen za područje Zapadne obale. Zašto upravo priručnik?

Jedna je od osnovnih karakteristika priručnika da je operativan. Neposredno je primjenjiv jer se sastoji od aksonometrijskih crteža i nacрта, ali jezik kojim se služi nije strogo stručan te vizualizira probleme i moguća alternativna rješenja na svima razumljiv način. Jezik priručnika obrnut je od vizualizacija projekata pomoću slika i renderinga koje slijede želje klijenata i investitora i odnose se prema korisniku isključivo kao promatraču. Korisnik priručnika je, suprotno tome, aktivno angažiran u proces subverzije određenih strategija. Pojedini crteži ukazuju na opće teme i opće pristupe gradskim problemima, a istovremeno postoje i detaljni prikazi izvedivih elemenata građevina. Priručnik je namijenjen specifičnim korisnicima, no može se preoblikovati i prema drugim potrebama te se primijeniti u nekoj drugoj situaciji i u tom smislu ostaje uvijek živ.

URBANIZAM KAO STRATEGIJA KONTROLE

Zapadna obala predstavlja specifični 'svjetski laboratorij' granica, podjela zemlje i strategija okupacije, no te se strategije mogu primijeniti u sličnim situacijama, poput raznih zapuštenih predgrađa velikih svjetskih gradova. Naselja Zapadne obale nisu drugo nego predgrađa za srednju klasu, te ih sve odlikuju fizičke karakteristike takve vrste planiranja. Jedina dodatna značajka koja ih razlikuje od tipičnih predgrađa je njihova vojna i strateška važnost. Može se očekivati da će ove izraelske tehnike gradnje naselja, kao i većina vojnih proizvoda u svijetu, prije ili kasnije prijeći iz vojnog u civilno tržište. Taj se proces zapravo već odvija – ekskluzivna, zatvorena rezidencijalna naselja šire se diljem svijeta. Stoga je važno djelovati prije nego što takav model pojedinih naselja postane opće pravilo urbanizacije, a to je samo pitanje vremena. U cilju analize i dekonstrukcije sistema koji centralizira prostorno planiranje, odnosno urbanizam,

Salottobuono

MANUAL OF DECOLONIZATION

Decolonizing Architecture

nužno je shvatiti način na koji se takvo centralizirano planiranje provodi i kako ono djeluje. Dakle, moramo shvatiti kako ono 'gradi', da bismo ga mogli 'razgraditi'.

Prva je uočljiva stvar na području Zapadne obale da je taj prostor prošaran poput leopardove kože: zemlju u dolini koriste Palestinci, dok se na vrhovima brežuljaka nalaze izraelske kolonije. Ranije je palestinska zemlja na vrhovima brežuljaka korištena za zajedničke potrebe i nije bila ničije vlasništvo, odnosno bila je komunalna. To je jedan od razloga zašto je izraelska vlada odlučila ondje graditi svoja naselja. Međutim, smještaj kolonija na vrhove brežuljaka ima i vojnu svrhu. Procjena je da se gotovo 85% prostora Zapadne obale nadzire sa brežuljaka gdje žive izraelski naseljenici. Ta je strategija nadzora samo jedan od načina na koje država Izrael kontrolira prostor. Drugi način vršenja kontrole nad teritorijem je izgradnja obilaznica, prometnica koje su gotovo isključivo namijenjene Izraelcima, a prolaze zemljom bez kontakta s palestinskim teritorijem. One obilaze palestinska naselja i često se nalaze u tunelima, ograđene su ili su izdignute iznad tla, ne osvrćući se na teritorij kojim prolaze. Treći su način kontroliranja teritorija kontrolne točke na završecima infrastrukturne mreže koje se povremeno aktiviraju u slučajevima stvarnih ili pretpostavljenih potreba.

NAKON KOLONIZATORA

Kada smo bili pozvani na sudjelovanje u projektu 'Arhitektura dekolonizacije', prihvatili smo se izrade praktičnog priručnika za dekolonizaciju, s uputama za postupanje u slučaju povlačenja izraelskih naseljenika iz kolonija.

Iako to povlačenje može zvučati kao suluda ideja, upravo to se dogodilo 2005. godine u Pojasu Gaze, i to s tragičnim posljedicama. Mjesecima se znalo da će izraelska vojska i naseljenici napustiti Pojas Gaze, a na moguće posljedice ukazivali su i Europska unija, i Sjedinjene Američke Države, i

Ujedinjeni narodi i Ujedinjeni Arapski Emirati. SAD su predlagale da se kuće nastave koristiti na isti način i nakon što ih Izraelci napuste, ne vodeći računa o tome da su palestinske obitelji 3-5 puta brojnije od izraelskih, Europska unija je predlagala da se sve uništi i iznova započne izgradnja, a Ujedinjeni Arapski Emirati su predlagali izgradnju turističkih kompleksa umjesto kolonija. Dakle, iako se to neće uskoro dogoditi, povlačenje naseljenika iz kolonija na Zapadnoj obali je moguće. U Pojasu Gaze se to loše provelo: kolonije su razorene, 3.000 kuća je potpuno uništeno, a 1,500,000 tona otrovnih tvari ostalo je u ruševinama koje nije bilo moguće raščistiti, budući da je zona potpuno zatvorena, ograđena i okružena izraelskim vojnim snagama.

PRIRUČNIK ZA DEKOLONIZACIJU

Izradom 'Priručnika za dekolonizaciju' pokušali smo doskočiti mogućoj sličnoj situaciji na području Zapadne obale. Izabrali smo formu priručnika jer i državne planerske strategije koriste upravo priručnike da bi kodirale djelovanje na teritoriju. Izraelsko Ministarstvo prostornog planiranja izradilo je 1984. godine priručnik pod nazivom 'Pravila izgradnje na brežuljcima', a iza tog nevinog naslova zapravo se krije strategija za okupaciju palestinske zemlje. Budući da su sve kolonije građene prema istim i vrlo preciznim pravilima, standardizirane su, te su sve koncentrične, cesta se u njima kružno širi od središta brežuljka. Tako je svakoj kući omogućen pogled na dolinu, a to je od strateške važnosti jer su naselja istovremeno civilna i vojna.

Cilj našeg rada bio je dekonstruirati službeni državni priručnik kroz iščitavanje njegovih sistema, alata i sredstava djelovanja, te njihovo izokretanje i predlaganje mogućih alternativa. Bitno je naglasiti da svaka strategija dekolonizacije kreće upravo od strategije same kolonizacije koju propisuje službeni državni priručnik za naseljavanje.

1. DE – PARCELIRANJE: S obzirom na to da su gotovo sve kolonije iste, izabrali smo jednu od kolonija – P’sagot te smo pokušali, na apstraktan način, trenutnu vlasničku podjelu zemlje unutar kolonije usporediti s onom podjelom kakva je postojala prije kolonizacije. Izveli smo eksperiment deparcelacije teritorija s međama bivših palestinskih parcela, ne vodeći računa o onome što su Izraelci izgradili. Svaka je parcela tako postala pokusna površina za strategiju dekolonizacije. Analizirali smo dobivene parcele, posebno one koje su bile zajedničke i unutar palestinske podjele zemlje, odnosno nekadašnje komunale.

Ako razmotrimo mogućnost ponovne podjele zemlje granicama koje su postojale prije kolonizacije (a problem vlasništva unutar napuštenih naselja zaista postoji) dakle ako se parcele vrte bivšim vlasnicima, može doći do vrlo neobičnih situacija. Moguće je da postojeće kuće budu podijeljene između dva ili više vlasnika, pa smo i takve situacije uvrstili u priručnik.

2. OD – ZEMLJENJE: Pod pojmom odzemljenja podrazumijevamo brisanje površinskih 15 cm tla, budući da se u taj sloj upisuje sva ideologija koja je dovela do nastanka kolonija: brze prometnice, parkirališta, barijere među kućama. Kako se arapska naselja grade na specifičan način, dok su kolonije vrsta predgrađa ubačenih u neki drugi krajolik i potpuno su izvan konteksta, pokušali smo izmisliti način brisanja nametnute organizacije i podjele vlasništva. To je izvedivo uporabom mehanizacije i uklanjanjem površine tla bagerima, ali isto tako i prirodnim putem sadnjom određenih biljnih vrsta. Korijenje takvih biljaka započinje širenje mikropukotina u betonskim i asfaltnim površinama, što za nekoliko godina dovodi do erozije tla.

3. RE – KOMBINIRANJE: Ova se strategija tiče jednog od glavnih alata kolonizacije, a to su kontejneri koji se često koriste za uspostavljanje naselja već prilikom postavljanja infrastrukture

ili obavljanja arheoloških istraživanja, odnosno u svim situacijama i gradilištima kad postoji potreba za čuvarom. U tim se slučajevima zemlja ograđuje, a čuvar živi u kontejneru. Postepeno se broj kontejnera povećava, a s njima i broj ljudi koji ondje borave, te na taj način započinje nastanak zajednice. Takav proces najčešće započinje u najužem krugu oko vrha brežuljka, a kada je potpuno dovršen i ispunjen, kontejneri se pomiču u sljedeći, niži prsten i proces se nastavlja. Nakon izgradnje nekoliko spirala, kontejneri se odvoze na susjedno brdo. Na taj se način kolonije proširuju.

Strategija rekombiniranja bavi se upravo kontejnerima, ne kako bi ih uklonila, već kako bi se njihova uloga izmijenila i kako bi prestali biti sredstvo kolonizacije. Naime, pokušali smo uz pomoć njih riješiti problem manjka stanova.

4. RE – NASELJAVANJE: Kolonija P'saigot je odvojena od palestinskog teritorija i palestinskih kampova vrlo širokom tampon zonom koja je potpuno nepristupačna za Palestince. Ovom smo strategijom pokušali zamisliti scenarij u trenutku kada se kolonija isključuje iz sustava izraelske kontrole i ljudi započinju osvajanje zemlje između palestinskih naselja i izraelskih kolonija. Tada bi se palestinska naselja mogla širiti iz doline prema vrhu brežuljka i kolonijama. Zamislili smo da se nove arapske kuće grade naslanjajući se na zidove postojećih izraelskih zgrada, a da se te postojeće zgrade prenamijene u prazan prostor između novih arapskih građevina – kao svojevrsni atributi karakteristični za tradicionalni arapski boravak u prostoru.

5. RE – PRIKLJUČIVANJE: Ovo je strategija za scenarij sličan onome koji se dogodio u Gazi, gdje su sve građevine srušene, a jedino što je ostalo upotrebljivo bile su podzemne infrastrukturne mreže poput plinskog ili vodovodnog cjevovoda. Pokušali smo iskoristiti podzemnu mrežu kao mogućnost za nadzemnu izgradnju.

6. OD – DOMLJIVANJE: Jedan od problema kolonija, tipičan za rezidencijalna naselja u predgrađu, jest manjak prostora za zajedničke aktivnosti. Pokušali smo to riješiti predlažući jednostavna rješenja za međusobno povezivanje grupe kuća i njihovo pretvaranje u kolektivnu građevinu koja bi tada mogla udomiti razne društvene sadržaje u naselju, poput škole, društvenog centra, itd.

7. OD – SLAGIVANJE: I ova se strategija tiče kolektivnog prostora u situacijama tipičnim za vrlo podijeljenu i atomiziranu urbanu strukturu kolonija. Pristup se osnivao na uklanjanju krovova objekata, te njihovom međusobnom povezivanju prizemnim platformama natkrivenim tekstilnim pokrovima. Na taj bi način nastajale tržnice ili otvoreni prostori za proizvodnju.

8. OD – KRIVANJE: Posljednja se strategija bavi kosim crvenim krovovima izraelskih naselja, potpuno različitih od arapskih. Arapski sustav krovova je druga površina nad samim gradom koja se ljeti koristi za spavanje ili objedovanje na otvorenom. U palestinskim se kampovima mnoge aktivnosti odvijaju na krovovima, poput koncerata ili projekcija filmova.

Unutar izraelske strategije kolonizacije krovovi su uvijek crveni kako bi izdaleka bili uočljivi te bi u slučaju bombardiranja naselja izraelska vojska točno znala gdje ne gađati. U našoj smo strategiji pokušali povezati te krovove i stvoriti zajedničku površinu koja bi bila u stanju prihvatiti različite aktivnosti. Predložili smo različita rješenja za izgradnju takve površine, oslanjajući se na već postojeće krovove.

NAKON PRIRUČNIKA

Završivši posao na priručniku nismo ga samo prezentirali, nego se rad nastavio razvijati kroz suradnje i diskusije. Već su neke

od strategija razvijane u koordinaciji s akcijama pojedinih nevladinih organizacija na Zapadnoj obali, a trenutno se bavimo svođenjem proizvedenog materijala na minimalan broj elemenata potreban za razumijevanje. Stoga se nadamo se da će i onaj dio palestinaca koji nisu sudjelovali u početnoj fazi ovog rada prepoznati svoje osobne mogućnosti i taktike za dekolonizaciju, subverziju i ponovno korištenje teritorija koji im pripada.

Hackitectura.net Pobunjeni kiborzi šecu metropolama

Hackitectura.net je španjolska grupa arhitekata, informatičara i istraživača društva osnovana 1999. godine, a čine ju Sergio Moreno, Pablo de Soto i Jose Perez de Lama zvan Osfa. Grupa se bavi teoretskim promišljanjem grada te razvijanjem novih pristupa i djelovanja u njemu, a u području Gibraltarskih vrata primjenjuju svoje znanje, kao i u raznim gradovima u svijetu gdje osposobljavaju privremene medijske laboratorije, otvorene kontrolne sobe i zajedničku digitalnu infrastrukturu. Predavanje su održali Pablo de Soto i Osfa – Jose Perez de Lama.
> www.hackitectura.net

GRAD NAKON FORDIZMA

Teoretsko istraživanje, na kojem radimo od 2005. godine, ispituje mogućnosti stvaranja projekta za emancipaciju novoga, postmodernog grada, slično kao što je modernistički pokret početkom 20. stoljeća pokrenuo projekt koji je emancipirao modernistički grad.

Al-Hoceima

Alcázar-Kebl
Chauen

Tetuan

Peñón de Alhucemas

Velez de la Gomera

Martil
Mdiq
Smir

Frontera militarizada

Sebta

Ksar
Seguir

Gibraltar

Tarifa

Bolonia
Zaha

Caños
Vejero

Marbella

MÁLAGA

Algeciras

EVA 11
Puerto Real

Jerez

Puerto de Sta M

Moróno

Larache

Asillah

Tanger

Zona militarizada por el S.I.V.E.

ra Barbate

Conil

San Fernando

Cádiz

Sigint UKUSA

Rota

María

Faro

Almonte

Palos Moguer

Ideju postmodernog grada nazivamo 'Metropolis FlexDeala' ili 'Ekosofični grad'. Pod imenom ekosofični grad pokušavamo razviti opću političku viziju nečega što bi mogao postati grad postkapitalizma, odnosno grad koji želimo graditi nakon kapitalizma.

Prvi je korak u ovom teoretskom istraživanju opisivanje projekta modernističkog grada i načina na koji je on emancipiran i prihvaćen. Krajem su 19. stoljeća, nakon industrijske revolucije, gradovi postali živeće noćne more. U takvim je uvjetima početkom 20. stoljeća došlo do udruživanja društvenih aktivista, sindikata, političkih stranaka te avangardnih umjetnika i tehničara koji su dijelili zajedničku želju za promjenom tih neizdrživih životnih uvjeta. Arhitekti i umjetnici tada poduzimaju ključni korak naprijed i postaju politički aktivne osobe koje započinju razvoj ideje modernističkog grada. Važno je na ovom mjestu naglasiti da je projekt modernističkoga grada u svojoj suštini bio politički projekt, kao i sam modernizam, kako ga opisuje njemački filozof i teoretičar Jürgen Habermas, dok je CIAM (Međunarodni kongres modernističkih arhitekata) bio posljednji korak tog političkog projekta.

Budući da je ključni subjekt tog doba bio industrijski radnik, modernistički je grad, kroz razvojne ideje europskih arhitekata poput Le Corbusiera, Ernesta Maya ili ruskih konstruktivista, zamišljao novi način života za te radnike. Novi je život podrazumijevao uspostavljanje sklada između industrije, stanovanja, javnog prostora, zelenila, zdravstva, školstva i ostalih javnih servisa. Ova ideja skladnog razvoja postala je osnova za razvoj 'grada blagostanja' (welfare city) ili 'socijalističkoga grada', ovisno o tome da li se grad nalazio u tržišnom kapitalizmu Zapada ili državnom komunizmu Istoka. Osnovni preduvjet za razvoj takvog tipa grada bila je ravnomjerna distribucija bogatstva koje društvo proizvodi između gospodarstvenika, sindikata i države.

Koncept 'grada blagostanja' zapeo je u krizu krajem šezdesetih godina i početkom sedamdesetih, kada je počela tranzicija iz fordizma u postfordizam, a oni koji svojim radom možda najbolje opisuju ovu krizu francuski su situacionisti. Jedan od njihovih kolaža prikazuje fotografiju supermarketa u plamenu tijekom nemira u Los Angelesu, a naslov je fotografije jednostavno 'Kritika urbanizma'.

Postfordistički je način proizvodnje, koji se razvija od sedamdesetih do danas, doveo koncept države blagostanja u trajnu krizu. Od tada u svijetu nastaju razne krize poput krize nesigurnosti, demokracije, migracije, ekologije i naposljetku financijske krize. Istovremeno su, što je važno napomenuti, arhitekti postali tehničari – struka koja se bavi pojedinačnim problemima i koja nije politički angažirana.

ČETIRI POLJA DJELOVANJA

Uspoređujući s jedne strane način razvitka ideje modernističkog grada i s druge postfordističke uvjete počeli smo razvijati novi pristup prema problematici grada. U početku smo taj pristup nazivali 'FlexDeal', po uzoru na 'New Deal' razvijen u SAD-u u prošlom stoljeću. Međutim nakon što su se neki projekti Europske unije počeli koristiti istim terminom odlučili smo preimenovati koncept u ekofsifčni grad. Ekofsifija je termin kojim se Félix Guattari, francuski psihoanalitičar, filozof i aktivist, koristi kako bi proširio pojam ekologije na više polja. Po njegovoj teoriji ekofsifiju sačinjavaju tri oblika ekologije – mentalna, društvena i tehnička. Ideja o novom gradu, koju želimo razvijati, počinje upravo od mjesta u kojem su ove tri ekologije značajno zastupljene.

Preduvjete za razvoj novog, ekofsifnog grada razvrstali smo u četiri glavna polja djelovanja. Političko ishodište za definiranje tih četiriju polja velikim dijelom preuzimamo iz rada talijanskih autonomnih marksista i postoperaista.

Prvo polje djelovanja nazivamo 'autonomija migracije i mobilnosti'. Ova tema posebno dobiva na značenju u današnjem globaliziranom svijetu gdje uskraćivanje mobilnosti postaje glavno sredstvo kontrole, ali isto tako, po riječima Antonija Negrija, jedno od ključnih sredstava otpora mnoštva, odnosno sredstvo pomoću kojeg mnoštvo postaje politički subjekt.

Drugo je polje djelovanja 'autonomija fleksibilnosti', odnosno stvaranje zadruga. Budući da smo u današnjem mrežnom gospodarstvu vlasnici sredstava proizvodnje, možemo razvijati zajedničko znanje putem komunikacije i razmjene. Fleksibilan radni odnos, koji danas predstavlja prijetnju koja vodi u nesigurnost, može postati naše oruđe u razvijanju zadruga i proizvodnje bazirane na slobodnoj razmjeni znanja i podataka.

Treće polje djelovanja nazivamo 'kiborgizacija', a pod tim izrazom podrazumijevamo prisvajanje alata, strojeva i mreža koje su nam potrebne za nezavisnu proizvodnju. Osnovna je ideja ovog djelovanja da shvatimo današnju tehnologiju kako bismo je primijenili za vlastitu dobrobit. Na taj način socijaliziramo i humaniziramo tehnologiju te je u konačnici i prisvajamo. Ovo je polje ujedno i glavno polje djelovanja grupe Hackitectura.net.

Posljednje, četvrto polje djelovanja, koje nije direktno povezano s idejama talijanskih marksista, ali koje smatramo izuzetno važnim, jest polje ekologije, sukladno već spomenutoj ekofsličnoj misli Félixu Guattarija. To je polje mentalne, društvene i tehničke ekologije.

NOVI POLITIČKI SUBJEKTI

Upravo ta četiri društvena preduvjeta vidimo kao temelje ideje novog, postkapitalističkoga grada. Međutim, ako želimo ozbiljno početi raditi na ovim problemima, prvo moramo razviti suradnju između tehničara, umjetnika, društvenih pokreta i aktivista. U današnjim neoliberalnim uvjetima ne možemo se

osloniti na državu, političke stranke ili sindikat, kao što su to činili modernisti. Naši saveznici mogu biti nezavisni politički i društveni pokreti ili neformalne inicijative jer se upravo u tim mrežama razvijaju novi politički subjekti koji su sposobni mijenjati društvenu stvarnost.

Novi politički subjekt nije više industrijski ili masovni radnik fordizma, već radnici na određeno, nezaposleni, migranti i ostali građani koji žive u stanju trajne nesigurnosti. U našim radovima ove nove subjekte u gradu nazivamo ‘pobunjenim kiborzima’, po uzoru na Williama Mitchella, Donnu Haraway i cyber – punk literaturu. Termin ‘pobunjeni kiborzi’ možda najbolje možemo ilustrirati na primjeru akcije našeg kolege Sergija Morena. Koristeći se mobilnom tehnologijom poput džepne kamere i raznih drugih uređaja, Sergio Moreno događaje s jednih prvomajskih demonstracija s ulica direktno prenosi na internet. Na taj način širi polje otpora budući da direktnim prijenosom informacija one postaju neposredno dostupne svima.

RAD NA SPOJU PROSTORNE, DRUŠTVENE I TEHNOLOŠKE SFERE
Kao što smo napomenuli, osnovno je polje djelovanja grupe Hackitectura.net treće polje djelovanja, odnosno pitanje prisvajanja tehnologije. U današnjim uvjetima razvoja digitalne kulture i kiborgizacije pristup sredstvima za proizvodnju postaje sve dostupniji, znanje postaje besplatno, pojam vlasništva se mijenja, a svi se ti procesi oslanjaju na globalnu komunikaciju i globalnu suradnju. Smatramo da današnji svijet ima novu, dodatnu sferu, a to je tehnosfera sastavljena od digitalnih, informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Neki autori tu sferu nazivaju ekstenzijom realnosti, ali mi je više volimo gledati u kontekstu kiborgizacije. S te točke gledišta tehnologija nije transcendentalna, već ona mijenja društvo, kao i nas same. Također uspostavlja nove veze među ljudima, pridonosi razvijanju novih subjektivnosti, mijenja naš način razmišljanja i osjećanja.

U praksi u svakom našem radu pokušavamo spojiti tri različite sfere, od kojih je prva arhitektonski prostor u tradicionalnom značenju te riječi, druga su sfera društvene mreže, a treća je ona tehnološka. Baveći se takvom praksom pokušavamo pristupiti arhitekturi na drukčiji način od onog klasičnog koji pod pojmom arhitektura podrazumijeva isključivo gradnju objekta. Mi vidimo arhitekturu kao polje u kojem se tri različite sfere (prostor, društvene mreže i tehnologija) sastavljaju u kompleksne strojeve.

TRANSKONTINENTALNI DOGAĐAJI

Trenutak u kojem je sastavljanje triju sfera najvidljivije upravo je događaj. Od 2002. godine provodimo više aktivnosti u području Gibraltarskih vrata u suradnji s lokalnom Indymedijom (Indymedia je globalna medijska mreža formirana 1999. godine kao alternativa masovnim medijima, u kojoj bilo tko može direktno učestvovati u prenošenju informacija), aktivistima i pokretom za slobodu imigranata. Prvi korak u ovom političkom projektu bio je stvaranje društvene mreže u lokalnoj zajednici. Nakon toga uslijedio je drugi korak u radu – razvijanje kritične kartografije, odnosno drukčije mape teritorija Gibraltarskih vrata. Zatim smo, kao treći korak, organizirali događaj pod nazivom ‘Fadaiat’, koji je bio kratkotrajna stvarnost kakvom je mi zamišljamo, ali i prijedlog za dugotrajniju budućnost ovog prostora između Afrike i Europe.

Prije početka fizičkog djelovanja u prostoru željeli smo proizvesti geopolitičku mapu Gibraltarskih vrata koja je trebala poslužiti kao aktivističko oružje i političko oruđe. Teritorij Andaluzije i Maroka prikazan je na karti zajedno s različitim slojevima informacija – trenutačna vojna prisutnost na granici, ekonomski tokovi, španjolske kompanije u Maroku, migracijski tokovi, lokacije azilantskih zatvora itd.

Međutim istovremeno su na kartama prikazane želje ljudi u tom prostoru, mreže suradnje društvenih pokreta, mjesta demonstracija i Indymedijinih centara. U tom je kontekstu karta prikazivala sadašnje stanje, ali i budućnost koju želimo proizvesti.

Nakon objavljivanja karte počeli smo zajedno s grupom imigranata, aktivista i hakera pripremati događaj pod nazivom 'Fadaiat', što na arapskom znači satelitski tanjur. Događaj je organiziran istovremeno u dva grada, Tarifi u Španjolskoj i Tangeru u Maroku. U ta smo dva grada osposobili dva medijska centra koji su međusobno bili povezani privremenom komunikacijskom infrastrukturom. Postavili smo wi – fi vezu između dva kontinenta, što je vjerojatno prvi put da se takva infrastruktura postavila na ovakav neformalan način.

U to je doba španjolska vlada uvodila nov sustav na granici, kao dio europske politike upravljanja granicom. Taj sustav, nazvan SIVE (sustav za eksterni nadzor), postavljen je duž španjolske obale u obliku mreže tornjeva koji sadrže raznu hi-tech opremu poput radara, infracrvenog nadzora ili optičkih kablova. Osim ove mreže tornjeva sustav se sastoji od granične patrole s brodovima i helikopterima kojima je zadatak zaustaviti imigrante prije nego stupe na kopno jer, ako se uspiju probiti do kopna, imaju pravo zatražiti azil. Cijeli sustav funkcionira kao nematerijalan zid, a njegov je rezultat da su se imigranti počeli koristiti drugim pravcima koji su dulji i opasniji. Iako je ovaj sustav razvijen za potrebe španjolske obale, sada se uvodi i na granici između SAD-a i Meksika te između EU i Rusije. Naša je želja bila koristiti se istom bežičnom tehnologijom kao i vojska u tom području, ali u potpuno druge svrhe – da pomoću nje stvorimo mostove, a ne granice. Takav se koncept u razvoju besplatnih softvera naziva inverzni inženjering (reverse engineering).

Nakon što smo dvije godine zaredom organizirali događaj Fadaiat, željeli smo oformiti trajno mjesto za slične akcije u području Gibraltarskih vrata. U to je vrijeme raspisan natječaj za razvojne investicije za malu tvrđavu Santa Catarina koja se nalazi između Mediterana i Atlantika. Svojedobno su se tvrđavom koristili kao svjetionikom za mornaricu i meteorološkom postajom. Mi smo na natječaju ponudili razvojni plan tvrđave kao granični medijski centar koji bi osigurao uvjete za istraživanja i smještaj istraživača. Budući da naš investicijski kapacitet nije bio visok, ponuda nam nije prihvaćena. Natječaj je dobio projekt koji je ponudio jak turistički razvoj. Međutim 'Odjel za kulturno nasljeđe' zabranio je taj projekt te je tvrđava još uvijek prazna. Nadamo se da ćemo ipak sakupiti dovoljno energije da u konačnici ostvarimo našu zamisao za Santa Catarinau.

OTVORENE KONTROLNE SOBE

Djelovanje nas je u Gibraltarskim vratima dovelo do razvijanja interesantne tipologije 'privremenih medijskih centara', a posebno do jednog oblika medijskog centra koji se naziva 'kontrolna soba' (situation room ili control room). Izvorno su se takve sobe razvile tijekom Drugog svjetskog rata, a bile su mjesta u kojima su bile izložene sve karte, informacije i logističke veze kojima je vojska raspolagala. Takve su sobe najčešće kružnog oblika, a specifične su jer su razvijene upravo za složene, nelinearne procese gdje se odluke moraju donositi u kratkom vremenu pa je nužno na raspolaganju imati sve moguće podatke pred sobom. Kako bi različiti agenti, poput vojske, vlasti, policije ili poslovnih ljudi mogli donositi odluke u različitim situacijama, oni moraju neprekidno pratiti događanja u stvarnom vremenu i dobivati povratne informacije nakon provođenja svojih odluka na terenu.

Nakon našeg iskustva u organizaciji Fadaiaata pozvani smo da razvijemo slične događaje u Extremaduri. To je

najsiromašnija regija u Španjolskoj, ali interesantna je jer su odlučili razviti informatičku infrastrukturu baziranu na besplatnim softverima za vlastitu administraciju i školstvo. Hackitectura.net je organizirala nekoliko događaja u regiji, od kojih je jedan bio u blizini nikad dovršene nuklearne elektrane. Gradnja te elektrane počela je u doba Francovog režima, ali obustavljena je u osamdesetima zbog velikog protesta lokalnog stanovništva. U neposrednoj blizini nedovršene nuklearne elektrane osposobili smo privremenu autonomnu zonu s kontrolnom sobom unutar geokupole gdje su se organizirale rasprave s građanima, djecom i političarima o budućoj namjeni ovog neiskorištenog područja. Sam je događaj bio povezan s nekoliko sličnih događaja u Europi putem tehnologije GISS (Global Independent Stream Support). Naš je prijedlog za prenamjenu nuklearne elektrane bio da se u njoj razvije edukacija koja bi istraživala kako suvremenu tehnologiju usmjeriti na razvoj ekologije, a ne suprotno. Gradnjom geokupole i globalnim povezivanjem predložili smo našu ideju s vlastitim primjerom djelovanja.

Nakon akcije u Extremaduri reciklirali smo kontrolnu sobu i postavili je na drugi kraj Španjolske – u Gijón. Ondje smo testirali mogućnost da takvu vrstu sobe razvijemo u ‘multitudni uređaj’, odnosno da kontrolna soba posluži osnaživanju djelovanja lokalnih društvenih mreža, a ne jačanju centralne vlasti, čemu su inače te sobe služile. Ako se kontrolne sobe razviju u službi mreža građana, mogu postati mjesta stvaranja društveno korisnog znanja i bolje povezanosti između različitih društvenih pokreta. U ovom smo se projektu zapitali da li možemo sagraditi kontrolnu sobu građana gdje bismo mogli prakticirati slobodno komuniciranje i slobodno kartografiranje? Pretpostavili smo da bi takav alat građanima omogućio da razvijaju vlastite medije, znanje, sakupljanje podataka, interakciju i razvoj političkog prostora. Postavili smo jednu

oglednu kontrolnu sobu u galeriji u Gijónu, ali istovremeno smo zamišljali strukturu grada u kojem bi svako naselje razvijalo vlastitu kontrolnu sobu.

Koncept smo dodatno razradili u našem sljedećem projektu nazvanom Voda za Bitove (Water 4 Bits). Projekt je bio smješten u napuštenom paviljonu europskih zemalja sagrađenom za Expo u Seville 1992. godine. Iako je cijelo područje paviljona prenamijenjeno u andaluzijski tehnološki park, ovaj je paviljon ostao neiskorišten. Prostor paviljona nalazi se šest metara ispod zemlje i trenutačno je poplavljen. Razmišljajući kako da obnovimo ovaj prostor prvo smo u njega postavili umreženu platformu koristeći se softverom 'Open Simulator' (koji je besplatna verzija softvera Second Life), pomoću kojeg su korisnici mogli međusobno zamišljati i stvarati virtualnu stvarnost paviljona. Posjetitelji su na ulazu obuvali ribarske čizme i ulazili u poplavljeni paviljon gdje su, putem virtualnih simulacija, poticane želje i mašta posjetitelja. Preko 'Open simulatora' gosti su se mogli upoznati s nekoliko prijedloga za prenamjenu paviljona. Nakon te izložbe osnovali smo društvo pod nazivom a~b zajedno s grupom umjetnika, arhitekata i istraživača s kojima želimo prenamijeniti ovaj prostor postepenim, ali samoorganiziranim procesom. S obzirom na to da se taj paviljon nalazi usred tehnološkog parka, izuzetno nam je zanimljivo surađivati s ostalim korisnicima parka i razvijati kooperativne oblike proizvodnje.

Naš posljednji projekt zove se Wiki – Plaza, a bavi se istraživanjem primjene alata kojim se inače koriste digitalne zajednice za gradnju hibridnog javnog prostora – svojevrsan građanski cyber teritorij. Projekt WikiPlaza osvojio je prvu nagradu na međunarodnom natječaju, u organizaciji grada Seville, čija je tema bila osmišljavanje i gradnja novog prostora slobode. Naš prijedlog ugradnje serije hardvera, softvera i mreža u javni prostor bio je inspiriran zamislima francuskih

situacionista i filozofa Henrija Lefebvrea, a smatrali smo da će se pomoću tih tehnologija, omogućiti neposrednije sudjelovanje građana u javnom prostoru. Takav bi prostor mogao postati mjesto gdje bi građani mogli istraživati društvenu korist raznih tehnologija, dok bi se gradnja javnog prostora mogla razvijati kao i prikupljanje znanja na Wiki serverima (poput Wikipedije). Od te temeljne ideje dolazi ime projekta WikiPlaza.

Uporaba tehnologije te njezino prisvajanje na ove načine nam omogućuje razvoj nove urbane infrastrukture neophodne za suvremeno bivanje u gradu. Na temeljima te infrastrukture možemo razvijati nove društvene sustave, institucije ili društvene centre – mjesta gdje se istražuju novi oblici autonomnog života.

Zaključak

Završna rasprava

Muzil, poluotok koji je dugo zauzimala vojska i koji je isto toliko dugo bio zatvoren za javnost, bio je posljednjeg dana kongresa 'Grad postkapitalizma' mjesto okupljanja njegovih sudionika.

U utvrdi Marie Louise je, nakon razgledanja poluotoka, održan sastanak, planiran kao interna rasprava na kojoj bi bila izrađena i usvojena deklaracija. Sastanak je proširen razgovorom o Muzilu kao lokaciji na kojoj bi se mogle kroz praktičan rad provesti neke od ideja poskapitalističkog grada. Izradi deklaracije su na kraju pristupile grupe Obseratorio Metropolitano, Hackitectura.net i Pulska grupa.

Raspravu je o Muzilu pokrenula grupa Hackitectura.net, predlažući da se Muzilu priđe kao komunalu, što bi otvorilo mogućnosti za predlaganje različitih utopija vezanih za nove oblike proizvodnje i to u trenutku kada je njen dominantan oblik doživio globalnu krizu. Poluotok bi mogao postati 'specijalna komunalna zona', suprotna 'specijalnim ekonomskim zonama', tj. poligon za testiranje mješovitih vizija ekonomskog razvoja.

U prilog tome su grupa Exyzt te arhitekti Dustin Tusnovics i Peter Fattinger predložili male fizičke intervencije, privremene i trajne, koje bi omogućile prisvajanje i osiguravanje zemljišta pred prijetnjom privatizacije, a one bi istovremeno bile i ostvareni fragmenti veće utopije. Stealth unlimited su definirali taj period istraživanja kao 'međuvrijeme'. Sudionici rasprave su se složili da je potrebno zahtijevati petogodišnji moratorij na službene planove za Muzil, kako bi se eksperimentiranju zagarantiralo dovoljno vremena da se razvije.

Početak istraživanja i prisvajanje komunalna prvo zahtijeva proučavanje sadašnje taktike zatvaranja tih područja, kako bi se dominantna moć dekonstruirala i prevela u naš potencijal. Kada se to jednom učini, moguće je postaviti nove relacije i nove setove pravila, predložila je grupa Observatorio Metropolitano, napominjući da bi se oni mogli izraditi po uzoru na pravila 'creative commons' licence. U tu namjenu, grupa Salottobuono je predložila izradu priručnika koji bi se oslanjao na sferu legalnosti, taktika i proizvodnje sadašnjeg režima.

Različita bi pravila korištenja mogla raslojiti pojedine dijelove teritorija unutar komunalna kako bi se omogućila raznovrsna djelatnost i proizvodnja. Kada se takav set pravila bude testirao na Muzilu, može se analizirati njegov potencijal i na osnovi rezultata razviti 'ustav za komunal' po uzoru na rad Stealth grupe i ustavu za međuvrijeme. Takav dokument bi mogao postati opći poziv na drugačiji pristup zemlji, urbanizmu i društvu mimo kapitalizma.

U posljednjem dijelu rasprave grupe su podijelile zadatke: Salottobuono je prihvatio ulogu koordinatora u izradi priručnika za Muzil, Observatorio Metropolitano u izradi seta pravila za komunal, Dustin Tusnovics, Peter Fattinger i Exyzt su se zainteresirali za organizaciju rada i izvođenja malih intervencija u već otvorenim vojnim zonama u Puli (tu bi se mogle testirati realnosti koje bi se kasnije preselile na Muzil, kad zona bude definitivno otvorena).

Pulska grupa je prihvatila zadatak stvaranja lokalnih uvjeta koji bi omogućili ovaj međunarodni angažman u Puli, a profesori su se nekoliko europskih fakulteta odlučili posvetiti radu sa studentima na lokaciji Muzila.

Pulska deklaracija

Grad zamišljamo kao zajednički prostor koji pripada svima koji žive u njemu, koji u njemu nalaze uvjete za ispunjenje svojih političkih, društvenih, ekonomskih i ekoloških želja, te istovremeno na sebe preuzimaju solidarnost i zajedničke dužnosti. Međutim, ovakva zamisao grada blokirana je dijalektikom kapitalizma baziranoj na opreci javnog i privatnog dobra gdje država i tržište postoje kao jedina dva subjekta. Smatramo nužnim da se takva situacija prevlada. Izlaskom iz sadašnje dijalektike dvaju subjekata ne želimo se osloniti na mogućí 'treći subjekt' nego na čitavo polje grupnih subjektiviteta i zajedničkom dobru (kao nematerijalnoj vrijednosti) koje one proizvode. Ako se ta vrijednost odupre prisvajanju kojim kapitalistička javno – privatna dijalektika neprestano prijeti i ostane zajednička, tada ona razvija potencijal da, osim samog proizvoda, postane i sredstvo proizvodnje.

Mjesto u kojem zajedničko dobro prelazi iz nematerijalnog u materijalno i postaje sredstvom proizvodnje nazivamo komunal.

Ovaj zajednički teritorij nadilazi današnji oblik iskorištavanja gradova zasnovan na vlasništvu i tržištu nekretnina te naglašava postojanje drukčijih vrijednosti poput dostupnosti, upotrebe, aktivnosti ili brige. Pojam komunal tradicionalno podrazumijeva zajednički prirodni resurs kojim upravljaju samoorganizirani korisnici, a takav je oblik upravljanja sve prisutniji i u napuštenim gradskim lokacijama gdje nastaju razne autonomne zone. Premda su takvi prostori danas smješteni na društvenoj margini, smatramo da komunal može postati prostor za pojavu novih utopija.

Komunal, zajednički teritorij, autonomna zona, mjesto novih utopija moguće je razviti poštujući četiri temeljna načela:

1. PRAVO NA MOBILNOST: Komunikacija je, u najširem značenju, osnovno sredstvo suvremene proizvodnje. Preduvjet za ravnopravnu komunikaciju jest sloboda kretanja, odnosno mobilnosti. Gradovi bi trebali postati mjesta društvene mobilnosti, a ne mjesta zatvorenih rezidencija i geta. Zemlje bi trebale postati teritorij globalne mobilnosti, a ne teritorij odvojen i zaštićen granicama. Svi ljudi imaju jednako pravo pristupa mogućim dobrima koje grad nudi. Međutim pravo na mobilnost nije samo pravo na pristup onome što već postoji nego i pravo na zauzimanje, upotrebu i stvaranje novih prostora. Tek kad se ovo pravo ostvari možemo razvijati mjesta kao autonomne točke međusobno povezane u slobodnu globalnu mrežu.

2. FLEKSIBILNOST ORGANIZIRANJA: Današnji fleksibilniji radni odnos nije stvorio više slobode u životu, nego suprotno tome – više nesigurnosti, jer se ista fleksibilizacija nije primijenila i u ostalim sferama društvenih odnosa pa su institucije ostale birokratizirane kao i prije. Prostori u kojima se prakticira fleksibilnost organiziranja i privremenog korištenja grada

trenutačno prkose administrativnom urbanizmu zasnovanom na dugogodišnjim projekcijama namjene te se često kriminaliziraju. Međutim njihovo bi priznavanje mogao biti prvi korak k oslobođanju od takve vrste urbanizma i početak procesa sudjelovanja građana u planiranju koji bi istinski omogućio odlučivanje o gradu.

3. PRISVAJANJE ALATA: Teritorij u kojem živimo sastavljen je od triju različitih sfera: fizičkog prostora, društvenih mreža i protoka informacija. Neki od alata za razvijanje ovih sfera već su prisvojeni te djelomično omogućuju stvaranje zajedničkih dobara, poput razmjene znanja i nematerijalne proizvodnje. Međutim za razvijanje teritorija u skladu s vlastitim načinom života istovremeno moramo prisvojiti alate za proizvodnju svih triju sfera. To znači prisvojiti alate gradnje fizičkog prostora, tj. arhitekture kako bismo razvili samoizgradnju, prisvojiti alate za formiranje vlastitih društvenih mreža kako bismo razvili samoorganiziranje, i prisvojiti alate za uspostavljanje otvorene komunikacije, tj. infrastrukture kako bismo razvili materijalne i nematerijalne protoke dobara.

4. GRAD MNOGIH EKOLOGIJA: Osnovna je teza ekologije da je sustav tim stabilniji što je raznolikiji. Ta se teza može proširiti na ostala polja koja se još ne smatraju dijelom ekologije. Mentalna ekologija tako može izražavati različite subjektivnosti, društvena ekologija može graditi nove društvene odnose, ekologija okoliša može razvijati razne oblike života, ekologija znanja može obogatiti edukaciju, ekologija vremena može uvesti drukčija poimanja vremena, ekologija prepoznavanja može nadići klasnu podjelu, ekologija međurazina može nadići dominaciju globalnog nad lokalnim, ekologija produktivnosti može dovesti do priznavanja mnoštva različitih oblika produkcije koji se već danas naziru...

Ovako zamišljen komunal nema izgled, već matricu zasnovanu na zajedničkom sustavu vrijednosti. Želja nam je ugraditi te vrijednosti u matrice gradove gdje živimo i djelujemo, ali i u nove prostore, resurse, naseobine i mjesta. Nadamo se da ćemo time uspjeti izaći iz postojeće kapitalističke blokade društvenog razvoja.

Popis literature

- AGAMBEN, G. *Homo sacer. Suvremena moć i goli život*.
Multimedijalni institut, Zagreb, 2006.
- *Metropolis*. 2006.
(<http://www.generation-online.org/p/fpagamben4htm>)
- ATELIER D'ARCHITECTURE AUTOGÉRÉE (ur.). *Urban Act*.
aaa – PREPAV, Paris, 2007.
- AURELI, P. V. *The Project of Autonomy: Politics and Architecture
Within and Against Capitalism*. Princeton Architectural Press,
New York, 2008.
- BALESTRINI, N.; MORONI, P. (ur.). *L'orda d'oro 1968.-1977.:*
*La grande ondata rivoluzionaria e creativa, politica ed
esistenziale*, SugarCo edizioni, Milano, 1988.
- BERARDI, F. (BIFO). *Precarious Rhapsody: Semiocapitalism and
the pathologies of the post – alphageneration*. Minor
Compositions, London, 2009.
- BEY, H. *Privremene autonomne zone*. Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
- BLAU, E.; RUPNIK, I. (ur.). *Project Zagreb: Transition as Condition*,

- Strategy and Practice*. Actar, Barcelona, 2007.
- BRANZI, A. *Modernità debole e diffusa: Il modno del progetto all'inizio del XXI secolo*. Skira, Milano, 2006.
- BUNSCHOTEN, R. *Urban Flotsam*. 010 Publisher, Rotterdam , 2001.
- CASTELLS, M. *City, Class and Power*. Macmillan Press, New York, 1978.
- *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. University of California Press, Los Angeles, 1983.
- *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura*. Golden marketing, Zagreb, 2000.
- CASTORIADIS, C. *Philosophy, Politics, Autonomy*. Oxford University Press, Oxford, 1991.
- ČALDAROVIĆ, O. *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- DE ANGELIS, M. *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. Pluto Press, London, 2007.
- FATTINGER, P.; LINDER, A.; OBERWINTER, L.; RUBIN, E.; ZERLAUTH, K. (ur.). *Orange Farm Township Project 2006: Kindergarten Emmanuel Day Care*. Institut für Architektur und Entwerfen, Abteilung Wohnbau und Entwerfen, Wien, 2006.
- FATTINGER, P.; ORSO, V.; RIEPER, M. (ur.). *Add-On: 20 höhenmeter*. Folio Verlag Wien, 2008.
- FOUCAULT, M. *Security, Territory, Population*. Palgrave Macmillan, Hampshire , 1978.
- GIBSON, K.; GRAHAM, J. *A Postcapitalist Politics*. University of Minnesota Press, 2006.
- GRAĐANSKA INICIJATIVA VOLIM PULU. *Otvoreni Muzil. Novine građanske inicijative za Muzil*. 1-3, god. 1., 2009.
- GRAMSCI, A. *Problemi revolucije*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1955.
- GUATTARI, F. *Molecular Revolution*. Penguin Book, New York, 1984.
- *The Three Ecologies*. The Athlone Press, London, 1989.

- GUATTARI F., NEGRI A. *Communist Like Us*. Semiotext(e), New York, 1990.
- HARDT, M.; NEGRI, A. *Imperij*, Arkzin i Multimedijalni institut, Zagreb, 2003.
- *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Penguin Press, New York, 2004.
  - *Commonwealth*. Harvard University Press, Cambridge, 2009.
- HARDT, M.; VIRNO, P. (ur.) *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996.
- HARVEY, D. *Social Justice and the City*. Basil Blackwell, Oxford, 1973.
- INGRASSIA, F. *11 Precarious Ideas for a Biopolitical Sindicalism*. 2005. (<http://whatinthehell.blogspot.com/2006/07/27/is-biopolitical-sindicalism>)
- INVISIBLE COMMITTEE. *The Coming Insurrection*. Semiotext(e), Los Angeles, 2009.
- LANG, P.; MENKING, W. *Superstudio: Life Without Objects*. Skira, Milano, 2003.
- LEFEBVRE, H. *Urbana revolucija*, Nolit, Beograd, 1974.
- LOTRINGER, S.; MARAZZI, C. (ur.) *Italy: Autonomia – Post-political Politics*. Semiotext(e), New York, 1980.
- MIRKOVIĆ, M. *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*, Dom i svijet, Zagreb, 2008.
- MTD SOLANO, COLECTIVO SITUACIONES. *La hipótesis 891: más allá de los piquetes*. Ediciones de Mano en Mano, Buenos Aires, 2002.
- MUZIO, S. *Southwark Lido*. Gattaciová, The Architecture Foundation, Exyzt, Solid Space, London, 2009.
- MULTIPLICITY.LAB (ur.). *Milano: cronache dell'abitare*. Bruno Mondadori, Milano, 2007.
- NEGRI, A. *The Multitude and the Metropolis*. 2003. (<http://www.generation-online.org/t/metropolis.htm>)

- *On Rem Koolhaas*. *Radical Philosophy*, br.154, 2009.
- OBRIST, H. U. (ur.). *Re:CP*. Birkhäuser, Basel, 2003.
- OBSERVATORIO METROPOLITANO. *Madrid: ¿la suma de todos? Globalización, territorio, desigualdad*. Traficantes de Sueños, Madrid, 2007.
- *Manifiesto por Madrid: crítica y crisis del modelo metropolitano*. Traficantes de Sueños, Madrid, 2009.
- Operacija: Grad*. Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti. Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade. Multimedijalni institut, Platforma 981, Blok, su Klubtura, Zagreb, 2008.
- OPPENHEIMER, A. *Rural Studio: Samuel Mockbee & an Architecture of Decency*. Princeton Architectural Press, Princeton 2002.
- OSTROM, E. *Upravljanje zajedničkim dobrima: evolucija institucija za kolektivno djelovanje*. Jesenski i Turk, Zagreb, 2006.
- PASQUINELLI, M. *Animal Spirit: A Bestiary of the Commons*. NAI Publisher, Rotterdam, 2008.
- PETROVIĆ, G. *Filozofija i revolucija*. Naprijed, Zagreb, 1983.
- PLAN B BUREAU. *20 Thesis on Subversion of the Metropolis*. Occupied London, br. 3, 2008.
- PRADO, P. M.; SUAREZ P. DE M. (ur.). *Fadaiat: Libertad de movimiento - libertad de conocimiento*. Imagraf Impresores, Malaga, 2006.
- PULSKA GRUPA (ur.). *Katarina 06: otvaranje pulske obale*. UPI 2M, Zagreb, 2006.
- *Crveni plan – mapa krize*. DAI-SAI, Pula, 2008.
- *Katarina dokument*. Pulska grupa, Pula 2008.
- *Plan Mediterraneo*. Metamedij, Pula, 2008.
- RANDIĆ, S.; TURATO, I. (ur.). *In-between: A book on the Croatian coast, global processes, and how to live with them*. K.LJ.B., Rijeka, 2006.
- RAUMLABORBERLIN. *Acting in Public*. Jovis Verlag, Berlin, 2008.
- REVEL, J. *Resistances, Subjectivities, Common*. 2008.
(<http://www.generation-online.org/p/fprevel4.htm>)

- SADLER, S. *The Situationist City*, M.I.T. Press, Cambridge, 1998.
- SANTOS, B. DE S.(ur.) *Another Production is Possible: Beyond the Capitalist Canon*. Verso, London, 2006.
- *The rise of global left: the World Social Forum and beyond*. Zed Books, London, 2006.
- SASSEN, S. *Protugeografije globalizacije*. Multimedijalni institut, Zagreb, 2003.
- STUDENTI FILOZOFSKOG FAKULTETA U ZAGREBU. *Blokadna kuharica*. Centar za anarhističke studije, Zagreb, 2009.
- TOURAINÉ, A. *Sociologije društvenih pokreta*. Radnička štampa, Beograd, 1983.
- TRONTI, M. *Operai e Capitale*. Einaudi Torino, Torino, 1971.
- VIRNO, P. *Gramatika mnoštva – prilog analizi suvremenih formi života*. Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
- ZANINI, A. *Lessico postfordista: Dizionario delle idee della mutazione*. Feltrinelli, Milano, 2001.

Kazalo imena i pojmova

- anabaptistički farmeri, 47
analiza moći i otpora, 44
Amsterdam, 20, 62, 79-80, 82
Atena, 33
Austrija, 134, 140
autonomija; projekt, 18, 24,
165; -fleksibilnosti,
204; -mobilnosti, 204;
-organizacije, 34, 71, 76, 84,
168-170, 174, 175; -zone
i prostora, 22, 24, 62, 63,
82, 165, 168, 175, 211, 224;
-života, 19, 50, 213; grana
marksizma, 203-204; *vidi i*
proizvodnja autonomna
- Basaglia, Franco, 99
Beograd, 20, 79
Berlin, 20, 49, 53-54, 62, 145
blokada, 23, 223;
-infrastrukture, 33-34;
-razvoja, 23, 32, 118-119, 228
Boljunčić Gracin, Irena, 72-76
Bouchain, Patrick, 157
Brazil, 50, 55, 117, 142, 149
Brijuni rivijera, 118-119, 170
Buenos Aires, 33
- Carracas, 55
Casoni Vecchi, društveni
centar, 165
Castells, Manuel, 23, 37
Castoriadis, Cornelius, 165
- Barcelona, 158

- Chavez, Hugo, 55
 CIAM (Congrès International d'Architecture Moderne), 202
 Corbusier, Le, 202
- Čakić, Eros, 74
- De Carlo, Giancarlo, 100
 deindustrijalizacija, 22, 29, 32, 113
 dekolonizacija, 24, 189, 192-194, 197
 Dell, Christopher, 150
 direktna demokracija, 34, 117, 175
 društveni centar, 45, 67, 140, 157
 država blagostanja, 20, 67, 75, 203; grad blagostanja, 202-203
 dobro, 23, 224; javno-, 223; privatno -, 223; zajedničko-, 118, 223-224; *vidi i* komunal
- EASA (European Architecture Students Assembly), 156
 ekologija, 25, 203-204, 211, 223
 ekosofija, 202-204
 elita, 23, 33, 118, 169-171, 174
 Europska Unija, 24, 84, 193, 203, 207
 Extremadura, 211
 Exyzt, 22, 153-161, 220
- Fadaiat, 206-207, 210-211
- Fattinger, Peter, 22, 127-135, 220
 fleksibilnost, 204, 224; *vidi i* autonomija fleksibilnosti, proizvodnja fleksibilna
 fordizam, 199, 203, 205
 Fram-menti, 22, 105-110
- Gaza pojas, 192-193, 195
 gentrifikacija, 22, 80, 82, 158-159
 geto, 93, 148, 159, 161, 184, 224
 Gibraltarska vrata, 199, 206, 210
 Gijón, 211-212
 GISS (Global Independent Stream Support), 211
 golf, 24, 45-46, 119, 170-171
 građevinska tvrtka, 83, 91-92, 179, 182-183, 185-187
 granica, 24, 45-46, 161, 190, 194, 206-207, 224
 Graz, 131
 Grbac Knapić, Marko, 70, 75, 77
 Guattari, Félix, 203-204
- Hackitectura.net, 24-25, 199-213, 217, 223-228
 Habermas, Jürgen, 202
 Hamburg, 49, 55
 Haraway, Donna, 205
 Hardt, Michael, 32
 Harvey, David, 52
 Herzog, Werner, 149
 Hilal, Sandi, 179
 Hrvatska, 13, 24, 70, 117, 169-171

- imigranti, 45-46, 61, 93, 206-207
 Indonezija, 127, 133-135
 Indymedia, 206-207
 institucija, 49, 55, 75-76, 80, 99-101, 103, 151, 157, 165, 168-169, 224; javna-, 20, 32, 38, 67, 75, 95, 98, 100, 103, 109; nova-, 19-20, 22-23, 25, 38, 67, 70, 74, 213, *vidi i* uprava
 inverzni inženjering, 207
 Ireo Alvos dos Santos, 117
 Italija, 22, 24, 34, 76, 91, 93, 100, 109-110, 189
 izgradnja fikcije, 156, 158-159
 Jadranska obala, 169
 Jakovčić, Ivan, 170
 javno, 29, 32, 34, 39, 50, 54, 58, 61-62, 67, 76, 85, 92-93, 95, 98-99, 108, 110, 122, 127, 131, 171, 178, 183, 186, 217, 223; -mjesto, 98-100, 103; -potrošnja, 99; -prostor, 32-34, 46-47, 52, 62, 90, 92, 95, 98-99, 110, 122, 127, 131, 133, 145, 148-149, 151, 158, 202, 212-213; -sfera, 29, 67, 70, 76; -sredstva, 29; -ustanova, 20, 67, 70-71, 75-76, 95; *vidi i* dobra javna, institucija javna, uprava javna, vlasništvo javno
 Jeruzalem, 182, 186
 Johannesburg, 133, 140-143
 Južnoafrička Republika, 140
 kapitalizam, 13, 19, 23, 25, 29, 33, 50, 74, 76, 98, 110, 118, 126, 169, 175, 202, 220, 223, 228
 Karosta, bivša vojna zona, 159-161
 kartografija, 45, 206, 211; *vidi i* mapa
 Katarina, bivša vojna zona, 19, 22, 34, 36, 113, 116-119, 122-123, 165, 169, 189
 Kenija, 141-142
 kiborgizacija, 205
 kognitivna urbanost, 143
 kolonizacija, 24, 182, 184, 192-196
 komunal, 24-25, 32, 36, 46-47, 117, 119, 168-169, 175, 192, 194, 217, 220, 224, 228
 komunikacija, 24, 175, 204-205, 207, 224, 225
 Komunistički manifest, 169
 koncesija, 199, 122
 kontrolna točka, 46, 192
 korporativna društvena odgovornost, 185, 187
 korištenje, 52-53, 62-63, 70-71, 73-74, 76, 85, 90, 101-102, 105, 108, 116-119, 122-123, 126, 132, 149-150, 153, 168, 178, 186, 192, 197, 220; neformalno-, 20,

- 105, 109, 123; privremeno-,
20, 36, 53, 62-63, 82-85, 116,
225; *vidi i* međuvrijeme
- korupcija, 20, 29, 32, 38, 72-75
- Koželj, Janez, 122
- Kravicova, Anna, 122
- kriminalizacija, 19, 23, 225; *vidi i* marginalizacija
- Kreuzberg, 53
- Lefebvre, Henri, 50, 52, 213
- Linz, 132
- lokalna zajednica, 91-92, 94,
98, 100, 133, 140-141, 161,
170, 211; *vidi i* sudjelovanje
lokalne zajednice
- London, 158
- Madrid, 19, 39, 42, 44-47, 142
- Malo, Marta, 42
- Mandela, Nelson, 140
- mapa, 19, 33-34, 36-37, 45-
46, 58, 102, 110, 206; *vidi i*
kartografija
- marginalizacija, 23, 43-44, 46;
vidi i kriminalizacija
- Maroko, 206-207
- Mattioni, Vladimir, 170
- May, Ernest, 202
- Media Mediterranea, 18, 122, 126
- međuvrijeme, 79, 82, 84-
85, 220; *vidi i* korištenje
privremeno
- metroZones, 20, 49-55
- Mikrozona, 99, 101-102
- Milano, 20, 57-58, 60-63, 179
- militantno istraživanje, 19, 39,
42-43
- M.I.M.O.lab, 179-188
- Mitchell, William, 205
- mnoštvo (multituda), 20, 57,
76, 204, 211
- mobilnost, 25, 60, 148,
204, 224; *vidi i* autonomija
mobilnosti
- modernizam, 50, 202
- Morion, društveni centar, 157
- mreža, 23, 25, 36, 42, 44, 49, 57,
70, 76, 87, 102, 105, 123,
126, 134, 179, 204-205,
224; društvena-, 23,
169, 206-207, 211, 225;
infrastrukturna-, 24, 93,
196, 207, 213
- MST (Movimento dos
Trabalhadores Rurais Sem
Terra), 117
- Multiplicity.lab, 20, 57-63
- Muzil, bivša vojna zona, 19, 24,
34, 165, 170, 174-175, 178, 217,
220-221
- Nairobi, 141
- najam, 29, 32-33, 70, 76
- naselje, 32, 34, 53, 61, 90-93,
98, 100-102, 113, 117, 143, 182-

- 186, 189-190, 192-196, 212;
 ekskluzivno rezidencijalno-,
 118, 190, 196; ilegalno-, 58,
 91, 92; neformalno-, 87;
 zatvoreno-, 185; predgrađe,
 58, 92, 99, 134, 184, 190, 194
 Negri, Antonio, 32, 204
 neoliberalizam, 13, 45, 50, 67,
 75, 87, 117, 204
 New Deal, 203
 Nez. Studentska Inicijativa, 34
 Nizozemska, 22, 79-80
 NDSM Wharf, 80
- Njemačka, 22, 50, 53-54, 148
- obrt, 62, 113, 116, 140
 Observatorio Metropolitano,
 19, 39-47, 220, 223-228
 okupacija, *vidi* prisvajanje
 opći intelekt, 76
 Open simulator, 212
 Orso, Veronika, 131-132
 Oslo sporazum, 182
 Ostrom, Elinor, 24, 168-169
 otpor, 19, 33, 45-47, 119,
 122, 156-157, 175, 204-205;
 -gradskih pokreta, 20, 44,
 46; -manjinskih skupina,
 43; *vidi i* analiza otpora,
 strategija otpora
 otvorena kontrolna soba, 199,
 210-212
- Padova, 109
 Palestina, 24, 179, 182-183, 185-
 187, 189, 192-196
 Pariz, 33, 153, 158
 Park Fiction, 55
 Petti, Alessandro, 179
 Plavšić, Marlena, 70
 plenum, 34, 175
 prisvajanje, 74, 113, 223; -alata
 i tehnologija, 25, 143, 204-205,
 213, 225; -prostora (skvot), 20,
 22, 24, 33, 47, 54-55, 62, 80, 91,
 126, 140, 153, 158, 220
 pokret, 18-20, 22-23, 37, 45-
 46, 50, 53, 91, 117, 199, 206;
 društveni-, 37, 39, 45, 91, 117,
 204-205, 207, 211; gradski-, 20,
 37, 44, 53; skvoterski-, 20, 55
 policija, 46, 54, 91, 123, 210
 postdemokracija, 50
 postfordizam, 203
 postkapitalizam, 13, 18-19, 24,
 46, 49-50, 80, 100, 126, 202,
 204, 217
 postmodernizam, 50
 postoperaizam, 203
 postsocijalizam, 13
 pravo, 25, 32, 52, 85, 175, 207,
 224; -na dom, 91; -na grad,
 20, 32, 49-50, 52-53, 55
 prijenosna infrastruktura, 126
 privatizacija, 24, 29, 47, 62, 67,
 94, 118, 171, 220

- proizvodnja, 18, 23, 25, 32, 34, 44, 70, 74, 80, 113, 118-119, 126, 158, 160, 203-204, 212, 217, 220; autonomna-, 165, 169, 174-175; fleksibilna-, 113; -grada, 19, 22, 52, 55, 118-119, 123; -života, 20, 76; materijalna-, 22, 116-117; nematerijalna-, 76, 116-117, 223, 225; -subjektivnosti, 44; -u gradu, 22, 29, 32, 33, 113, 116; -znanja, 43, 49, 94; -želja, 55; sredstva za-, 113, 116, 204-205, 223-225
- Pula, 18-22, 24-25, 33-34, 70, 72, 116, 118-119, 122-123, 165, 170-171, 217, 220-221, 223
- radnik, 34, 98-99, 102-103, 113; industrijski (masovni)-, 202, 205; povremeni-, 61, 90, 205; nezaposleni-, 159, 205
- Radojčić, Dušica, 71-75
- Raumlabor Berlin, 22, 154-152
- Re-biennale, 157
- resort, 118, 122
- revitalizacija, 98-102, 105, 108
- Rhur, 148
- Rieper, Michael, 131-132
- Rim, 22, 87, 90-92
- Rojc, društveni centar, 19-20, 34, 36, 67, 70-77, 116-117, 126, 165, 169
- Rotterdam, 20, 79
- Salottobuono, 24, 189-197, 220
- Salzburg, 140, 143-144
- samogradnja, 22, 141-142, 156
- samoorganizacija, 24, 61, 71, 74, 77, 87, 90-94, 122-123, 141, 156, 169, 212, 224-225
- samoupravljanje, 37, 50, 170, 182
- Santos, Boaventura de, 117
- Sevilla, 212
- Situacionizam, 203, 213
- SIVE (sustav za obalni nadzor), 207
- skvotiranje, *vidi* prisvajanje
- slum, 58, 79, 141-142
- S.L.U.M.net, 137-144
- socijalizam, 67, 75, 202
- socijalni kapital, 98
- sofa surfing, 60
- stanovanje, 20, 46-47, 60, 93, 99, 110, 130, 140-144, 157, 183-184, 202
- STEALTH ultd., 20, 79-85, 220
- strategija, 36-38, 45, 105, 108-109, 142, 150, 182-185, 189-190, 192-197
- subjektivnost, 205, 223, 225; *vidi i* proizvodnja subjektivnosti
- subverzija, 24, 76, 190, 197
- štrajk, 34

- Španjolska, 24, 142, 199, 206-207, 211
- Tanger, 207
- Tarifa, 207
- Tempelhof, 54
- Treviso, 109
- Trst, 22, 95, 99, 101-102, 144
- tržište, 18, 24, 33, 45, 80, 85, 117-118, 169, 175, 190, 202, 223; -nekretnina, 18, 24, 32-33, 60, 76, 84, 117-119, 169, 171, 175, 179, 182, 187, 224
- uprava, 20, 34, 36-37, 52-53, 55, 61-63, 70, 72-77, 80, 83, 91, 102, 109, 117, 169, 182; javna-, 20, 33-34, 38, 46-47, 58, 62-63, 67, 70, 72-73, 93, 98-99, 101-102, 109-110, 183
- UrbanXchange, 22, 87-94
- urbanistički plan, 54-55, 82-83, 102, 108-110, 113, 116-119, 122-123, 126, 149, 169-171, 178-179, 183, 220
- utopija, 13, 18, 23, 49, 145, 148, 151-153, 156, 217, 220, 224
- Varra, Giovanni la, 179
- Venecija, 79, 102, 109, 127, 142-143, 157, 189
- Veneto, 22, 109
- Venezuela, 55
- Vicenza, 109
- Virno, Paolo, 76
- vlasništvo, 71, 74, 76, 85, 117-119, 141, 168, 175, 182-183, 192, 194, 205, 224; javno-, 29, 46, 117, 168, 170; privatno-, 46, 168; su-, 117; *vidi i* komunal
- vrijednost, 19, 32, 44, 70, 74-76, 85, 175, 223-224, 228; nematerijalna-, 223; zajednička-, 25, 32, 36-37, 108, 117-118; višak-, 29, 32, 37, 117-118
- Volim Pulu – građanska inicijativa za Muzil, 174
- Weizman, Eyal, 179
- Zadel, Anže, 122
- zadruga, 37, 116-117, 123, 126, 204, 212
- Zanfi, Federico, 179
- zajednička zemlja, *vidi* komunal
- Zapadna Obala - Palestina, 179, 182, 189-190, 192-193, 197
- Zaštićeno obalno područje (ZOP), 169-170
- zauzimanje, *vidi* prisvajanje

© 2010 Centar za anarhističke studije

Dopušteno slobodno umnožavanje, distribucija i korištenje bez ikakvih uvjeta

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 735926.

KONTAKT CENTRA ZA ANARHISTIČKE STUDIJE

anarhizam.hr

kontakt@anarhizam.hr

KONTAKT PULSKE GRUPE

sites.google.com/site/pulskagrupa

<http://postcapitalistcity.blog.hr/>

pulska.grupa@gmail.com

+ 385 / 98 / 1376147

CIJENA

Doprinos prema osobnim mogućnostima. Novac prikupljen prodajom zbornika služit će izvođenju budućih akcija Pulske grupe

Grad je postao vodeće mjesto proizvodnje nakon što se ona proširila iz prostora tvornice. Samim time grad je postao i poprište glavnih sukoba vezanih uz višak vrijednosti koji se u njemu proizvodi. Ako su pokreti u gradu, rođeni u tim sukobima, sposobni izazvati postojeći sustav, zauzimati prazne dijelove grada i pritom razvijati nove oblike institucija, onda je samo pitanje trenutka kada će ti pokreti u potpunosti savladati i načine proizvodnje samog grada. Četrnaest europskih grupa okupljeno je u Puli na kongresu 'Grad postkapitalizma' od 14. do 16. kolovoza 2009. godine kako bi izmijenili dosadašnja iskustva u stvaranju te drugačije, bolje budućnosti mimo kapitalizma.

Ako ova knjiga košta više
od 20 kuna (3 eura), ukradite je!